

Държавен архив - Видин

МОДЕРНИЗАЦИОННИ ТЕНДЕНЦИИ В СТОПАНСКИЯ И КУЛТУРЕН ЖИВОТ ВЪВ ВИДИНСКО И ТИМОШКО (XVIII - XX ВЕК)

Сборник с материали
от Трета международна научна конференция
Видин, 20–21 октомври 2016 г.

Видин, 2018

**МОДЕРНИЗАЦИОННИ ТЕНДЕНЦИИ
В СТОПАНСКИЯ
И КУЛТУРЕН ЖИВОТ ВЪВ ВИДИНСКО
И ТИМОШКО (XVIII–XX век)**

*Сборник с материали
от трета Международна научна конференция
Видин, 20–21 октомври 2016 г.*

Съставителство:
*Светлана Кръстева
Мария Новакова*

Издателство
„ВЕДА СЛОВЕНА“
София, 2018

- © Издателство – „Веда Словена“
- © Съставителство – Светлана Кръстева, Мария Новакова
- © Корица – Мария Магдалина Гологанова
- © Оформление – Мариана Христова

ISBN 978-954-8846-51-6

На корицата: Снимка от демонстрация на белгийски трактор от търговския представител на фирма „Братя Кълвачеви“ във Видин Борис САВОВ. 1923 г.: ДА – Видин, ЧП 464.

Издателство
„ВЕДА СЛОВЕНА“

Сборник

**МОДЕРНИЗАЦИОННИ ТЕНДЕНЦИИ
В СТОПАНСКИЯ
И КУЛТУРЕН ЖИВОТ ВЪВ ВИДИНСКО
И ТИМОШКО (XVIII–XX век)**

Първо издание

- Тираж 100
- Формат 16/70/100
- Печатни коли 11,25
-

Печатница Direct Services

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
МЕДИЦИНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БИБЛИОТЕКАТА НА ОСМАН ПАЗВАНТОГЛУ ВЪВ ВИДИН <i>Стоянка Кендерова</i>	8
ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ТИМОЧКОЈ КРАЈИНИ У XIX И XX ВЕКУ <i>Велибор Тодоров</i>	17
МОДЕРНИ ТЕНДЕНЦИИ В ИЗГРАЖДАНЕТО НА ВЪРШЕЦ КАТО КУРОРТ <i>Ангелина Емилова</i>	22
СТРОИТЕЛНИ ОБИЧАИ И ОБРЕДИ ПРИ ГРАДЕЖ НА КЪЩА ВЪВ ВИДИНСКО <i>Сашка Бизеранова</i>	36
РАЗВОЈ ПРОСВЕТЕ У ЗАЈЕЧАРУ У XIX И XX ВЕКУ <i>Лелица Бошковић</i>	62
СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ВИДИН НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЕСТНИК „ДУНАВ“ (1865 – 1877) <i>Мария Новакова</i>	68
РАЗВОЈ ШТАМПЕ И ДРУГИХ МЕДИЈА У ЗАЈЕЧАРУ И ОКОЛИНИ У XIX И XX ВЕКУ <i>Агим Јанузи</i>	87
ТИМОЧКА ЕПАРХИЈА У XIX И XX ВЕКУ <i>Зоран Јанковић</i>	100
ПРИНОСИ НА ВИДИНСКИ МИТРОПОЛИТ НЕОФИТ ЗА МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СОЦИАЛНАТА ДЕЙНОСТ ВЪВ ВИДИНСКА ЕПАРХИЈА <i>Светлана Кръстева</i>	113

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ВИДИНСКИЯ ОКРЪЖЕН СЪД В ПЕРИОДА ОТ СЪЗДАВАНЕТО МУ ДО КРАЯ НА ХХ ВЕК <i>Цветан Кръстев</i>	124
ПУТЕВИ КУЛТУРЕ ЗА РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ <i>Драган Живковић</i>	141
БУГАРСКА И ЈУГОСЛАВИЈА 1944 – 1980. СУСЕДИ И СУПАРНИЦИ <i>Петар Драгишић</i>	150
УСПОСТАВЉАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ВЛАСТИ У НЕГОТИНУ 1944 – 1947. ГОДИНЕ. ПОЧЕТАК ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДРУШТВА <i>Оливера Драгишић</i>	161
СНИМКИ ОТ КОНФЕРЕНЦИЈА.....	175
ЗА АВТОРИТЕ В СБОРНИКА.....	180

ПРЕДГОВОР

Станалата вече традиционна научна конференция „Модернизационни тенденции в стопанския и културен живот на Видинско и Тимошко (XVIII – XX век)“ се проведе на 20 и 21 октомври 2016 г. и беше посветена на 65-годишнината на държавните архиви в България. За трети път Видинският архив със съдействието на Община – Видин посрещна архивисти и изследователи от двете страни на границата, за да премислят, да разгърнат страниците на миналото си, да опознаят себе си и съседите си, опирайки се стария метод за сходствата и различията.

Научният форум събра в залата на Видинския окръжен съд участници и слушатели от Видин, Зайчар, Монтана и Белград. Представени бяха 13 доклада, които се публикуват в настоящия сборник. Материалите са подредени по хронологичен признак и се отпечатват на български и сръбски език – работните езици на конференцията. В сръбските текстове няма редакторска намеса – езикова или научна.

Известният изследовател на османското наследство по българските земи Стоянка Кендерова не успя да пристигне за участие в конференцията, но изпрати доклада си за публикуване. Участник в първите две издания на конференцията, този път тя е била провокирана от медицинската тема, застъпена в библиотеката на Осман Пазвантоглу. Подборът и съдържанието на ръкописните и старопечатни книги на арабски и османотурски език, сред чиито автори са Авицена и Ибн ал-Байтар, дава информация за интересите на дарителите, популярността на авторите и нивото на медицински познания сред образованите видински османлии.

Етнографът от Регионален исторически музей – Видин д-р Сашка Бизеранова обръща професионалния си поглед към една неизследвана територия от обичаите във Видинско – строителните практики и вярвания, свързани с изграждането и защитата на дома. Докладът откроява характеристиките на традиционната обредност, християнските наслоявания и трансформациите, които търпят под натиска на социалните, политически и идеологически промени през XX в.

Представителите на домакините от Държавен архив – Видин участват в сборника с два доклада. Текстът на Мария Новакова добавя щрихи към картината на възрожденския град Видин, видян през кореспонденциите и съобщенията на вестник „Дунав“. Делото на митрополит Неофит, стоял начело на Видинска епархия почти шест десетилетия и оставил следа като дарител и благотворител е представено в доклада на Светла-

на Кръстева, която се позовава на личния архив на владиката, както и на документи от фонда на Видинска митрополия.

Ангелина Емилова от Държавен архив – Монтана търси белезите на модернизацията на Северозапада в преобразяването на едно селище с минерален извор в балнеоложки курорт от европейски тип. Нейният доклад обогатява историята на минералните бани във Вършец, като откроява ролята на д-р Дамян Иванов за разработването им, за изграждането на новата баня и казиното, за уреждането на инфраструктурата в района.

Архивистите от Историческия архив „Тимочка крайна“ в Зайчар са подбрали обзорни теми за развитието на различни сфери от обществения живот във Тимошко през XIX и XX век. Лелица Бошкович представя модернизирането на образованието, а Велибор Тодоров – на здравното дело в Зайчар. Агим Занузи разглежда проявите на модерното в работата на местните печатници, в редакциите на издаваните в Зайчар, Неготин и Княжевац вестници и другите медии. Зоран Янкович дава хронологична справка за управлението и църковното строителство в Тимошка епархия от обособяването ѝ през 1833 г. до наши дни.

Докладът „Пътищата на културата за региона Южна и Източна Сърбия и Западна България“ на Драган Живкович предлага възможности за трансграничен културен туризъм със съвременен прочит на историческото и индустриално наследство.

Изграждането на съдебната институция във Видин в следосвобожденския период, първите съдии – професионални и самоуки, които правораздават в крайдунавския град, както и работата на съдилищата през първата половина на XX в. са представени от Цветан Кръстев – бивш съдия и председател на Видинския окръжен съд. През двегодишния период, в който подготвяхме настоящия сборник той издаде своя доклад като част от историко-биографичната си книга „За времето, когато бях съдия и преди това“.

Извличайки историческо градиво от архива в Неготин докторантът при Института за нова история на Сърбия в Белград Оливера Драгишич предлага интересен поглед към изграждането на нова социална йерархия в пограничния град в първите следвоенни години. Нейният доклад „Създаване на социалистическата структура на властта в Неготин 1945 – 1947. Начало на трансформацията на обществото“ се позовава на солиден документален материал, събран от Комисията за кадрите към Околийския комитет на Съюза на комунистите в Сърбия СКС – Неготин, който позволява да се направят обобщения за произхода, материалното положение, образованието, професията, занятието и мотивите на кандидатите за партийно членство, както и за избора на ръководните кадри.

Докладът на д-р Петар Драгишич от Института за нова история на Сърбия в Белград представя панорамна картина на двустранните отношения България – Югославия в контекста на сложните подводни течения на международната политика и дипломация в периода от финалната фаза на Втората световна война до смъртта на Тито през 1980 г. По време на конференцията неговият разказ за поредицата от сближаване и охлаждане на отношенията, през която минават двете държави събуди спомените на част от слушателите за проекцията на събитията в ежедневието на Видин и в личната история на всеки от тях.

Конференцията премина във вече познатата от предишните два форума непринудена атмосфера, която позволи на участниците и гостите да анализират, споделят информация и разкриват нови източници за развиване на историческите изследвания за региона. Благодарни сме на нашите автори, които приеха поканата ни за участие във форума, а след това представиха разширени варианти на докладите си за публикуване. Надяваме се, че сборникът ще достигне до по-широк кръг от изследователи и изкушени от историята на Видинско и Тимошко читатели.

Благодарност за реализирането на конференцията и отпечатването на сборника дължим и на спомоществователите Община Видин, Ротари клуб – Видин, Окръжен съд и Адвокатска колегия – Видин, както и на многобройните приятели на Държавен архив – Видин, които ни подкрепяха, съветваха и насърчаваха.

Задължени сме и благодарим на Издателство „Веда Словена“ и лично на проф. д-р Жан Гологанов, които за пореден път, с висок професионализъм реализираха изданието.

Светлана Кръстева, Мария Новакова

МЕДИЦИНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БИБЛИОТЕКАТА НА ОСМАН ПАЗВАНТОГЛУ ВЪВ ВИДИН

Стоянка Кендерова

Ръкописните и старопечатните книги, съхранявани в библиотеката на Осман Пазвантоглу, са разкрити в **22 тематични раздела** в Каталога на библиотеката, съставен през 1837 г.¹ На първо място са представени преписите на Корана, последвани от неговите коментари², след което се нареждат сборниците, които съдържат разкази и предания за живота и постъпките на пророка Мухаммад, и т.н. Съчиненията в областта на медицинската наука са отразени на 17-то място в 45 описания. Те включват общо **45 тома книги**: 43 от тях са ръкописни, а две старопечатни. Още едно заглавие, което отнасяме към ветеринарна медицина³ – превод на османотурски език на „*Фадаил ал-хуйул*“ („Достоинствата на конете“) от ад-Димйати (биограф. данни неизв.) в превод на Хюсеин ел-Багдади, известен като Назми-заде (поч. 1723–24), е представено в раздел „история“ (НБКМ ОР 2583).

Подобно на останалите тематични раздели, и тук преобладават **съчиненията на арабски език** – общо 38 тома. Като най-рано съставен труд се очертава „*Канун фи’т-тибб*“ („Законът в медицината“) на средноазиатския енциклопедист, философ и медик Абу Али ал-Хусайн ибн Али Ибн Сина, известен в Европа под името Авицена (980-1037). В библиотеката на Пазвантоглу се съхранява изданието от 1593 г., осъществено в типографията на кардинал Фернандо Медичи в Рим (НБКМ, О II 160)⁴. Книгата е

¹ **Кендерова**, Ст. Библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин (1837 г.). – В: Модернизационни тенденции в стопанския и културен живот във Видинско и Тимошко (XIX–XX век). Сборник с материали от Международна научна конференция Видин, 24–25 октомври 2013 г. Състав. Св. **Кръстева**. София: Вета Словена, 2014, 7–18.

² **Кендерова**, Ст. Коранът и кораническата литература в библиотеката на Осман Пазвантоглу (1837). – В: Арабският свят и ислямът в културно-историческа перспектива. Изследвания в чест на проф. д.и.н. Йордан Пеев. Състав. П. **Павлович**, С. **Евстатиев**. София: Изток-Запад, 2017, 69–84.

³ **Кендерова**, Ст., З. **Иванова**. Из сбирките на османските библиотеки в България през XVIII – XIX век. Каталог на изложба от ръкописи и старопечатни книги – София, май 1998. София: НБКМ, 1999, с. 96, 127 (N 32).

⁴ **Кендерова**, Ст., З. **Иванова**. Из сбирките на османските библиотеки..., с. 95, 126 (N 31).

принадлежала на бащата на Осман Пазвантоглу – Йомер ага, свидетелство за което е неговият печат за *вакфирането ì* (дарение).

„Законът в медицината“ разкрива не само творческите постижения на неговия автор, но и високото ниво на развитие на науката и културата в Средна Азия. През VIII-XI век медицината на Изток е в период на разцвет. Силно влияние на този процес оказва съчетаването на медицинските традиции на страните от Близкия Изток с гръко-римската медицина и отчасти с тази на Индия и Китай. От значение е и откриването на Изток на светски болници, които играят важна роля за оформянето у лекарите на истинско клинично мислене⁵.

Трудът на Ибн Сина се състои от пет обстойни части, наречени „книги“ (*китаб*)⁶. В Първа книга е изложена теоретичната медицина: направено е определение за медицината като наука, дават се общи познания за болестите, здравето и неговото запазване, както и начините на лечение. Когато говори за причините за болестите и техните симптоми, Ибн Сина изхожда от господстващото по негово време учение на древните гърци за четирите течности в човешкия организъм, които определят и човешкия темперамент. Обстойни раздели са посветени на пулса, вида, цвета, миризмата и вкуса на урината⁷. Излага се учение за храненето и здравословния начин на живот. Книга Втора разкрива вижданията на Ибн Сина за природата на „простите“ (монокомпонентните) лекарства. В азбучен ред са изложени 811 средства от растителен, животински и минерален произход с указание на тяхното действие, начин на приемане и хранене. В най-обширната – Трета книга, са разгледани различни болести и тяхното лечение: болести на главата, ушите, носа, очите, гърлото и т.н. Дават се съвети и по акушерство. Четвърта книга е посветена на хирургията, а в Пета книга са описани „сложните“ лекарства, отровите и противоотровите.

Ибн Сина съставя и „Поема по медицина“ („*Манзума фи’тибб*“ или „*Урджуза фи’тибб*“), една от петте негови поеми в тази област, която в общо 81 стиха разкрива теорията на медицината и нейното приложение в практиката. Известният философ от Кордова Ибн Рушд (Averroes; поч. 1198) съставя коментар (*шарх*) на тази поема. Препис най-вероятно от него (тъй като името на автора не е посочено в Каталога), означен като „*Шарх ал-Манзума ли-Ибн Сина*“, се е съхранявал някога и във Видин.

⁵ Петров, Б. Д. Ибн Сина (Авиценна). Москва: Медицина, 1980, 47–50.

⁶ Ибн Сина, Абу Али. Канон врачевой науки. Т. 1-5. Ташкент: АН УзССР, 1952 – 1960; За съдържанието на труда вж. Петров, Б. Д. Ибн Сина..., цит. съч., 52–133.

⁷ *L’ombre d’Avicenne. La médecine au temps des califes. Exposition présentée du 18.11.1996 au 2.03.1997.* Paris: Snoeck-Ducaju & Zoon, Institut du Monde arabe, 1996, 77–79.

Още няколко заглавия от фонда на библиотеката имат отношение към „Закона в медицината“, което говори за авторитета, с който Ибн Сина се е ползвал сред видинските граждани, притежавали тези книги и дарили ги впоследствие на библиотеката.

Али ал-Кураши, наричан Ибн ан-Нафис (поч. 1288), който изучава медицина в Дамаск и Кайро и написва няколко коментара върху Хипократ, е известен главно с труда си „*Китаб ал-Муджаз*“ – съкратен вариант на „*ал-Канун*“ на Ибн Сина, който има голяма практическа стойност. По-късно Садид ад-Дин ал-Казаруни (поч. 1357) съставя коментар към труда на ал-Кураши, назван „*ал-Мугни фи шарх ал-Муджаз*“ („Удовлетворяваща книга в тълкуванието на *ал-Муджаз*“) ⁸, два тома от които откриваме също в Кataloга на библиотеката на Пазвантоглу. И тук името на автора на коментара не е означен. Ал-Кураши присъства във Видинската библиотека с още един труд – „*Шарх ат-Таширих*“, който представлява коментар върху анатомичната част от „*ал-Канун*“.

В два тома откриваме и друго кратко извлечение от „*Закона в медицината*“, названо „*Канунджа фи 'т-тибб*“ („Малкият закон в медицината“) и подготвено от Махмуд ал-Джагмини, живял и творил през XIII век. Два века преди него Мухаммад ал-Илаки съставя извлечение към Първа книга на „*ал-Канун*“. Каталогът на библиотеката фиксира тълкувание към този труд, подготвено от Абу Музаффар ат-Тибризи (НБКМ, ОР 2558).

През XIII век испанците и португалците успяват да отвоюват голяма част от Пиренейския п-ов (Кордова през 1236, Севиля през 1248), което е знак за залеза на науката в мюсюлманска Испания. По същото време, през 1258 г., столицата на абасидския халифат Багдад е превзета от монголите и тя престава да бъде научен център в източната част на халифата. Науката намира подслон обаче в Сирия и Египет, за където се насочва и последният виден представител на фармакологията и ботаниката в Испания – Ибн ал-Байтар (поч. 1248 г. в Дамаск) ⁹. С неговото име и творчество са свързани друга група медицински съчинения в библиотеката на Пазвантоглу.

Абу Мухаммад ибн Ахмад, известен като Ибн ал-Байтар (Син на Ветеринаря) е роден в края на XII век в Малага и получава образованието си в Севиля в кръга на известни учени. През 1220 г., с цел усъвършенстване на знанията си, се насочва към страните от Северна Африка. По време на цялото си пътуване той събира и хербаризира растения с научна цел. По-

⁸ Ullmann, Manfred. Islamic Medicine. Edinburgh: University Press, 1978, p. 54, 68–69.

⁹ Meyerhof, Max. Studies in Medieval Arabic Medicine. London: Variorum Reprints, 1984, 31–33; Ullmann, Manfred. Islamic Medicine..., 48–49.

късно посещава Мала Азия и Антиохия в Сирия. Накрая се озовава в Египет, където султан ал-Камил Мухаммад (упр. 1218–38) го приема при себе си и му дава поста „началник на билкарите“. След неговата смърт Ибн ал-Байтар престоюва още известно време в Палестина и Сирия, където, удивен от богатството на флората в планините, събира и хербаризира много нови растения. През цялото това време той се консултира с трудовете на Диоскорид (I-ви век), Гален (129–216?), Ахмад ал-Гафики (XII век) и други автори. Връща се в Кайро, където се отдава на творческа дейност.

Съчинението, което го прави най-известен, е „*ал-Джами ли-муфрадат ал-адуйа у’л-агзийа*“ („Сборник на простите лекарства и храните“), създадено за сина на ал-Камил – ас-Салих Аййуби (упр. 1240–49), (НБКМ, ОР 550)¹⁰. Това е огромна компилация, в която в азбучен ред са представени около 1400 лекарства, около 1000 от които са заимствани от гърците, а останалите около 400 лекарства са въведени във фармакопеята от арабите. Авторът цитира повече от 190 антични и арабски автори, най-често това са Мухаммад ибн Закарийа ар-Рази (на латински Rhazes; поч. 925), Ибн Сина, ал-Гафики и Абу Абд Аллах Мухаммад ал-Идриси (поч. 1166)¹¹, като ползва и статии на Диоскорид, Гален и други¹².

Ибн ал-Байтар създава и друго доста разпространено съчинение „*Китаб ал-Мугни*“ („Удовлетворяваща книга“), посветена отново на ас-Салих Аййуби, от което съществуват много преписи. Тук, в 20 глави, той разглежда „прости“ лекарства, които са подходящи за различни болести. Независимо че живее през най-творческите си години в Египет и Сирия, той зависи изцяло от испанската школа на фармакологията и ботаниката. Трудовете му се ползват с голям авторитет (особено в Египет) и редица последващи автори, някои от които присъстват и във Видинската библиотека, се основават често на тях. Неговият ученик и известен лекар от XIII век Ибрахим

¹⁰ Трудът е издаден в 4 тома на арабски в Кайро през 1874 г. и на френски в Париж през 1877 – 1883 г.

¹¹ Освен с труда си в областта на фармакологията, ал-Идриси е по-известен на науката с географското си съчинение „Развлечение на копнеещия да преброчи страните“, в което е отделено значително място и на българските земи. Препис от него е съхраняван някога в Библиотеката към „Томбул джамия“ в Шумен (НБКМ, ОР 3198). Вж **Кендерова, Ст., Бешевлиев, Боян**. Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси: Палеографско и историко-географско изследване. София: НБКМ, 1990; **Кендерова, Ст., Стаматов, Ат., Стоименов, Д.** Българските земи в средновекавната арабписмена картографска традиция. IX–XIV в. Атлас (*The Bulgarian Lands in Medieval Arabic Cartographic Tradition (9th-14th centuries)*). Ред. Ст. **Кендерова, Ат. Стаматов**. София: НБКМ, Тангра ТанНакра, 2011 (Текст на български и успореден на английски език).

¹² **Ullmann, Manfred**. *Islamic Medicine...*, 48–49.

ас-Суайди (поч. 1292) от Дамаск „Тазкира“ („Поучение“) и „Синонимия на простите лекарства“, като и двете съчинения зависят от „ал-Мугни“ на Ибн ал-Байтар¹³. През 1310 г., лекарят Йусуф ал-Кутуби от Багдад съставя „Мала йаса‘ ат-табиб йахлуху“ („Това, което не е разрешено на лекаря да го игнорира“), което представлява съкратен вариант на книгата на Ибн ал-Байтар. В края на XIV век Джидр ибн Али, известен като Хайи Паша, роден в Мала Азия, учил и работил в Кайро, подготвя обстойна медицинска енциклопедия – „Шифа ал-аскам“ („Лечение на болестите“). В нея е включен раздел, посветен на „простите“ лекарства, който изцяло зависи от труда на Ибн ал-Байтар¹⁴. В Кайро учи и работи и слепият сирийски лекар – Давуд ал-Антаки (поч. 1599). Той съставя труда си „Тазкира“ – пълен справочник на природни лекарства от Египет и други ислямски страни, азбучно подредени в 1712 статии, и в който често използва Ибн ал-Байтар¹⁵.

На основата на предания, извлечени от частите, посветени на медицината в шестте канонични сборника в областта на *хадисите* (разкази и предания за действията и постъпките на пророка Мухаммад)¹⁶, съответно на: ал-Бухари (поч. 870), Муслим (поч. 875), Ибн Маджа (поч. 886), Абу Давуд (поч. 888), ат-Тирмизи (поч. 892) и ан-Насаи (поч. 915), възниква раздел в арабската литература, който носи общото заглавие „ат-Тибб ан-набауи“ („Пророческата медицина“). Тук се отнасят съчинения, които съдържат напътствията на Мухаммад за запазване здравето на хората и лечение в случай на заболяване. Създадени са около 50 заглавия на арабски, персийски и османотурски език, които включват и *айети* от Корана, имащи отношение към медицинската тематика. В един *хадис*, установен в труда на Ибн Маджа, се казва: „Препоръчвам ви две неща за лечение: меда и Корана“. Разделът „Медицина“ в Каталога на библиотеката се открива с труда на Мухаммад ал-Джаузиййа (поч. 1350) „ат-Тибб ан-набауи“. Описанието съответства на ръкописа със сигнатура НБКМ, ОР 1437, чието преписване е завършено през 1681 г.¹⁷

Във Видинската библиотека установяваме и осем **съчинения на османотурски език**. В четири преписа, три от които са на наше разположение

¹³ Meyerhof, Max. Studies in Medieval Arabic Medicine..., X, p. 35.

¹⁴ Пак там, X, p. 36.

¹⁵ Пак там, I, p. 723; X, p. 36.

¹⁶ Вж **Евстатиев**, Симеон. Хадис. – В: *Ислямът*. Кратък справочник. София: Изток-Запад, 2007, 203–211.

¹⁷ **Кендерова**, Ст. Извори за живота на пророка Мухаммад, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. – В: *Личността на пратеника Мухаммед*. Сборник с доклади от научна конференция. София, 25.04.2015. Състав. Ариф **Абдуллах**. София: ВИИ, 2016, 133–134.

(НБКМ, ОР 949, ОР 1513, ОР 2449 и ОР 2466), присъства трудът на Нидаи (поч. 1568), главен лекар на султан Селим II (1566–1574), „*Менафи ен-нас*“ („Полезни неща за хората“). Авторът е роден в Анкара и през живота си предприема пътувания до различни места, благодарение на което натрупва солидни знания. Той дори посещава п-ов Крим, където става частен учител на Сахиб Гирай I (управлявал 1532–51). Когато на османския престол се възкачва Селим II, Нидаи е назначен за главен лекар в султанския двор. Тук той написва три съчинения: „*Менафи ен-нас*“, „*Табает-и бешерийе*“ („Хуманна медицина“) и „*Байтарийе*“ („Ветеринарна медицина“)¹⁸.

Между тях „*Менафи ен-нас*“, съставено през 1566 г., се ползва с най-голяма известност, за което свидетелстват многото преписи в различни библиотеки по света. Началният му текст съдържа стихове, в които е възхвален султан Селим II. По-нататък се дават практически познания, които съответстват на нивото на медицината по онова време, като едновременно с това са възприети и идеите на древната медицина. Авторът е привърженик на схващането, което датира от древните гърци и се пренася в Арабския халифат през Средновековието, а именно, че здравето на човека се определя от четирите течности в тялото му, които отговарят на четирите елемента: земя, въздух, вода и огън. Ако една от течностите не е в равновесие спрямо останалите, организмът заболява¹⁹.

Трудът се състои от 60 части. Първите осем части са посветени на анатомията на човешкото тяло; следващите – 9-39-та част разкриват различни болести и дават рецепти за тяхното лекуване; на мехлемите и сиропите са посветени 40-58-част, а 59-та част предлага начини за лекуване на пиянството и отравянията. В последната, 60-та част, авторът посочва причините за написването на труда и предлага свои биографични данни. Всяка част съдържа по няколко глави. Така например, втора глава включва болести, свързани с главата; 3-та – болести по лицето; 4-та – болести по носа; 5-та – по ушите; 6-та – разкъсвания и рани по ръцете; 15-та – болести по краката; 16-та – строеж на тялото; 28-ма – болести по жените; 33-та – мехлеми; 38-

¹⁸ Şevki, O. (Uludağ). Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi. Ankara, 1991, p. 185; Каһя, Е., Erdemir, A. D. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Ankara, 2000, 174–175.

¹⁹ Вж. Апостолов, М. История на медицината. Кратък курс за студенти по медицина и стоматология. София, 1984, с. 23. За влиянието на гръцката медицина върху труда и на друг османски автор – Зейн ел-Абидин бин Халил, главен султански лекар в построената от султан Мехмед II (1451–81) болница, препис от който се съхранява в НБКМ, вж. Кендерова, Ст. За човешкото тяло и полезните за него храни и напитки. – В: Етнокултури и изкуства. Сборник с изследвания в чест на 70-годишнината на проф. д.и.н. Л. Миков. Състав. Вл. Димитров. София: НБУ, 2017, 187–193.

ма – полезни храни за човешкото тяло; 42-ра – ползата от птиците; 43-та – минерали и дървета. Една от рецептите за главоболие отразява качествата на розата: „Ако главоболието е от жълтата жлъчка и е в горната част на главата, се взема парче плат от лен, което се намокря в розово масло. След това се търка (разтрива се) мястото, където се усеца болката. Успокоява“.

По заповед на Мехмед IV (1648 – 1687) главният лекар Салих бин Насруллах (родом от Халеб), по-известен като Ибн Селлюм (поч. 1670), написва „Гайет ел-бейан фи теббир-и беден ел-инсан“ („Цел на поясне-нието относно лечението на човешкото тяло“; НБКМ, ОР 1365), който поднася на султана през 1655 г. Съчинението съдържа описание на човешкия организъм и естествените средства, полезни за здравето му, като въздух, храна, напитки, телесни и психически упражнения. Отделено е внимание и на сложносъставните лекарства, като тук е цитиран и автор под името Николаус. Предполага се, че става въпрос за Nicolaus Myrersos от Александрия, който през 1280 г. съставя труд под заглавие „Dynameron“. В него се съдържа глава, посветена на сложносъставните лекарства и на мехлемите. Допуска се, че Ибн Селлюм е ползвал препис на оригинала или труд на арабски език, който предава неговото съдържание. Относно новите лекарства нашият автор говори за етера, а към новите болести, чието описание е изискано от султана, той разкрива сифилиса, *plica polonica* (болест по косата, предизвикана от въшки и нечистотия), треската, скорбута и други²⁰.

През XVII век влияние върху медицинската литература в Османската империя оказва швейцарският учен и лекар Парацелс (Philippus Aureolus Theophrastus Bombast von Hohenheim Paracelse; 1493 – 1541), според когото жизнените процеси водят своя произход от химическите процеси. Областите на медицината, в които той е специалист, са: хирургия, анатомия, патология, фармакология и ботаника.

Между 1683 – 1685 г. турски превод от арабския вариант на неговия труд „ал-Китаб фи ат-тибб ал-джедид ал-кимйави“ („Книга по нова химическа медицина“), както и обработка, прави Мюдеррис Хасан (поч. 1706), главен лекар на болницата „Сюлейманийе“ в Истанбул. В Каталога на Видинската библиотека трудът е означен като „Тъбб-и джедид-и кимйави“ („Нова химическа медицина“; НБКМ, ОР 610). Още един препис на това съчинение (НБКМ, ОР 1329), който обаче не фигурира в каталога, съдържа означението, че е *вакъф* на *дергяха* (дервишко *текке*) „Назар баба“ във Видин (л. 1а). Очевидно, ръкописът е постъпил във Видинската библиотека

²⁰ **Adıvar**, Abdülhak Adnan. Osmanlı Türklerinde İlim. 2. Tabi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, 109–110.

след съставянето на Каталога ѝ. Препис от този труд е съхраняван и в Самоковската *вакъфска* библиотека²¹.

* * *

В настоящата разработка представихме част от заглавията на медицинска тематика, присъствали в Библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин. Между трудовете на арабски език с най-голям авторитет се ползват Ибн Сина (Авицена) и Ибн ал-Байтар. Съчиненията, съставени през османския период, са доста разпространени и много библиотеки по света притежават техни преписи.

Като извор ползвахме съставения през 1837 г. Каталог на библиотеката. За съжаление, през 1888 г. специална комисия предава на Турция 2/3 от фонда на библиотеката. Ето защо, когато говорим за конкретно заглавие, отразено в самия Каталог, не винаги сме в състояние да посочим ръкописното тяло, на което то кореспондира.

---

²¹ **Кендерова, Ст.** Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII – първа половина на XIX век). София: НБКМ, 2002, с. 85.

Приложение:

Файл ОИ 160: Заглавната страница на „Канун фи’т-тибб“ („Законът в медицината“) на Абу Али ал-Хусайн ибн Али Ибн Сина, известен в Европа под името Авицена

قوله

كتاب القانون في الطب

لابي علي الشيخ الرئيس

ابن سينا

مع بعض تاليفه وهو علم المنطق وعلم الطبيعى
وعلم الكلام

R O M A E,
In Typographia Medicea .
M. D. X C I I I .
Cum licentia Superiorum.

بروز پروردگار اوله

Handwritten notes in Arabic script:
 - Top right: المنة من فضل الله تعالى عليه الهام محمد بن زكريا
 - Middle right: من مرقومه التي علمت في طر ابن ان
 - Middle left: المنة من ودارم الله تعالى عليه الهام محمد بن زكريا
 - Bottom left: كتاب
 - Bottom right: كان من مرقومه التي علمت في طر ابن ان
 - Far right: قوله

ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ТИМОЧКОЈ КРАЈИНИ У XIX И XX ВЕКУ

Велибор Тодоров

О здравственим приликама у Тимочкој крајини пре ослобођења од Турака 1833. године нема много писаних података. У то доба харале су разне епидемије куга-чума, колера, срдобоља, црвени и пегави тифус, маларија и друге болести које су носиле са собом велики број жртава. Брига о чувању народног здравља била је остављена народу и народној медицини. Стручних људи у овој области није било све до 1819. године, тако да су болесници тражили помоћ од врачара, баба, народних видара, бербера и хећима. У јесен 1829. године док се поред Дунава водила борба између Турске и Руске војске, у овом крају се појавила „кужна болест“. Тада је народ почео да бежи и да се расељава у Централну Србију.

Године 1831. појавила се куга, која је дошла са севера, из Мађарске, и са истока из Галиције, док је друга тешка и опасна болест била колера. Народ је пред опасностима од епидемије, остављао куће и огњишта и бежао у шуме док опасност не би прошла.

После ослобођења Тимочке крајине 1833. године и одласка Турака са ових простора опште прилике у земљи биле су на најнижем нивоу. У земљи је дошло до формирања власти и напретка у свим областима друштвеног живота, па и на здравственом плану. Као последица овакве здравствене културе и економске заосталости становништва Тимочке крајине, у пракси је била заступљена народна медицина. Лечило се лековитим биљем и лековима животињског порекла.

Примитивне хигијенске прилике, сујеверја, народни обичаји и навике, употреба заједничких убруса, судова за пиће и прибора за јело, заједничких постеља и другог допринели су да се опака болест „вренга“ или „френга“ (сифилис) врло брзо рашири и узме маха код становништва Тимочке крајине.

У прво време, док није било домаћих лекара, долазили су углавном лекари са стране, из иностранства (Чешке, Словачке, Угарске). Број лекара се из године у годину повећавао. Осим странаца, лекарски кадар се попуњавао и младим тек свршеним медицинарима, који су се после свршених студија у иностранству враћали да помогну својој отаџбини.

Проблем здравства тога времена нису били само обучени кадрови из здравствене струке, већ и питање опреме и зграда – болница лоцираних на

местима са највећим бројем становништва. То је био веома важан проблем који је ваљало решити. За побољшање народног здравља било је неопходно подизати болнице.

Прве болнице су биле у приватним кућама богатих трговаца.

Зидање прве специјалне зграде за болницу у Тимочкој крајини почиње 1846. године у Гургусовцу. У њој су у почетку (1852.) лечени сви болесници бесплатно, а касније су имућнији морали сами да плаћају своје трошкове.

Здравствене прилике се ипак нису могле брзо променити ни после изградње првих болница.

Народ из Тимочке крајине навикнут на страдања, муке и оскудицу, притиснут немаштином задовољавао се минималним животним потребама, неопходним за опстанак. Једноставна, оскудна и рђава храна била је главни разлог што се у Тимочкој крајини раширила пелагра (пелагра је болест витаминске дефицијенције, која је најчешће узрокована хроничним недостатком нијацина (витамина B_3) у исхрани код деце, и одраслих.

По наређењу Кнеза Милоша 2. јануара 1835. године у Зајечар долази први школовани лекар Глигорије Робаков, да посети болесног Кнеза Симу. Иначе, Зајечар је званично добио првог лекара тек 1843. године. Био је то Димитрије Капарис, који је остао у Зајечару до 1848. године, а од 1849. године долази лекар Јосип Штрасер, и остаје до 1851. године. Од 1851. па све до 1869. године у Зајечару ради и први хирург Јосип Масло.

Прву болницу Зајечар је добио 1868. године, у кући Лаловића, код старе пиваре, са мушким и женским собама и 20 постеља. Касније је та болница била пресељена у кућу познатог трговца Цветка Миладиновића, имала је 30 постеља и посебну собу за операције.

Први окружни физикус у Зајечару био је Стеван Мачај¹. Почео је са радом 1871. године. Он је уједно био једини лекар и управник зајечарске болнице све до пензионисања 1885. године, када га замењује др Лаза Илић².

Доктор Стеван Мачај рођен је у Будиму 1823. године. Магистрирао је хирургију и акушерство, а од 1854. године постао је доктор медицине. Пре доласка у Зајечар радио је у Шапцу, од 1854, а од 1859. године у Књажевцу. Умро је у Београду 11. октобра 1889. године.

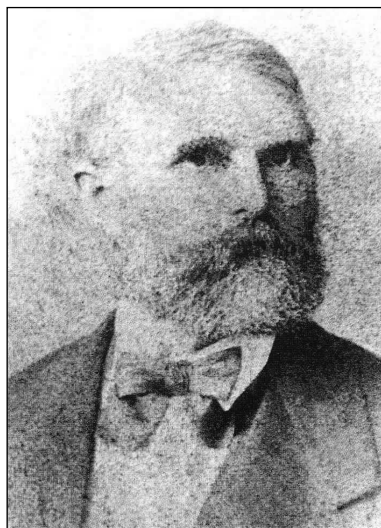
Друга значајна личност у здравству Тимочке крајине био је др Лаза Илић³, лекар, окружни физикус и истакнути јавни и културни радник у Зајечару с краја 19. и почетком 20. века. Др Лаза Илић рођен је у Зајечару 1852. године у сиромашној породици. По завршеној основној школи и Гим-

¹ Милошевић, Ж. Медицинска школа у Зајечару 1948 – 1998. Бор, 1998, 6–12.

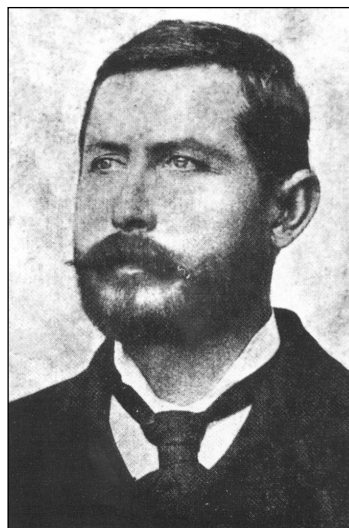
² Маринко, Ст. Др. Лаза Илић. – У: Развитац. Зајечар, 1961, 2, 65–68.

³ Драгић, М. Доктор Лаза Илић. – У: Развитац. Зајечар, 1980, 6, 111–113.

назији студирао је медицину у Бечу. Учесник је српско турских ратова 1876 – 1878. године, као лекарски помоћник у црноречкој ратној болници. У Тимочкој буни 1883. године одвратио је грађане Зајечара да се придруже побуњеницима. Иначе др. Лаза Илић радио је као општински лекар у Зајечару непрекидно од 1. августа 1881. па све до 4. априла 1889. године. Као политички првак Радикалне странке ушао је у Народну Скупштину први пут 1892. године, а од 1901. био је постављен за сенатора. Важио је за великог родољуба, хуманисту и добротвора. У ратовима 1912 – 1918. изгубио је три сина медиканара, а себи је прекинуо живот 1918. године не поклекнувши пред окупатором који је на њега вршио притисак да се одрекне српства.

др Стеван Мачај

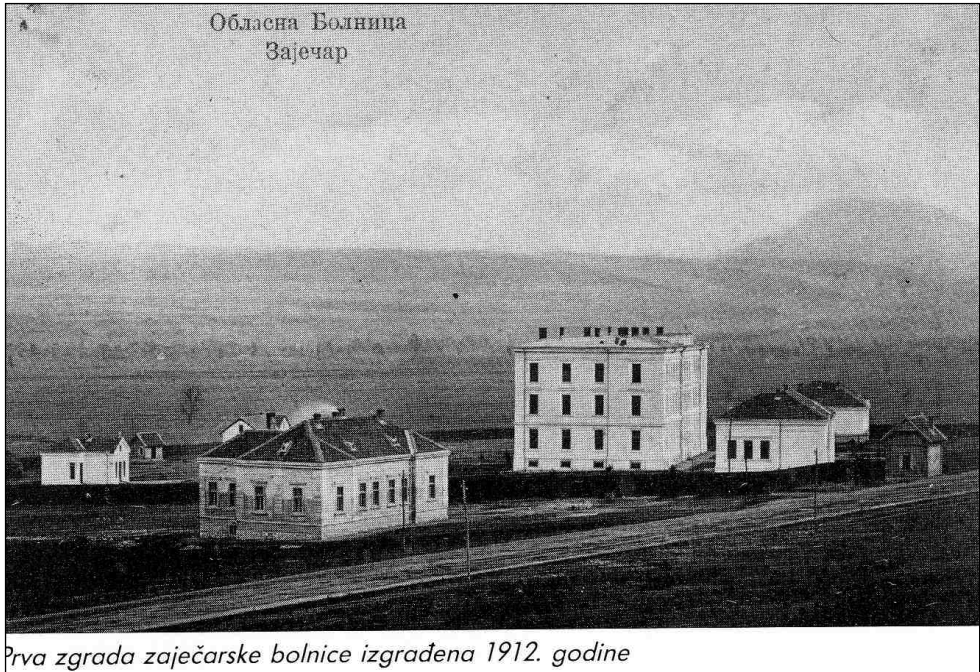

др Лаза Илић

(ИАЗ, збирка фотографија, В-2)

Са општим културним напретком Тимочке крајине, почев од краја 19. и почетка 20. века, ишао је упоредо и здравствени препород. Поред болнице у Књажевцу, подигнуте су две болнице у Зајечару (грађанска 1912. године, а касније и војна), затим болница у Неготину и Бољевцу. Нова болница у Зајечару имала је 300 постеља са интерним, хирушким и гинеколошко акушерским одељењем, и била је једна од најлепших болница у Србији. У периоду од 1912 – 1914. Зајечар је имао 7 лекара, 2 болнице и 2 апотеке.

Обласна болница у Зајечару 1912. године

(ИАЗ, збирка фотографија, В-2)

Балкански ратови и Први светски рат донели су нове невоље српском народу. У новом налету од болести колере, која је дошла из Ниша 1913. године страдао је велики број становника.

После Првог светског рата обновљен је рад у порушеним болницама. Број лекара се нагло повећавао, да би уочи Другог светског рата Зајечар имао чак 13 лекара, хирурга, интерниста, педијатара и гинеколога.

Основна карактеристика здравственог стања становништва по ослобођењу био је високи морталитет и морбидитет (однос болесног и здравог становништва). Миграције становништва за време рата и одмах после рата стварају повољне услове за епидемије заразних обољења и она се јављају чак и тамо где их раније није било. У таквој ситуацији било је тешко поставити основу за организацију здравствене службе.

Организација здравствене службе била је заснована на принципа лекара партизана из 1942. године. Принципи су били следећи: јединство здравствене службе, јединство здравствене заштите са стављањем акцента на превентиву заштиту, рад на организацији службе лечења и рехабилитације, борба против заразних болести и стварање услова за продужење живота до крајњих физиолошких граница.

После другог светског рата било је мало здравствених радника, јер су многи од њих настрадали у рату.

Административни период од 1945 – 1950. обележило је улагање великих средстава у циљу обнављања мреже здравствених установа као и обнављању смањеног броја здравствених радника. Кадрови се распоређују плански, према потребама одређених региона. Оснивају се санитаретске школе и уводе санитаретски курсеви на којима се оспособљавају болничари.

Оспособљавају се дечја одељења, подижу нове зграде, оснивају кабинети за трансфузију, отварају лабораторије, и почињу да раде домови здравља⁴. Уводи се ред у области здравства, доношењем првих послератних закона. Године 1946. поново је успостављен рад Дома здравља, да би 1947. године прерастао у Санитарно- епидемиолошку службу. Превентивни део Дома здравља прераста у Хигијенски завод 1949. године, а 1961. године у Завод за заштиту здравља. Године 1964. долази до интеграције здравствених установа у медицински центар. Године 1980 почиње са радом новоизграђени савремени Дом здравља изграђен од самодоприноса грађана који постаје један од Основних организација удруженог рада Медицинског центра Зајечар.

ЗАКЉУЧАК

Здравствене прилике у Тимочкој крајини у XIX и XX веку, од најнижег нивоа здравствене заштите и недостатка кадрова дошле су данас до највишег нивоа заштите у свим секторима здравства, користећи најсавременију опрему и школовани стручни кадар.

---

⁴ Мишић, Л. Зајечар и околина. Зајечар, 1974, 375–386.

МОДЕРНИ ТЕНДЕНЦИИ В ИЗГРАЖДАНЕТО НА ВЪРШЕЦ КАТО КУРОРТ

Ангелина Емилова

Когато говорим за балнеологията в България, няма как да не споменем и минералните бани във Вършец.

Предмет на научното съобщение е да се разкрият първите стъпки от израстването на Вършец като курорт, както и да се покаже ролята на д-р Дамян Иванов за формирането на селището като курортен център.

За Вършец като курортно селище и за неговите минерални бани има десетки публикации в сборници, монографии, периодични и електронни медии, но за съжаление, цялостно изследване за ролята на д-р Дамян Иванов за формирането на селището като курортен център на този етап няма. Мимоходом, в по-голяма част от публикациите, се споменава и за д-р Дамян Иванов, но тези податки не разкриват достатъчно неговата дейност.

Целта на съобщението е да станат достояние някои от делата на д-р Дамян Иванов, с което да се дообогати историята на балнеолечението и курортното дело във Вършец. Акцентът е върху мисленето и делата на д-р Дамян Иванов, който макар и със сериозно заболяване, отдава цялата си енергия и сили за процъфтяването на малкото планинско селище.

Настоящото съобщение не претендира за изчерпателност. То е само основата за едно бъдещо по-сериозно цялостно изследване за живота и дейността на този български лекар, посветил себе си и делата си в името на хората, както и на развитието на балнеолечение в курорта Вършец.

Селището Вършец е с древна история. Според изследването на геолога проф. Лазар Ванков вършечките извори съществуват от „незапомнени времена, но няма писмени доказателства, от които да се съди, че същите са били използвани за лечебни цели през римско време.“¹ Намерените останки от римски балнеологични съоръжения и предмети в града свидетелстват за използването на лековитите минерални води още от древността.

По разкази на стари хора, предавани от поколение на поколение, местният жител Димитър Лучков през 1850 г. пада от дърво и получава натъртвания, които за дълго време го оставят на легло. Въпреки проведеното лечение, състоянието му не се подобрява. Тогава старейшините решават да

---

¹ Момчилова, Л. Вършец – здравницата на България. <https://zdrave.to/7/vyrshes-zdravnicata-na-bulgariq> 30 септ. 2016.

изкопаят и изчистят топлия гьол и скришом, предимно ношем, да потапят болния. След 15 – 20 къпания той се привдига и започва да ходи. Все пак селяните решават да не разгласяват случая, страхувайки се, че ако турците научат, ще наложат нови данъци за селището. Изворът е затрупан с пръст и камъни. Така изминават десетина години, докато през 1860 г. врачанският първенец Христо Савов (баща на Ботевия сподвижник Стефанаки Савов и дядо на Димитър Савов), страдащ от ревматизъм и движещ се с патерици, научава за този извор. Той пристига във Вършец, разпорежда да се изчисти извора и започва да се къпе в него. След 20 – 25 къпания хвърля патериците. От признателност за изцелението, прави щедро дарение на черквата и заповядва при извора да се постави икона и да се назначат двама старци да прибират лептата, която къпещите се ще дават. Съветва старейшините да не крият извора, а да го почистят и пригодят за къпане, като позволят използването му от всички нуждаещи се, независимо от вяра и народност.

След заминаването си, врачанският първенец разгласява в турските вестници за лековития извор и започва неговото по-масово използване. Посетителите се увеличават. Черквата започва да дава извора под наем – пръв наемател е местният предприемач Илия Попов, който плаща наем от 500 гроша². Илия Попов издига над извора колиба, покрита с шума, която да запазва къпещите се от слънцето и хорски погледи. В близост построява втора колиба, в която продава напитки и закуски.

Известността на баните започва да расте. Мълвата за тях достига до Мидхад паша, валия на Дунавския вилает. С комисия, в която влизат и лекари, през 1867 г. пристига във Вършец, за да види и проучи изворите и евентуално да ги отчужди в полза на държавата. Вършечките старейшини молят за съдействие берковските първенци и чорбаджии, които да се застъпят пред пашата да не отчуждава баните. Всички те настояват, че изворите са черковни. Пашата обещава да ги остави на черквата, като настоява да се построи до извора прилична сграда, да се поддържа чистота и да се взема определена такса за къпане.

В своето изследване „Материали за санитарната етнография на България. Ломският окръг (1880 – 1889)“³ д-р Иван Басанович отделя място и на топлия извор във Вършец, за който пише: „...Изворът, който се експлоатира за лекуване на болните, е в самото корито на р. Ботуня и се представлява във вид на един четириъгълен басейн, издълбан в синеватозелен едрозърнест конгломерат. Басейнът е около 2 м. широк, 3 м. дълъг и 1 м. дълбок;

² Пак там.

³ **Басанович**, Ив. Материали за санитарната етнография на България. Ломският окръг (1880 – 1889). СбНУ, 5, 1891.

краищата на басейна са намазани с цимент, дъното е неравно и състои от натурален, даже неравен конгломерат, така щото при ходенето краката могат твърде лесно да се нараняват на остриите парчета камъни. Водата извира от една пукнатина в дъното на басейна и е твърде бистра... ..топлата вода постоянно протича и в един ъгъл на басейна изтича, излива се в реката... В[ъв] време на къпалния сезон басейнът се изпразня два пъти на ден и пак се напълва. Над басейна е направено от дъски малко здание с един прозорец, с една тясна платформа и място за събличане на дрехите. Дъските на дюшемето и стените са постоянно влажни, на някои места вече гнили и обрасли с гъби; при влизането в къпалнята се усеща плесен и мирише на гнило...⁴ По-надолу в своето изложение д-р Басанович описва качествата на термалната вода и ефекта от използването ѝ върху човешкия организъм, както начина на експлоатиране на басейна. „Болните се къпят обикновено на партии по 10 – 15 души, пред обед – мъже, подир обед – жени, или на всеки 1 – 2 часа се къпят ту мъже, ту жени. Особен доктор при банята няма; през 1888 – 1889 г. е посещавал болните 1 – 2 пъти в неделята Берковският околийски лекар; за постоянен надзор върху баните беше прикомандиран един фелдшер, който имаше с[ъс] себе си и една малка аптека.“⁵

Д-р Басанович описва и инфраструктурата на селището – „близо до банята има 2 хотела: единият с 20, другият с 11 стаи и кафене. Хотелите по устройството си и по мебелирането на стаите, са в твърде примитивно състояние и не дават на посетителите почти никакво удобство...“⁶. Той подчертава, че освен топлите извори с Вършец може да се приеме и като „климатически курорт“, защото климатът оказва благоприятно влияние върху редица заболявания. Според статистиката, направена от него, през 1888 г. баните във Вършец са посетени от около 1000 семейства от цялата страна, което говори, че славата на минералния извор се разнася. Д-р Басанович е убеден, че ако „баните при благоприятни обстоятелства, се уреждат според образеца на европейските, бъдещността на с. Вършец ще бъде блестяща.“⁷

Свои впечатления за минералния извор във Вършец споделя и геологът-минералог проф. д-р Лазар Ванков в изследването „Геоложко устройство на местността около Вършец и топиката на Вършечките минерални бани“⁸ – „...Като имаме пред вид големия брой гости, които спохождат всяка година през сезона вършечките бани при сегашните несгоди на банята

⁴ Басанович, И. Материали за санитарната етнография ..., с. 176.

⁵ Пак там, с. 178.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ Ванков, Л. Геоложко устройство на местността около Вършец и топиката на Вършечките минерални бани. София, 1901.

и помещенията за живеене, като имаме обилната и чиста речна вода, която протича край баните и която може да се оползотвори хидротерапевтически, като имаме пред вид прекрасната и хубаво залесена околност около Вършец, можем да очакваме, че след направата на нови бани и подобрене на помещенията за живеене Вършец ще стане център за летна почивка на много повече гости и изворите му ще принасят много по-голяма полза, отколкото сега...“.

Строежът на нова баня не закъснява. С Указ № 5 от 10 ян. 1906 г. на княз Фердинанд е утвърден Закон за извънреден свръхсметен кредит от 1 000 000 лева за построяване бани при държавните минерални извори при селата Вършец, Банкя, Хисар и Меричлери и отчуждаване места за нуждите на поменатите бани, в чл. 1, на който четем: „Разрешава се на Министъра на търговията и земеделието извънреден свръхсметен кредит от 1 000 000 лева за построяване на една баня при държавните минерални извори при село Вършец... както и за отчуждаване на места за нуждите на поменатите бани...“⁹.

На следващата година с Указ № 37 от 4 март 1907 г. на княз Фердинанд е утвърден нов Закон за извънреден свръхсметен кредит от 1 000 000 лева. Част от кредита е за залесяване и подобряване местата около държавните бани при селата Банкя, Вършец, Меричлери и Хисар¹⁰.

В началото на 1910 г. цар Фердинанд утвърждава Закон за свръхсметен кредит от 370 000 лева с Указ № 30 от 21 март 1910 г. за довършване постройките с необходимите съоръжения на държавните минерални бани в селата Вършец и Банкя, за тяхната мебелировка, за персонал и други разходи по експлоатацията им през 1910 и 1911 г.¹¹

Проектът на банската сграда е възложен на архитект Никола Нешов, роден във Видин, възпитаник на Кралското висше техническо училище в Щутгард, Германия. Дипломира се през 1894 г. и веднага се завръща в България. Постъпва на работа в Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията и се включва във възстановяването на Котел от опустошителния пожар през 1894 г. През 1895 г., след покана от община Видин, поема техническото управление на града до 1904 г. Реализира множество архитектурни и инженерни проекти, с което допринася за цялостното изграждане и благоустрояване на града. Отново е назначен за архитект в Минния отдел на Министерството на земеделието, търговията и промишлеността, под чието ведомство по това време са мините и мине-

⁹ ДВ, бр. 19, 1906, л. 1.

¹⁰ ДВ, бр. 55, 1907, л. 1.

¹¹ ДВ, бр. 71, 1910.

ралните води, където проектира и строи банските сгради в много градове, които поставят началото на курортното дело в страната ни¹². Именно тук, в министерството арх. Никола Нешов се среща с д-р Дамян Иванов, който е основният двигател за изграждането на Вършец като курорт. Резултатът не закъснява. Идеите на доктора, реализирани от архитекта, водят до драстични промени в малкото планинско селище.

Д-р Дамян Иванов е роден на 15 юли 1874 г. в с. Балювица, Берковско, в многочленното семейство на селяни-земеделци. Първоначалното си образование получава в родното село, а след завършване на четвърто отделение, бащата изпраща Дамян да учи в третокласното училище в Берковица. След завършване на втори клас продължава образованието си в гимназия в София.

Годините, през които учи в София са трудни за младия мъж. В началото, единствен той, в цялата гимназия, ходи облечен в селска носия – „дълго бяло касаче, отдолу с бяла джамаданка, с червен пояс и бели беневреци...“¹³. Заради облеклото, съучениците му го наричат „селския кмет“.

Дамян Иванов не разчита само на парите, изпращани от семейството за издръжка. Търси начини сам да си набавя средства – започва да преподава български език на едно дете – немско еврейче; вечер преписва лекциите, които води през деня, в коли, които неговите съученици копират, срещу заплащане. Завършва гимназията с отличен успех и заминава за Грац, Австрия, за да учи медицина. На втората година, през четвъртия семестър, Дамян Иванов се прехвърля да учи в Медицинския факултет във Виена. 100-те франка, които получава от семейството си, са недостатъчни да се издържа и затова започва работа в една кантора, където пише писма на български език. Едновременно с това преподава немски език на новопристигнали българи, получава понякога и писателски хонорари, за публикувани статии в сп. „Училищен преглед“.

През 1900 г. завършва медицина, отхвърля предложението на своите преподаватели да остане допълнително, за да специализира педиатрия. За кратко специализира хирургия и зъбна хирургия, необходими за работата на един общопрактикуващ лекар и се завръща в България.

Отбива едногодишна военна служба в планинското военно отделение в Берковица, където е назначен за военен лекар. След година, полага изпит

¹² **Веков**, Ст. Европейски стилови преноси и начало на българския архитектурен модерн. В: Модернизационни тенденции в стопанския и културен живот във Видинско и Тимошко (XIX–XX век). Сборник с материали от Международна научна конференция, Видин, 24 – 25 октомври 2013 г. София: Издателство „Веда Словена“, 2014, с. 74–75.

¹³ **Иванов**, Д. Автобиография и спомени. Вършец, 2014, с. 10.

в дивизията във Враца за кандидат санитарен офицер и заминава за София, където няколко месеца чака назначение. След положения изпит по военна хигиена е назначен за младши полкови лекар в Трети пехотен бдински полк.

През 1908 г. д-р Дамян Иванов, заедно със семейството си, напуска Видин и се установява в София, където започва работа като секретар на Върховния медицински съвет. В началото на 1909 г. с него се случва инцидент, който оставя отпечатък върху здравето му за цял живот. След гостуване в Цариброд, при приятели, д-р Дамян Иванов получава хранително натравяне от развалено месо. Дълго време е на легло, от 85 кг отслабва до 38, на няколко пъти се събира и медицински консилиум, за да определи как да се лекува. Благодарение на грижите на съпругата му, както и силата на духа му, постепенно започва да се възстановява и след около 4-5 месечно лечение се изправя на крака. Като последствие от това натравяне му остава миокардит, който не му позволява да върви на дълги разстояния.

Започва работа в Александровска болница като старши ординатор, но все още се чувства слаб и недостатъчно укрепнал, поради което моли да бъде командирован през лятото като лекар на баните в с. Вършец, с надежда, че баните и климатът ще повлияят на организма му да се засили. Молбата му е удовлетворена.

След едномесечен престой, поукрепнал, се завръща в София и представя пред Дирекцията на народното здраве отчет за дейността си. Отчетът е приет от Върховния медицински съвет и прави впечатление на министъра на земеделието, търговията и промишлеността, под чието ведомство по това време са мините и минералните води, който изисква от Дирекцията на народното здраве да определи един лекар, за включване в комисия, която да реши как да се експлоатира новата баня във Вършец. За член на тази комисия е определен д-р Дамян Иванов. Към средата на юни 1910 г. комисията заминава за Вършец. Тя приема единодушно решение, че новопостроената баня трябва да се експлоатира от държавата, а не да се отдава под наем, както е досега. На втория въпрос – кой да управлява банята се появяват разногласия. Според председателя на комисията, банята трябва да бъде управлявана от домакин-касиер, един машинист и един лекар, който да отговаря за прегледа на болните, и като цяло за санитарен надзор, а Дирекцията от своя страна да командирова по един лекар за сезона, както досега.

Д-р Дамян Иванов е на друга позиция. Той излага своето становище, че „в управлението на една модерна баня, каквато е сега тази във Вършец трябва да стои лице, което има съзнанието за важността на банята като лечебно място...“¹⁴. Изтъква ролята не само на водата, но и на климата, за-

¹⁴ Пак там, с. 39.

лесяването, разходките и пр. и подчертава, че е необходимо създаване на „цял един комплекс от средства“. Д-р Иванов е категоричен, че за отговорник трябва да бъде назначен човек с висше образование, който да е отчасти запознат с уредбата и на други курорти в чужбина. Позицията на доктора е подкрепена единствено от архитект Никола Нешов, който е проектирал сградата на банята.

Тъй като не се стига до единомислие, въпросът е отнесен пред Министерството на земеделието, търговията и промишлеността. Няколко дни по-късно д-р Дамян Иванов е извикан от министъра и му е предложено да бъде назначен за управител на баните във Вършец, на което предложение той отказва. След още няколко дни отново е извикан, този път от началника на минното отделение, и отново е увещаван да приеме поста. В крайна сметка д-р Дамян Иванов приема и става първият назначен бански лекар. В сп. „Летописи“, орган на лекарския съюз, кн. 7 и 8, юли и август, 1910 г. е отбелязано, че „...се захваща нова ера в банското дело...“¹⁵.

Когато д-р Дамян Иванов пристига във Вършец, все още не е приключена строителната дейност по обекта, не са доставени и мебелите. Докторът бърза, за да може банята да бъде отворена още за този сезон. Той е наясно, че снабдяването с мебели – канапета, няма да стане толкова бързо, затова, съвместно с архитекта поръчват дървени столове, на които посетителите да се събличат и чаршафи, с които да се бършат. Едновременно с това поръчва и мебелите, които да бъдат готови за следващия сезон. Веднага, след като столовете са доставени, и д-р Иванов получава разрешение от Министерството, на 10 юли 1910 г. банята е отворена за посетители. Първият щат на минералните бани е от трима души – управител, домакин и машинист. През 1911 г. техният брой нараства на пет.

Самата баня е нова и удобна, но инфраструктурата около нея е в плачевно състояние. Край сградата има камари от пръст и чакъл, дълбоки изкопи и пр. За да се влезе в банята се преминава по изкуствено създадени пътеки. Старите „хотели“ около банята, след отчуждаване са съборени и в близост до самата баня няма никаква сграда за посетители, които се налага да търсят квартири в примитивните селски къщи. Както сам д-р Иванов се изразява: „...външната обстановка и изящната, и модерна баня, бяха в пълен контраст.“¹⁶

До банята няма и сносен път. Големият проблем за разрешаването на много от въпросите е липсата на финансови средства. През тази първа година банята няма собствен бюджет, а се издържа от парите, отпуснати за нейния строеж, които постепенно привършват.

¹⁵ Пак там, с. 42.

¹⁶ Пак там, с. 44.

Д-р Дамян Иванов не бездейства – иска от министерството да се отчужди баирът на югоизток от банята, за да се залеси през следващата година. Но не получава разбиране – повтаря и потрета молбата си, докато накрая и самият министър идва във Вършец, но проблемът остава неразрешен. Докторът не спира и не се отчайва. Влиза във връзка с архитекта, изготвил скицата на отчуждените преди това места за строежа на банята, и го уговаря да включи в тази скица и баирът, за който не получава разрешение. Скицата е приета принципно, но самото отчуждаване се бави. Д-р Дамян Иванов се обръща с молба до окръжния инженер за направа на път до банята, който след множество протакания и молби се съгласява. По случайно стечение на обстоятелствата, на бани във Вършец по това време, е и началникът на пътищата в Министерството на благоустройството, с когото д-р Иванов се среща на кафе и в разговора разбира какъв е неговия събеседник. Не изпуска момента да се възползва и увещава началника в знак на благодарност, че се е излекувал, да построи един път, който да започва от кафенето в центъра и да стига до с. Заножене. Пътят е включен в плана за строеж на пътища през 1911 г.

В кратки срокове е направена укрепителна стена на реката, за да се запазят изворите и банята. В плана за следващата година е включено и залесяването на голите баири на югоизток от банята.

Д-р Дамян Иванов подава рапорт до министерството, с молба да бъде командирован в чужбина, за да посети някои бани и изучи устройството им, администрацията, както и управлението на курортите. Във втората половина на м. октомври 1910 г. тръгва на път през Румъния, Унгария, Австрия, Чехия, Германия, Швейцария, Хърватско, Сараево, Сърбия. За да види повече неща, пътува през нощта, а през деня разглежда. Изучава всички бани по маршрута. Връщайки се в България, той има вече изграден поетапен план за действие.

През зимата издейства кредит за укрепителни стени и заплащане на поръчаните мебели. От горското стопанство му отпускат млади фиданки от борове и смърчове за залесяване на вече набелязаните места. Освен това д-р Дамян Иванов иска от горското отделение и семена за посадване и отглеждане на различни видове борове. В началото на март 1911 г., след като се запознава само за една нощ как се саят фиданки, лично под негово ръководство започва засаждането им. Някои от местните жители коментират засаждането и заявяват, че на това място няма да станат борове и „... държавните пари ще отидат на вятъра.“ На следващия ден е извикан пред общинския съвет, който настоява засаждането да спре, защото имотът е на черковното настоятелство. Въпреки законите д-р Иванов продължава за-

саждането на фиданки. Стига се дотам, че е подаден протест срещу него в Окръжния съд – Враца. За тези пререкания с местната власт д-р Иванов споделя: „...Те не искаха и да знаят за обществените интереси, за народното здраве и други такива... Аз виждах по-надалече. Не считах, че банята е приваждане само на Вършец, а и на целия народ... Аз разбирах схващанията на вършечени и не им се сърдех. Гледах само да преодолявам проблемите, които ми се изпречваха от тези техни разбирания...“¹⁷.

Предначертаната програма за 1911 г. е изпълнена – пътят за с. Заножене е построен, мястото около банята е изчистено, направени са укрепленията на реката, залесен е и баирът. Още същата година д-р Иванов намира един градинар и започва да мисли за украсяване на района пред банята и местата на срутените хотели с цветя. През зимата се снабдява със семена от различни декоративни дървета и храсти, поръчва рози от Германия и през 1912 г. започва озеленяването около банята, като семената се засяват в различни форми. Борчетата, посадени през 1911 г., са се хванали и у д-р Иванов назрява идеята да създаде един голям парк, който да започва от района на банята и да продължава нагоре, докато се слее с Балкана, но все още стои нерешен въпросът с отчуждаването на района, определен за залесяване. В крайна сметка, след много ходене по мъките, проведени безброй срещи с представители на различни ведомства, с подкрепата на доверени хора, със заобикаляне на някои правни норми, протоколът с разрешение за залесяване е подписан от министъра на земеделието и цялостното залесяване на парка е завършено. В залесяването се включват ученици от горните класове на местната прогимназия и голяма част от местното население. Мястото е оградено и предадено на Банското управление. Паркът е на площ от 800 дка и в него са засадени освен традиционните борове и смърчове и множество редки екзотични растения и дървета, сред които секвоя гигантеа, кедър, гинко билоба, лиственица, тис, магнолия, лирово дърво и др.

Започва Балканската война през 1912 г. и д-р Дамян Иванов е мобилизиран. В края на август 1913 г., докторът отново се завръща във Вършец като управител на банята. Посетителите са твърде малко, но за сметка на това има много ранени и болни войници, има и холерно болни по къщите. След като вижда, че околийският лекар не е взел конкретни мерки за ограничаване на холерната епидемия, д-р Иванов предлага услугите си на Дирекцията на народното здраве и е оторизиран да води борбата с холерата. Спешно събира общинския съвет и излага всички опасности от болестта, ако не се ограничи и получава пълно съдействие. Отделят всички болни в една празна къща и постепенно епидемията е овладяна. Д-р Дамян Иванов

¹⁷ Пак там, с. 49.

дава нареждания да се почистят всички места, от които се черпи вода за пиене, да се поставят помпи и да се циментира наоколо. За тази си дейност получава похвала, както от Дирекцията на народното здраве, така и от местното население.

През 1915 г. е съкратена длъжността „управител на банята“ във Вършец, избухва и Първата световна война и д-р Дамян Иванов напуска селището. След демобилизацията, д-р Иванов има различни предложения за назначения – общински лекар в Кюстендил и др., но той продължава да мисли за Вършец – за насажденията и какво още може да се направи за този курорт. Получава и предложение да заеме поста поддиректор на дирекция „Народно здраве“. Включен е в Комисия за изработване Закон за борба с маларията, който впоследствие е приет от Народното събрание.

През 1921 г. началникът на мините, кариерите и минералните води се среща с д-р Дамян Иванов и му предлага отново да заеме поста на управител на банята във Вършец, защото другите двама лекари, които го замествали не се справят добре с ръководството. И тъй като работата в Дирекцията за народното здраве не му носи удовлетворение, д-р Дамян Иванов приема направеното предложение. Когато пристига във Вършец, остава удовлетворен от гледката – посадените с много препятствия борове са станали големи, но паркът се е превърнал в една непроходима гора. Налага се направи на пътища, няколко километра, за да стане паркът достъпен за посетителите на банята, за което са необходими и средства, каквито няма в бюджета. Докторът решава да използва войници-трудоваци от трудовата повинност. Търси съдействие от министъра на земеделието, търговията и промишлеността и му отпускат 100 войници за разни дейности в банята. Започва усилена работа за просичане на гората и прокарване на пътища, която продължава близо две години.

Едновременно с това се изграждат колонада над изворите; мостът над р. Ботуня, който свързва банята с парка; изгражда се сграда за жилища на персонала на банята; правят се и редица други подобрения. Започва изучаване на въпроса за снабдяване на курорта с вода и електричество, като за целта се използват водите на р. Ботуня от извора им под връх Тодорини кукли. Направена е зимна градина, продължава направата и на нова баня, чийто проектант е отново арх. Никола Нешов. Д-р Дамян Иванов определя и място за лятна къпалня, за игрища за деца и възрастни. Има идея за изграждане на кафе-сладкарница в парка, с кула, от която посетителите да могат да оглеждат цялата околност.

Д-р Иванов увещава министъра да бъде създадена и една специализирана болница като неразделна част от банята и в нея да се приемат ревма-

тично, нервно и други болни. За съжаление, част от начертаните планове на д-р Иванов остават неизпълнени, защото неговата длъжност отново е съкратена. Известно време е главен инспектор и началник на отдела за санитарно благоустройство. Въпреки, че тази дейност му носи известно удовлетворение, той продължава да мисли за Вършец и какво още може да направи за него. Идеята да се изгради болница продължава да стои на преден план и д-р Иванов започва да мисли за нейното осъществяване. И понеже е наясно, че държавата няма да отпусне средства за закупуване на имот, той решава да предложи на Чиновническото застрахователно дружество да закупи един имот във Вършец и да изгради болница за подпомагане на членовете му в случай на болест. Тази своя идея споделя с Управителния съвет на дружеството, като изтъква, че в интерес на дружеството е да се грижи за здравето на своите членове превантивно, не само като се разболеят. Идеята е приета, сформирана е комисия за оглед на имоти и в крайна сметка след закупуване на имота, започват ремонтни дейности и обзавеждане на летния дом на Чиновническото застрахователно дружество. След официалното откриване на дома, д-р Дамян Иванов е назначен за негов управител. Годината е 1924. Първата година на почивния дом на дружеството преминава много успешно. Към края на 1925 г. д-р Иванов предлага на Дружеството да се построи нова сграда, по-удобна във всяко отношение. Неговата идея е възприета и още на следващата 1926 г. започва строежът, а една година по-късно и самият дом е открит. Новият дом, обзаведен с хубави мебели, с мивки във всяка стая, подове, покрити с линолеум, е нещо съвсем различно и е посрещнат с удовлетворение от курортистите.

През 1930 г. отваря врати и Новата минерална баня, която е разположена на площ от 732 кв. м, построена в античен стил, като „Храм на здравето“. „За да оживи селището, д-р Дамян Иванов се свързва с богати чужденци и заможни българи, агитира ги и успява да ги убеди да си направят вили във Вършец – някои от тях наистина вдигнали уникални с нетипичния си за региона стил „арт деко“ постройки, наредени от двете страни на „Алеята на чинарите“¹⁸.

През 1934 г. д-р Дамян Иванов създава и т. нар. „Слънчева градина“, една от най-привлекателните забележителности на балканското селище. Името ѝ идва от проектираните под формата на лъчи алеи, изградени от специален камък, който блести на слънчевата светлина.

Д-р Иванов разбира, че дошлите да търсят спасение и отмора в курорта трябва да имат място за забавления и веселие. Тогава и лечението, и

¹⁸ Първото българско казино.<<http://zonazdrave.com/content/view/485/44/>> 30 септ. 2016.

отдихът са по-ползотворни. И през 1920 г. започва изграждане на казино. Проектът за сградата, отново на арх. Никола Нешов, копира казино в прочутия курорт Баден-Баден. И отвън, и отвътре казиното напомня за Швейцария – всичко е лъскаво, стилно и уютно. Открито е през 1924 г. Чест гост на казиното е и принц Кирил, брат на цар Борис III. Мечтата на доктора се сбъдва – след откриването на казиното, курортът започва да се посещава и от фабриканти, търговци, министри, писатели, поети. През 1938 г. казиното е осветено с електроцентрала, дарена на селото от цар Борис. Същата година в казиното е проведен първия конкурс за женска красота „Мис Вършец“, който е спечелен от „русенката Олга Дръндарева“¹⁹. През лятото в казиното гостуват софийски оркестри, има представления на театър „Одеон“.

В една дописка във в. „Вършец“ от 1938 г. четем: „...Броят на къпанятия до 28 юли т.г. (1938, б.м.) за двете бани е с 5359 повече от къпанятия за същото време от миналата година...“²⁰.

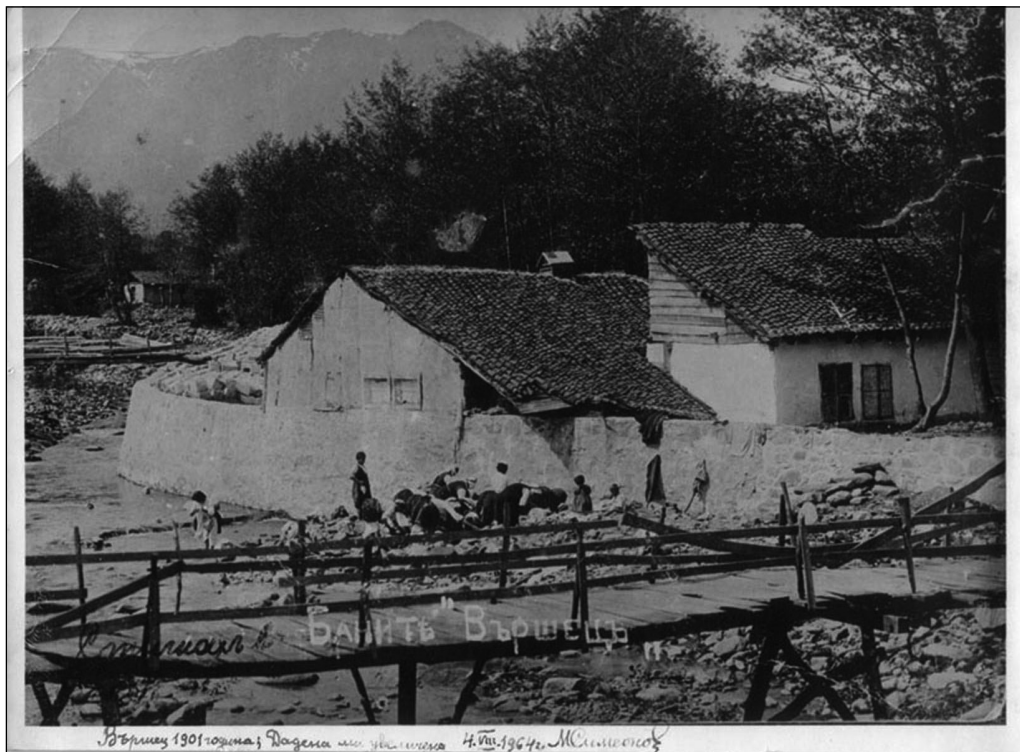
д-р Дамян Иванов

Видно е, че с всяка измината година броят на летовниците нараства, а с това и славата на курортното селище. Несъмнено, издигането на планинското селце от 259 къщи в началото на миналия век, до един известен национален курорт, на европейско равнище, се дължи единствено на усилията, волята, безконечния труд, положени от д-р Дамян Иванов, както и на прекрасните сгради, проектирани от арх. Нешов. И двамата приемат присърце облагородяването и просперитета на това малко населено място. Целта, която си поставя д-р Иванов, в началото на своето назначение, е постигната – топлите минерални извори на Вършец са в полза не само на местното население, но и на целия народ.

Поставени са здрави темели, върху които през следващите години се надгражда, за да израстне Вършец като един модерен курортен и балнеолечебен център.

¹⁹ Пак там.

²⁰ в. Вършец, бр. 2, 1938.

Минералната баня във Вършец. 1901 г.

Минералната баня във Вършец около 1911-1912 г.

Новата минерална баня във Вършец, открита през 1930 г.

СТРОИТЕЛНИ ОБИЧАИ И ОБРЕДИ ПРИ ГРАДЕЖ НА КЪЩА ВЪВ ВИДИНСКО

Сашка Бизеранова

Строителството на нова къща е една от най-силно митологизираните дейности в българската народна традиция. Професионалните изпълнители, избрани представители на рода и семейството, което ще живее в новопостроения дом, следват ясна програма от правила и забрани, които въвеждат един нужен структурен баланс при осъществяване на прехода към социализираното пространство. Тази обща програма обхваща всички равнища на културната система – функционално, социално, обредно и митологично, и е семантично приравнена към знаците на хармонично устроения Космос. Следователно налични са два процеса: „строя“ и „живея“. В тях жилището и неговите обитатели са извън обсега на един общ пласт от взаимни връзки, които са ориентирани позитивно към вечните човешки въжделения.

В миналото, когато човек е бил зависим от природните сили, чрез магически действия и словесни изрази е целял да ги предразположи към себе си.

Строежът на една къща е съпроводен с извършването на специфични обичаи и обреди от езически или християнски произход, целящи благополучното изграждане, настаняване и добруване в новия дом.

Самите обичаи и обреди могат да се групират на:

- обичаи, свързани с избора на място за нов строеж;
- обичаи, съпровождащи строежа;
- обичаи, съпровождащи реализацията на резултатите от строежа.

Всички действия целят: осигуряване на спорна работа, добро начало и завършване на отделните етапи, съпътстващи строежа, и предаване на готовия строеж.

Народното жилище се намира в пряка зависимост от обществено-икономическите фактори, от географската среда, от традицията, от поминъка на населението и от строителните материали.

Обредите при градеж на къща имат своята последователност, системност и етапи. Те изпълняват ролята на свързващ и интегриращ елемент в сложната система от практики. Домакинството е основен фактор и играе ключова роля в обичаите. Всяко начало предполага край и ново начало, цикъл, който се повтаря.

Обичаите в тяхната цялост не са само един фон, а са ансамбъл, начин на мислене и на включване на селския микрокосмос в универсалния макрокосмос. Заедно с обичаите при градеж, тук се включват и традициите за предсказване, гадаене, защита, плодородие, предназначени да осигурят на семейната двойка защита и просперитет.

Изграждането на нова къща е важно събитие в живота на човека и семейството, един социално значим акт, чрез който се демонстрира промяната и утвърждаването на нов статус и престиж в обществото.

Преди да е започнал самият строеж, стопанинът се среща с майстора, за да се уговорят за бъдещата къща. Спазаряват се за всички условия, при които ще стане строителството, и за етапа на завършването му. Тогава майсторът свиква тайфата си.

Народът вярва, че за строеж има добри и лоши места, а всяко място има свой дух-покровител.

С **избора на място** се поставя началото на строителството. Извършва се селекция на подходящите места, което е залог за щастливо начало и край на строежа. Наличието на безлюдна селищна територия се смята за резултат от нарушаване на забрани и табу-та и избор на неподходящи места за строителство. Подобни вярвания показват голяма устойчивост в мирогледа на местното население и често са обяснение за неблагоприятия резултат в семейството.

В компактно застроените селища новата къща на първия задомен син се изгражда по възможност в двора на старата бащина къща. Тази традиция се наблюдава и в селата Дружба и Ново село, Видинско, където отделни фамилии са разположени по протежението на една улица или в една махала. Бащиният двор е разделен между синовете и всеки може да построи своя къща. Ако земята не достига, бащата купува дворно място за своя син другаде.

Според обичайното право бащата е длъжен да дари място от собствения си имот или да купи друго за строеж на нова къща. Най-често се подбират парцели, които са в близост до родовите къщи. По този начин се обособяват родови махали (напр: родът Бибанови в Ново село, Видинско, е в очертанията на една махала, Бизеранови и Баулови, Траистарови – също).

Даряването на място за строеж на къща е акт на безвъзмездна помощ. Това е основна черта от народопсихологията и практика на местното население. То илюстрира здрави семейни и родови връзки и приемственост между поколенията. В случая може да се говори и за социализиращ акт, чрез който синовете стават собственици и пълноправни стопани, т.е. статусът „глава на семейство“ се изпълва с ново съдържание. Уплътняването на

йерархичните ниши е свидетелство за зрялост за мъжа-стопанин в традиционното общество. Той се ползва с уважение и престиж, докато бездомниците или „заврените зетьове“ (зет на йжу, парекендѐ) са обект на неприкрита ирония и скептично отношение (в Ново село, Видинско, има организация на зетьовете, чийто председател доскоро е бил Васил Бизеранов, роден 1914 г., а сега начело са Георги Томов и Александър Каракостов).

Системата за даряването на място за нова къща по линията родители – синове се разрушава в средата на ХХ в. Основните причини са кооперирането на земята, замирането на традиционните поминъци и занаяти чрез отнемането на частната инициатива и липсата на свободен пазар, което довежда до обезлюдяване на селата чрез масова миграция към градските и новосъздадените промишлени центрове. Оттук се обезсмисля и самата система за дарителство на място за строеж на нова къща в границите на селището. Следователно системата за дарителство при строеж на ново жилище през 60 – 80-те години на ХХ в. има своя компенсаторен вариант. Той е наложен от обстоятелствата и определя абсурдното деление: „Старите – на село, младите – в града“, което пък води до появата на т.нар. селища със „затихващи функции“ (определение от периода 80-те години на ХХ в.).

Според съхранените представи и вярвания на местното население мястото на старата къща се определя като „добро“ за строителство на нова. От началните десетилетия на ХХ в. започва планова подмяна на традиционните жилища и изграждането на нови върху старите места, които копират стиловите особености на градските образци. Оценката обаче включва допълнителни изисквания: старата къща да не е запустяла, да не е „проклета“, в нея да не са живели „лоши“ хора. Когато строежът се извършва върху стар темел, не се прави жертвоприношение.

За строеж на нова къща се подбират места със здрава почвена основа, сухи, равни или с малък наклон и задължително слънчеви. Наличието на вечнозелена трева е знак за „обитаемост“ и предполага важни за статуса на избраното пространство качества като: „слънчево“, „закрито“, „плодородно“. Кръглата форма на поляната има връзка с продуциращата апотропейна роля на слънцето¹.

В случаите, когато мястото е с малки размери или е в непосредствена близост до старото жилище, фасадата на новостроящата се къща има северно, югоизточно или западно изложение. Слънчевото и обработено място е „добро“ за строеж на ново жилище, защото е защитено от самодиви и други

---

¹ Дражева, Р. Обреди и обичаи, свързани със занаятчийство. – В: Регионални етнографски проучвания на България. Родопи. София: Етнографски институт с музей на БАН, 1994, с. 225.

демонични същества. Същата е и представата за места, разположени на „завет“, които са предпазени от силни ветрове.

Близостта на мястото до главния селски път или обществения център е синоним за престиж и дава възможност за професионална реализация, за което се ползва с предимство при избора за строеж на нова къща. По този път се оформя централна зона, в която се открояват къщите на местните заможни жители, както и специализирани пространства – чаршии (за занаяти и търговия).

Този процес е най-изявен в градоустройствената структура на ловешките села, но със същата сила важи и за Видинския край. При избора на място за строеж на нова къща се извършва не само родово, но и съсловно деление на селищната територия. В началото на XX в. двата принципа взаимно се допълват в подредбата на пространството.

Нова къща не се строи върху усойно място. Системата за **забрани** при избора на място за строеж на нова къща изключва и друга крайност – неподходящо за строеж е влажното, мочурливото място, защото основите на къщата ще бъдат нетрайни. По изключение, когато строежът е напреднал и майсторите установяват наличието на подпочвени води, основите се укрепват с церови дървета. Негативната оценка идва от вярването, че влагата е знак за „самодивско“ присъствие. Според представите самодивите са отрицание на земния свят и се свързват със смърт, нещастие и демонични сили. Дом не се строи върху самодивско хорище. Мястото се разпознава, защото върху него трева не никне.

Нова къща не се строи в близост до гробище, върху гроб или върху места, свързани с насилствена смърт. Не се строи и върху места, оросени с човешка кръв в резултат на насилствено нараняване. „Къща не се строи и там, където е имало кланица за животни.“² Неспазване на забраните води до смърт и запустяване на новата къща.

В махалите – Шипикова махала, Градсковски колиби, Халовски колиби и Извор махала, където до началото на XX в. покойниците се погребват в непосредствена близост до къщата, ако при строеж попаднат на останки, се извършва препогребване. Същото е характерно и за с. Каленик, Видинско. На такова място може да се изгради нова къща, но само ако обстоятелствата го налагат (ако няма друг имот или мястото е малко). В най-ново време това са единични, изключителни случаи.

---

² **Маринов**, Д. Избрани произведения. Т. II. Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско, Врачанско). Състав. и ред. М. **Велева**. София: Наука и изкуство, 1984, с. 613.

Не се строи върху „чумни“ места. В землището на с. Каленик, Видинско, се намира т.нар. „Пуста махала“, чиито жители са измрели при епидемия. Оттогава мястото е останало пусто, защото никой не е построил там нова къща³.

Строеж не се прави и в близост до оброци. Забраната е в сила и за места, които са в близост до стари, неизползвани кладенци (герани), воденици и др. Характеристиките „пусто“, „тъмно“, „дълбоко“, както и връзката им с водата, са аргументи за забраната. Жива е представата, че това са елементи, свързани с присъствието на свръхестествени сили (например старец, който пази кладенеца и е негов стопан) или самодиви.

Нова къща не се строи върху мястото на стария курник. Според местната представа то е „изрито“ от кокошките, а оттук и основите на къщата ще бъдат нестабилни. Други смятат, че мястото е мръсно (заразно), тъй като в близост до него се изхвърля вода, с която са къпани починалите от семейството.

При избора на място за строеж в с. Стакевци, Белоградчишко, се бае и се прави заклинание. Този обред е тайна на бабата-баячка, която знае, нарича и върши обичая⁴.

В Кулско, както и в Тетевенско, откъдето е преселена част от населението в Кулския край, обредната практика започва с ръсене на мястото с пепел от огнището на старата къща. Пепелта се посипва от стопанката на

³ инф. Румен Лапатов Кръстев, с. Каленик, общ. Видин, р. 1948 г.

⁴ „Новото селище, преди да се загради, ще се отбележи с копки. После ще се вземе медник, и то да бъде нов, пръв път белосан и ще се запълни с неначната вода, мълчана вода, от кладенец или река. В тая вода ще се гудят всякакви билки и бурени, брани на Еньовден. Между тия билки трябва да има самодивски или омайни и, както ги наричат още, отбрани билки: иглика, вратика, комоника, чемерика, перуника, росен и овчарска тинтява. Тая вода с тия билки и бурени се покрива с нов чист месал и медникът се слага на средата на новото гумно. През нощта в тайно време, бабата, която ще лекува това селище, гола-голеничка с медника ще сипва вода във всяка копка, като заклева самодиви, самовили, юди, змейове, русалии и други зли дихания да бягат от това място.

Самодиви, самовили
и вийе лоши йуди,
и вийе бели русалии,
сиви шарени змейове!

Ако тука сте седнали,
ако тука сте дворували,
съг си бежте пусто горо,
Пусто горо тилилейско!

Това заклинание се повтаря при всяка копка. После отива на мястото, където ще се копае яма за къщата, и там ще се сипе вода наоколо, като повтори същото заклинание. Следва изкопаването на по-дълбок трап, в който заравя билките. На това място после се издига дръвник или лочняк, на това място вече никой не смее да спи. Всичко това се върши в тайна доба.“

бъдещата къща⁵, от стопаните или от момче, или момиче на възраст до 12 – 13 години. Изискването е децата да са от „цяла къща“, т.е. с живи родители.

Другият вариант за изпитване на определеното за строеж място се извършва с помощта на паница или шише с вода. Ако водата на сутринта е непокътната, мястото е добро и строежът може да започне, но ако водата е намаляла (от нея е пило животно), това е лош знак. Вярва се, че мястото е „самодивско“. Процедурата се повтаря, докато се постигне желаният резултат. Едва тогава мястото се определя като „добро“ и може да се постави началото на строителството.

За типа „колибарски селища“, срещащи се в Кулско и Белоградчишко, е типично разделеното застрояване, в което главни структурни елементи са къщата и стопанските сгради. Особеностите на планинския терен и поминъкът изискват строителството да се извършва върху нови места, които да са свързани със социалната и културната дейност на човека. „Новото“ място се подлага на допълнителна проверка, положителният изход, от която е гаранция за неговата надеждност. Използваните средства – пепел, вода, кръвна жертва имат символно значение.

Изборът на място е първият „прагов“ момент в строителството на нова къща. Той поставя началото в отделянето и ограничаването на жилищното пространство като защитен социален и сакрален периметър.

Основни строителни материали, необходими за строежа на една къща

Тук ще обърна поглед към микропространството, т.е. ще бъде очертана общополезната и цялостната връзка на къщата с отделни нейни елементи: камък (необходим за: основите, приземието и някои от външните етажни стени – северна и западна); дърво (дъб или бук) – гредоредни, покривни конструкции, колони, тавани, врати, прозорци и т.н.

---

⁵ Пресятата пепел през сито, което стопанката държи зад гърба си, а после слага в метална тава, която се оставя да пренощува в центъра на избраното за строеж място. Обредните действия също се извършват в късна доба (срещу понеделник, четвъртък или събота). Времето се определя като „добро“ за строежа за разлика от нощта срещу вторник, петък и неделя. Сутринта стопаните отиват на мястото. Ако пепелта е непокътната, това е знак, че мястото е подходящо за строеж. Ако върху нея има следи (от животно или човек), началото на строежа се отлага. Мястото повторно се посипва с пепел и едва тогава, когато върху нея няма следи, започва строителството. В противен случай къщата трябва да се построи на ново място.

Ако върху пепелта има следи от диво животно (вълк, чакал), мястото се определя като „диво“ и върху него също не трябва да се строи. Ако следите са от питомно животно (кокошка, овца), строителството е разрешено, а съответното животно се коли и се приготвя курбан. Ако има обаче „самодивска стъпка“ (малка стъпка като точица), строежът се забранява.

На строителните материали не се гледа като на неодоушевени предмети. Предвид хилядолетното битие на „дивата“ и „културната“ флора, трябва да се има предвид нейната митична, обредна, символична и етномедицинска роля в очовечаване на пространството.

Дърветата за строеж се отъждествяват с живи хора, които в далечното минало са могли да разговарят, виждат и слушат. В тази връзка е и пословицата: „И гората има очи“⁶.

Дърветата се секат през пролетта. Това е най-подходящото време, защото тогава има мъзга и гората не я яде червей. През есента гората не се сече, защото е крехка⁷. Предпочитат се дървета, расли на слънчево място. Към тях се проявява селективно отношение. Подборът се прави от най-възрастния човек в семейството. Дървеният материал престоява една година, за да изсъхне и след това се използва за строеж. Смята се, че отклонението от нормата води до лични и семейни трагедии – осакатяване, болести, смърт, запустяване на къщата.

Не се секат плодни и стари вековни дървета. Плодните дървета се приемат като „дар божи“. Те са неприкосновени и се осмислят като място, където живее митичния стопанин на селото. Такъв материал се допуска да се използва само при строеж на църква.

За строителство на къща не се използва ударено от гръм дърво. Вярва се, че то е прокълнато от Бога. Ако такова дърво се използва за строеж, къщата може да бъде ударена от гръм или да изгори при буря. Не се използва и сухо дърво, защото предвещава безплодие, предстояща смърт⁸. „Самодивски“ дървета, т.е. които растат до воденици, блата, извори и чешми, не се използват за градеж, защото подобни демонични същества носят нещастие.

За направа на вътрешни и външни стени се използва леска. Тя има добри технически качества и апотропейна сила – тя е преграда за злите сили.

За спойка (между приземните камъни) и замазка на външни и вътрешни етажни стени се използва глина, примесена с плява.

Началото на строежа е свързано с извършването на редица обичаи и обреди на езическа и християнска основа. Наред с традиционните обреди се изпълняват и християнски, които най-често допълват обичайно-обред-

---

⁶ Стоилов, Кр., Жилище. – В: Регионални етнографски проучвания на България. Странджа. София: Етнографски институт с музей на БАН, 1996, с. 100.

⁷ Инф. Вълчо Начов Иванов, майстор от гр. Грамада, р. 1926 г. и инф. Гено Цанов Иванов, р. 1915 г. в гр. Кула; майстор от 1927 г.

⁸ Москов, И., Е. Цанков. Селища, жилища и стопански сгради. – В: Регионални етнографски проучвания на България. Пирински край, София: Етнографски институт с музей на БАН, 1980, с. 205.

ния комплекс. Точно са разпределени и обредните роли, които включват тесен кръг участници от семейството, рода, майсторите и съседите.

Строителството на новата къща започва през пролетта (април, май). Като добри дни за началото на строежа се посочват понеделник, сряда и четвъртък. (Това е характерно и за други райони на България – напр. Пиринския край. Там дори е запазен изразът „в петък се къща не почва“⁹.) Първата копка се прави на нова или на пълна месечина¹⁰.

Върху избора влияят представите за движението на времето, които асоциативно се свързват с щастливото начало и края на строителството. Понеделник е предпочитан ден, защото след него седмицата „напредва“, а оттук ще напредне и строежът на новата къща. Има старо поверие, че седмицата се познава по понеделника, т.е. ако през този ден всичко мине добре, то и седмицата ще бъде такава. За предпочитане е, когато човек се захване за някаква важна дейност, за да му спори, да избере първия ден от седмицата, т.е. понеделника (с. Дружба, Видинско).

Четвъртък е „най-чист“ ден, а оттук и подходящ за начало на строежа. Според местните представи това е **времево табу** за свръхестествените персонажи.

Благополучният край на строежа се поставя под съмнение, ако се започне във вторник, петък, събота, неделя или когато месечината намалява. Вярва се, че вторник е лош, „мъртвешки“ ден. Подобна е представата и за съботния ден. Ако първата копка се направи във вторник или събота, ще измре челядта в новата къща. В петък е „празнично“, а в неделя не се започва нов строеж, за да се предпази къщата от пожар.

Според информаторите къщата се дига от „Гергьовден до Димитровден“. Тук се среща изразът: „Една къща се дига за сто дена, но сто души за един ден не мож я дигна.“¹¹

Договорът се приема за сключен, когато всички условия бъдат уговорени: за заплащане, за храна, за пиене, за преспиване на тайфата. Тогава главният майстор и стопанинът си стискат ръцете, което е знак за пълно договаряне.

Началото на строежа започва с изкопаването на местата за основните камъни – темели. Те са маркирани от главния майстор с дървени колчета, между които е опънат дюлгерски канап. По този начин се определя четириъгълната рамка на бъдещата къща. Получава се представа за нейната ориентация според световните посоки.

⁹ Пак там.

¹⁰ Инф. Анастасия Топоранова, с. Врџв, р. 1927 г., Веселина Петрова Захарова, р. 1934 г., с. Делейна.

¹¹ Инф. Фионера Филипова, р. 1956 г., с. Коста-Перчово.

Преди да започне строежът на къщата майсторите изкопават основите и хвърлят първия камък. Прави се курбан – коли се животно (агне или петел), в зависимост от възможностите на стопанина. Това се прави, за да не стане жертва майсторът. С кръвта от животното майсторът ръси из основите на строежа за здраве. Главата от животното се слага в дупката, където са основите, за да е здрав строежът. Най-честа практика е на четирите ъгъла на строежа собственикът да постави парички за здраве и късмет на обитателите на къщата.

При започване изграждането на новия дом строителите са обърнати с лице към изгрева на слънцето, та в новия дом да бъде винаги светло и чисто, да има живот. Този обред се обяснява със старинния култ към слънцето – носител на светлина и живот¹². От Белоградчишко е информацията, че върху избраното за строеж място се изкопава трап, в който се поставят еньовденски билки. Те са атрибути както и неначенатата вода, нов железен съд и др., които съдействат за почистването на мястото от зли сили¹³.

Първата копка се прави върху мястото на югоизточния камък, който е „десния край на къщата“. В различни варианти действието се извършва от най-стария мъж в семейството (с. Акациево, Рупци и Дружба, Видинско), от стопанина на новата къща, от главния майстор (Връв), от майстор (Делейна) или млад мъж с живи родители, от момче от „цяла къща“ (Белоградчишко). Допълнителни изисквания към обредното лице са да е мъж, да не е вдовец, да бъде физически здрав, морален и трудолюбив.

Мъжът, който прави първата копка, е облечен в нова бяла риза. На дясното си ухо той закачва китка от здравец. След първата копка стопанинът полива мястото с вода или вино и забива пръчка от плодно дърво, която в горния си край е окичена със здравец и босилек. Китката е завързана към пръчката с аленочервено вълнено конче и се закрепва върху горния праг на вратата към помещението с огнището на новата къща. В някои села китката се поставя под източния камък от стопанина, който я полива с вино. Тя се запазва, за да се постави след време върху горния праг на приземното помещение. Вярва се, че китката предпазва от урочасване. В изкопа се поставят монети от стопанина като част от тях взема майсторът, а другата част се заравя (с. Дружба, Ново село, Брегово, Видинско, Кулско). След първата копка почти в цяла България стопанката пристига на място. Тя носи шишета с вино и ракия, питка, намазана с мед, и шише със зехтин, в което се поставя бележка с имената на стопаните на новата

¹² **Маринов**, Д. Избрани произведения. Т. II. Етнографическо ..., 612–614.

¹³ Кинка Михайлова О니кова, р. 1955 г., гр. Белоградчик.

къща. Върху бележката се изписват и имената на майсторите. Във Видинско и в Кулско също се изписват имената на майсторите и се разлива вино в основите на къщата.

Питата се разчупва зад източния камък и се раздава на майсторите. Те отхапват от нея, отпиват от виното и ракията, поливат с тях основните камъни и благославят стопаните и новата къща. В отговор стопаните също отпиват и благославят майсторите и строежа с думите: „Айде да е айрия. Да бъде здрава и щастлива тази къща!“ Шишето със зехтин се оставя под основния камък. Разпространена практика е в темелите да се поставя шише със светена вода. При първа копка задължително присъства свещеник, който поръсва мястото и основните камъни със светена вода.

Според кулския свещеник Севдалин Петров църквата има своето място при градежа на къщата. Той казва: „Слагат се три камъка преди да бъдат положени основите в името на отца, сина и светия дух – те се подреждат на триъгълник. Свещеникът чете молитви за здраве и късмет на семейството и започва полагането на основите. Коли се животно, като част от него заедно с пара се слага под източния камък за здраве и благополучие.“¹⁴

Стар майстор от гр. Грамада споделя за началото на градежа: „Преди строежа майсторът отива при чорбаджията и се спазарява с него. Майсторът е донесъл плана и размерва основите, които чорбаджията си е изкопал сам. Майсторите поздравяват чорбаджията. Главният майстор слиза на едно *кюше* (ъгъл) на къщата и слага малко камъче, като казва на собственика: „Дай ми голям *камик* да го положи в ъгъла.“ Чорбаджията му дава голям камък, а майсторът го слага върху малкия камък. Майсторът отново казва на чорбаджията: „*Камикът* много се клати, вие трябва да подложите нещо под него, за да легне.“ Собственикът слиза при майстора, вади кесията с парите и подлага пари под камъка отляво и отдясно. Майсторът обръща голямия камък и взема малкото камъче отдолу, което е клатушкало големия камък и той ляга плътно в ъгъла на къщата.“¹⁵

Слагането на пари в основите на къщата е съхранено и в песенния фолклор. В една народна песен от Ново село, Видинско, се пее:

*„Кметска се ижа подкрала
Поткрала съ, подкопала.
Дедини жълти дукати,
Чичини бели талери.
Бабини бели грошиеве.“*

Песента е записана и в друг вариант:

¹⁴ Инф. Севделин Петров, р. 1956 г., свещеник в гр. Кула.

¹⁵ Инф. Вълчо Начов Иванов, гр. Грамада, р. 1926 г., майстор-строител.

„Олелио ле, добро ле!
 Нъ искаруйтъ говеда,
 Нъ зъмажъйтъ трагловъ.
 Кметска съ ижа подкрала
 Поткрала съ, подкопала.
 Дедини бели талере,
 Бабинъ ситни пърицъ,
 Чичини жълти дукате.“¹⁶

Тук се говори за обредна практика, при която се слагат пари (дукати, грошове и талери) в основата на къщата. Споменатите пари са показател за паричното обращение, което се отнася за периода преди Освобождението от турска власт през 1878 г.

В някои райони след Балканската война пари не се слагат, а се хвърлят, „за да не се клатят основните камъни“¹⁷. Тези пари се дават на майстора и калфите.

Налагането на атеизма като държавна политика и идеология след 1944 г. довежда до епизодични участия на свещеник при освещаване на основите на нова къща. През 80 – 90-те години на ХХ в. се забелязва нова нагласа сред населението и то постепенно се връща към християнските ценности и обредни практики. В с. Дружба, Видинско, се коли петел, главата на който се завива в хартия, на която се написват имената на стопаните и на майсторите, намазва се с олио, след което се поставя под основите. Глава от петел се поставя и в основите на къщата в с. Ново село, Акациево, Рупци и гр. Брегово, Видинско. Освен това се слагат пари и шише с вино. Обредната практика да се принася кръвна жертва се среща както в български, така и във влашки села, а не както пише М. Будиш – само в селата, говорещи влашки¹⁸. Събраната от петела кръв се поръсва върху основите.

Съществува поверие, че ако се вгради сянка на жив човек в основите на строеж, последният ще придобие изключителна здравина. Ето защо майсторите, за да придадат здравина на къщата, вграждат човешка сянка, но след време човекът с вградената сянка умира. Това поверие е широко използвано в българския фолклор¹⁹.

¹⁶ **Бизеранова**, С. Песенен фолклор от Ново село, Видинско. – В: ИМСЗБ, Враца: ДФ Полипринт – Враца, 1994, т. 22, с. 245.

¹⁷ **Дражева**, Р. Обреди и обичаи свързани..., с. 225.

¹⁸ **Budis**, M. Comunitatea romaneasca de pe valea Timocului bulgaresc. Editura militara. Bucuresti: 2001, с. 393.

¹⁹ **Арнаутов**, М., Студии върху българските обреди и легенди. София: Изд. на БАН, 1971, т. II, 221–300.

Самата сянка се измерва с конец (или пръчка), който майсторът поставя в основите. Човекът със зазиданата сянка е извън кръга на останалите участници в обичаите и обредите, затова, докато не се поставят основите, хората не минават в близост до строежа. В цялата област вграждането се помни само като легенда, но никой не знае да има конкретен случай, нито може да го разкаже.

Обичаите и обредите, свързани с поставянето на основите на нова къща, са стабилно съхранени като знание и практика в съвременните условия. Спазва се правилото строежът да започне в подходящ ден, но отпадат изискванията, свързани със състоянието на лунната фаза. Те се оценяват като „стари работи“, на които „младите вече не ще обръщат внимание.“

Постоянни са елементите, свързани с безкръвната жертва, „закаляването“ на темела, благословиите и съвместната трапеза. Представата, че това е „добро“ за къщата, обединява представители на различни по възраст, образование и професии поколения.

Селските къщи, особено тези в планинските райони, продължават да се градят по старите строителни традиции до 20-те години на ХХ в. В началото на ХХ в. се забелязват промени в жилищата на селата, които са в близост до градовете.

Оградата и приземните стени са първата „граница“, която отделя семейството от външния свят. В Северозападна България за селянина оградата има важно значение. Смята се, че къща без ограда не е къща. Само пустите къщи са без огради и в тях бродят лоши духове, в тях се правят магии. Къща се смята, че запустява само от големи народни клетви. В къща без ограда живеят мързеливи хора, непрокопсаници. Дворът се обгражда с *окоп* и се затрънва, като се оставя едно място за *вратница* и два *прелеза* (към съседите). Прелез се прави само тогава, когато в съседните дворове живеят кръвни роднини. Изразът „затърнили се прелезите“ се употребява, когато съседите са скарани²⁰.

Здравината на дуварите асоциативно се свързва със здравето на семейството в биологически и социален план. Връзката на дуварите с външния свят и важното им място в конструкцията на къщата, вероятно се крие в обяснението, че те са предпочитано място за правене на магии.

Влошаването на хармоничните взаимоотношения и здравето в семейството са знаци, че „лоши“ хора са направили магия. Магията може да бъде във вид на вързопче с човешки косми, конци и парцали от дреха, игли, което се поставя между камъните на приземните стени. Само селската баячка може да каже къде точно е заровена магията. След като стопаните я откри-

²⁰ **Маринов, Д.** Избрани произведения. Т. II. Етнографическо ..., с. 614.

ят, изравят вързопчето и го хвърлят в реката или на кръстопът. Изгарянето в огън също се използва за обезсилване действието на магията.

Приземните стени или първата външна граница на къщата е допълнително защитена чрез веществени знаци, чиято символика е гаранция за неприкосновеността на пространството.

В с. Буковец и до днес се спазва обичаят, ако има някой болен в къщата, например от шарка, скарлатина или друга тежка болест, на пътната врата да се закачва червена кърпа. Тази външна граница се маркира и става преграда и знак за чуждите²¹. Така се избягва епидемия.

Покривната конструкция, покритието, стрехите и коминът дават завършен вид на външната архитектура на традиционната къща. Когато се направи покривът строителите се събират, отсипват, отпиват вино и казват: „Сега тече, утре да не капе“²², за да бъде покривът здрав.

В представите на хората във Видинския регион **покривът и коминът** се осмислят като граница, чието преминаване е задължително при извършването на редица магически практики и тълкувания. Например: когато кокошка пропее като петел, това е прокоба за смърт, и за да не се сбъдне, стопанинът задължително я прехвърля през покрива на къщата. След това я коли и тя се консумира от членовете на семейството, а главата ѝ се заравя на някое отдалечено място.

Стряхата се приема като символ на цялата къща. Оттам произлизат изразите „родна стряха“, „бащината стряха“ и те се осмислят като място, осигуряващо сила, закрила и нещото, за което човек милее. Лястовицата се вярва, че е добър знак за новата къща. Под стрехата на запустяла къща тя не свива гнездо. Затова хората смятат, че е грехота да се разваля гнездо.

Коминът се изгражда в центъра на покривната конструкция. Той се изработва от преплетени леси или от камък. Лицето, което измазва комина, се дарява. Преди да се запали първият огън в новото огнище, стопанинът на къщата се качва на покрива и пуска през отвора на комина една ябълка. Смята се, че коминът е вход и изход за свръхестествени същества. Той е свързан с различни прокоби и предсказания. Намира се най-близо до небесните божества. Вярва се, че ако върху него кацне кукумявка и започне да издава звуци, ще умре някой от семейството (повсеместно), ще се случи нещо лошо в семейството (с. Дружба, Видинско)²³.

Когато майсторите вдигат дървената конструкция на покрива, прикова-

²¹ Инф. Тинка Тошова Георгиева, р. 1933 г., с. Буковец.

²² Цветан Иванов Картин, р. 1929 с. Градец, Видинско, майстор, бригадир, Цветан Кюртин, р. 1927 с. Градец, Видинско, строител.

²³ Инф. Десислава Цветанова Маркова, р. 1980 г., с. Дружба, Видинско.

ват кръст, на който поставят венец от цветя, риза, чорапи, пешкири, тъкана торба, в която се поставя хляб, печена кокошка, пари, вино. Това се прави в селата и до днес. Даровете се поставят така, че да се виждат. Приготвя се и празнична трапеза. Главният майстор благославя, благодари от свое и от името на другарите му и пожелава благополучие на приносителя и неговите близки. Той раздава подаръците от кръста. За себе си запазва ризата, а кърпите раздава на колегите си (с. Дружба, Акациево, Рупци, Цар Петрово и гр. Грамада, Видинско). Чорапите, парите и торбата са пак за главния майстор. В торбата (която в Кулско се нарича „цедилник“) се слагат: хляб, вино, боб, царевича и др. Тази обредна практика е жива, макар и рядко, но може да се наблюдава и в гр. Видин, като вместо торба, се окачва националното знаме. Марийка Василева завършва покрива на къщата си в с. Ново село през 2016 г., слага знаме на покрива, а даровете за майсторите поставя в съвременни книжни пликосе²⁴.

След покриването на къщата следва заплащане с майсторите и нанасянето в новата къща.

Обичаят „дар за къщата“ показва устойчивост и съхранимост във времето. Централни моменти са даряването на майсторите и строителната благословия. Откроява се медиаторската роля на майстора между небесните сили и социума. Благословията съдържа пожелания – прогнози, които са отправени към човешките възделения за щастливо настояще и перспективно бъдеще. Тя мотивира естествения стремеж към успех и утвърждаване на личностния и семейния престиж. Ето защо строителната благословия се откроява и като социално послание, което не губи своята актуалност във времето. От гледна точка на реликтната ѝ основа строителната благословия е обреден текст, свързан с покровителство и символично „въвеждане“ на изобилие, здраве и щастие в новата къща.

Интересен момент е обличането на кръста с мъжка риза. Моделирането на фигура с ясни антропоморфни черти може да се тълкува като обредно действие, свързано с етапите на преход и промяна на социалния статус. Една от възможните хипотези е разглеждането на антропоморфната фигура като обреден дубльор на стопанина на къщата. Оттук и обличането с риза е акт, чрез който се осъществява преминаването към групата на мъжете – собственици на къщата. От друга страна, покривът, подобно на риза, също облича къщата, което е знак за преход към очовечено семейно пространство. Извън контекста на посочената локална обредна практика даряването на риза и оставянето ѝ в притежание винаги на главния майстор говорят за близост с посветителските обичаи и обреди.

²⁴ Инф. Марийка Борисова Василева, с. Ново село, р. 1961 г.

Прави впечатление, че в торбата, която получава майсторът, има същите неща, които се слагат при починал човек. Смята се, че са му необходими по пътя към отвъдното и поставянето им в ковчега е условие да се запази плодородието и да се осигури аграрно благополучие и успех на живите.

Понякога, но много рядко, в края на строежа майсторът казва, нарича (дакия) за здраве, но това във Видинско почти не се помни. Когато майсторът построи покрива и стигне до комина, вика на чорбаджията отгоре да плати, ако ли не – ще събори комина. След като всичко е готово, майсторът заключава новата къща и излиза „заднешком“ (вървейки назад), след което дава ключа на стопанина, както са се спазарили. След като се предаде ключа, майсторите правят курбан, банкет или „зафет“ за майсторите, роднините и други, помагали при строежа хора. Кани се поп, който да освети новата къща. Правят се гозби и хората празнуват по случай завършването на строежа. Понякога се викат и музиканти да свирят на празненството. Преди обаче хората да влязат в къщата, се пази да не влезе котка или друго животно, за да не направи магия или да не донесе лош късмет на семейството. На празненството по случай завършването на новата къща роднините носят подаръци за собствениците, надписани с имената на хората и годината на строежа, за да останат за спомен.

Сред малкото наричания, които се срещат във Видинско, са:

„Колкото са на пешкира жичките,
толкова да са на чорбаджията жълтичките!“

***

„Дълъг живот да има в тоя дом,
щастие, радост и голяма челяд да се народят!“

***

„Колко са на гората листата,
на полето тревата,
и по Дунава песъка,
толкова чест и берекет
в новата къща.“

***

„Колко звезди на небето,
толко здраве в тая къща.“

***

„Да даде Бог
колкото врабченца,
толкова момченца,
колкото кокичета,
толкова момичета...“

***

„Работили сме не само за пари,
но и за славата на майстора.“

Съхраняването на обичая „дар за къща“ в съвременни условия се дължи на няколко причини. Посланието се обвързва с основните човешки добродетели и вярата, че обредните действия целят „добро“ на новата къща и семейството.

Новопостроената къща все още няма статут на „семеен“ дом. Очовчаване на пространството се извършва по обреден път и включва няколко момента:

- влизане в новата къща;
- запалване на първия огън;
- жертвоприношение;
- семейна трапеза.

В новата къща се влиза рано сутрин на нова месечина. Изборът на време се свързва с представите за напредък и пълнота, което е желано бъдеще за новата къща.

Подходящи дни са понеделник, сряда и събота. В сила е представата, че във вторник или петък не трябва да се излиза от стария дом, т.е. това са неподходящи дни за преход от старата в новата къща.

Първият пристъпил прага на новата къща извършва обредното запалване на **първия огън**. Характерното за Видинския край е, че първият, който влезе в къщата, трябва да внесе котле, пълно с вода (с. Акациево, Рупци, гр. Видин и др.). Народното вярване утвърждава, че щом се изгради къщата и се запали първият огън, веднага къщата получава свой стопанин, невидим дух; тоя стопанин бива добър за къщата, т.е. задругата и челядта, ако е дошъл в добър час, или лош, ако е дошъл в лош час.

В чест на тоя стопанин се устройва празненство.

Къщата непременно трябва да има свой светец-покровител. Обикновено се запазва светецът, който е тачен от рода, от който произхождат. Така напр. в с. Ново село, Видинско, всички от една фамилия празнуват един и същи светец. Фамилия Бибанови, която сега населява 10 – 12 къщи, празнуват зимния Св. Георги. Когато отидат в деня на светеца в черквата, там се събират 10 – 12 колива и литургии, донесени от всяка къща. Така е и до днес. Изборът на светец-покровител в с. Цар Петрово става от малко дете. Обръща се обратно едно трикрако малко столче. На всеки негов крак се слага по една свещичка, която стопаните са нарекли на определен светец. Без да е участвало в уговарянето в стаята влиза малко дете и избира една от свещичките. Който светец е наречен, той става покровител на къщата и

от този ден започва да се тачи. Най-много във Видинския регион се почитат Св. Петка, Св. Димитър, Архангел Михаил, Голяма Богородица и др. Само в с. Делейна попаднах на вярването, че ако някой човек е оздравял на някакъв празник, този светец трябва да стане и светец на новата къщата. Единичен случай ни е известен, когато се празнуват двама светци. Милка Иванова от с. Делейна преди раждането на своя син е сънувала Св. Петка. В съня светицата ѝ казала, че ще ѝ бъде покровителка и вече нея трябва да почита. Милка се оплакала в съня си, че са бедни и имат свой светец. Тогава Св. Петка ѝ казала, че е достатъчно да ѝ направи едно малко *туртенце* (питка) и да ѝ го посвети. Оттогава в къщата на Милен и Милка Иванови правят два пъти светец, като приемат, че единият е личен – на Милка²⁵.

Огнището има огромно значение като социален, функционален и ритуален център на къщата. То е основен елемент в структурата на традиционното жилище и има изключително практическо значение. Огнището поддържа огъня – източник на топлина и светлина, на него се приготвя храната на семейството. То заема широко място във вярванията и обредните практики. Около него се извършват редица обичаи, обреди, магически и лечебни действия. Дошлите в дома сватовници сядат до огнището и разравят огъня, а при влизане в новия дом булката се покланя пред огнището, край него се оставя кръстеното дете, тук се коли черна кокошка в чест на семейния дух-покровител, край него се нарежда обредната трапеза, а на Игнажден огънят се разравя от полазника и нарича за размножаването на домашните животни и др. Огнището е сакрален център на дома, около който се развива многостранния социален живот на семейството и отношенията в него.

Възприемането на огнището като свещено място в жилището произтича от символичните значения, с които се свързва. Определяща е връзката между огнището и огъня, които практически са неотделими. Основните качества на огъня – да очиства и предпазва, се пренасят и върху огнището. Пустото огнище, т.е. без огън, в изоставен дом, губи своята градивна сила и значение. Вярва се, че на пусто огнище се правят магии. Представата за огъня като еквивалент на небесния огън – Слънцето, вероятно има значение за изграждането на огнището в средата на помещението или на източната му страна. В традиционните представи за българите огнището е място, където обитава семейният дух-покровител. Значимостта на огнището се потвърждава и от вниманието, с което се избира мястото и се извършват регламентирани от традицията обреди при изграждането му и запалването на първия огън.

²⁵ Инф. Десислава Божидарова Цветанова, р. 1972 г., снаха на Милка Илиева Иванова, р. 1939 г., Делейна.

В с. Дружба, Видинско, първият огън се запалва от две момиченца, които първи, с пълни ръце преминават прага на новата къща и се насочват към огнището. Те трябва да са от живи родители, т.е. от цяла къща. Другаде изборът пада върху най-възрастния човек в семейството – *тейко* (*майко*) или стопанина на новата къща, на неженен млад мъж от цяла къща, на млада невеста с момче, 12 – 13-годишно момче с живи родители, момиче и момче. Най-разпространен е вариантът с участието на момче „майчино и бащино“. Този персонаж символизира мъжката потенция и очакваната промяна на социалния статут, т.е. ще има жена и наследници.

Момчето влиза в новата къща и носи кравай, към който стопанката привързва с червено конче китка с цветя. То отива при новото огнище и запалва първия огън. Жарта се пренася на керемидата до новото огнище, а въглените могат да се вземат от роднинска или съседска целокупна къща. След това момчето, което пали огъня, се качва на покрива на къщата. През комина пуска въглените, с които след това разгаря новия огън в огнището. Огънят се поддържа в продължение на 3, 5 или 40 дни. Асоциативно това действие се свързва със здравето, щастието и берекета на къщата. Обяснима е и представата, че първият огън трябва да гори в продължение на 40 дни, за да се въдят деца в семейството. Загасването му преди определените времеви граници се свързва с болести и нещастие.

От казаното става ясно, че огънят заема важно място в народните вярвания, които му приписват магическа, очистителна, предпазна и профилактична способност. Огънят може да прогонва зли духове и демони, да отпъжда вредни животни, насекоми и др., да предпазва от градушка, гръм и др. Той се явява като посредник между небето и земята, между двата свята. Успоредно с това той притежава голяма разрушителна сила, пред която трябва да бъде изразено необходимото уважение. Традицията изисква веднъж в годината да се угаси във всички къщи и да се подмени с нов, млад, жив огън. Според народното поверие нов огън пада сам от небето на третия Горещник (17 юли), затова подменянето на стария огън се прави на този ден. Нов огън се пали при епидемия. През него се прекарват всички животни, хората го прескачат и тогава старият огън се подменя.

Особена сила се приписва на остатъците от огъня (пепелта) от бъдника. Пепелта от бъдника през мръсните дни се слага в семето за посев, за да се роди чисто жито (да не хване главня) и жътвата да бъде богата. Огънят гори 40 дни след раждането, за да предпазва родилката и новороденото от вредносни същества. С него обредно опалват младоженците на сватбата, покойника и гроба. При мъртвец също гори свещ като средство срещу превъплътяване. Редица моменти от празничния календар също са свързани с паленето на обреден огън.

Изключителното място, което заема огънят във вярванията, всекидневния и празнично-обредния живот на българите заради приписващата му очистителна, предпазваща и продуцираща функция поражда преклонение и култ към него.

Настаняване на семейството в новата къща

Според християнските норми преди да се влезе в новата къща се прави освещаване за здраве и благополучие, като се споменават имената на всички, които ще я обитават. Прави се водосвет – с купичка или котел с вода, със запалена за здраве свещичка и цветя. Когато водосветът свърши, се прави „елей“ – с олио се очертават кръстчетата на стените, след това се поръсват стените в четирите посоки на света. Елеят се използва, за да бяга дяволът от дома. Устройва се обща трапеза за всички, а поканените дават дарове за новия дом. Свещеникът ръси всеки с кръст и китка²⁶.

Народната практика обаче е много по-богата и разгърната като структура, последователност и локални различия. Момичето, момчето или младият мъж, които са запалили огъня, отиват до старата къща, където съобщават резултата (с. Дружба, Видинско). Стопаните го/я даряват с нова риза и кърпа. Ако в обичая е участвала млада невеста или момиче, дарът е престилка. След това всички заедно отиват в новата къща. Първ влиза стопанинът, след него стопанката, възрастните родители, накрая – децата. В с. Дружба, Видинско, първи влизат най-старите, последвани от младото семейство и децата, като се спазва йерархията в социалния им статус. При първото влизане в новия дом в с. Акациево и Рупци стопанинът внася котле с вода.

Следващото действие е **принасянето на жертва** в чест на първото влизане и първия огън в новата къща. Най-често срещана практика е стопанинът да заколи на прага червен петел, по-рядко кокошка, агне или овца. Обичаят изисква кръвта на жертвеното животно да опръска темела в ъгъла на къщата от югоизточната страна. Друго подходящо място за жертвоприношение е огнището. В някои от вариантите жертвата се коли от момчето или от младия мъж, запалил първия огън. Когато се коли на прага, главата на жертвеното животно е ориентирана към вътрешността на помещението с огнище. Вярва се, че след отсичането на главата петлето е хубаво да скочи към стаята, защото така вкарва късмета към къщата.

Кръвта на жертвата изтича върху мястото на жертвоприношението (праг, огнище). В други случаи тя се събира в съд и се хвърля в реката (Видин).

От жертвеното животно се приготвя първата храна в новата къща. Хля-

²⁶ Инф. Севделин Петров, р. 1956 г., свещеник в гр. Кула.

бът и някои други ястия се донасят от старата къща. На трапезата присъстват стопаните на новата къща. Сред участниците могат да бъдат и техните родители. Момчето, което е запалило първия огън също е сред поканените. Част от пригответената храна задължително се раздава на съседите. Главата на жертвеното животно се запазва в някой ъгъл на таванското помещение. Тя може да се закопае под мястото, където се поставят дървата за горене в огнището. Другаде стопанинът хвърля главата на жертвеното животно през комина. Целта е да се закрепят жертвеното животно върху покрива на къщата.

Насочеността на всички действия, свързани със запазването на част от тялото на кръвната жертва, са отразени в представата, че главата на петела пази къщата от лошо. Другаде се отрязват краката на петела, които после се хвърлят на тавана, където остават завинаги. Костите на жертвеното агне се слагат върху мравуняк, за да е богата къщата. Не е хубаво те да се изхвърлят и да бъдат разнасяни от кучетата по двора (Видин).

За да се предпази къщата от пустош, подовете се измазват в съботен ден. На Мишинден под не се замазва, защото мишките се сърдят и ще направят големи дупки.

Всяка къща има горен и долен **праг**, които са съставни части на **вратата**.

Поставена веднъж, според народното вярване, вратата става не само обикновена веществена част на къщата, а и религиозно почитан обект, който има място в много обичайни практики. Тя трябва да се държи затворена плътно денонощно. Изключение се прави само ако някой от семейството отива на дълъг път. Вратите са своеобразна граница, която отблъсква свръхестествените същества.

Когато върлува някаква епидемия – чума, холера, кашлица и др., на вратата се окачват нищелки или се слага червена кърпа, за да секне епидемията (с. Буковец, Видинско).

Свекървата посреща булката на прага. Там се разчупва обреден хляб, а вратата се намазва с мед в посока отдолу – нагоре, та на младото семейство всичко да им върви нагоре (с. Ново село, Рупци и Акациево, Видинско).

Когато се чупи къщата, вратата се прибира. Поверието забранява, тя да бъде изгорена или унищожена.

Както вратата, така и праговете народът счита за нещо необикновено. И те са много натоварени в знаково и в обредно отношение.

Под долния праг се заравят билки срещу магии и болести. По този повод народът казва: „Да те удари горният праг, та да видиш долния“, т.е. когато дойде на човек грижа, тогава познава живота, тогава става по-умен, по-опитен; човек да не витае в облаците, а да бъде земен.

През праг не се дава нищо. Трябва да се влезе или излезе навън от

къщата и тогава да се даде нареченото нещо. Поверието казва, че даването през прага е лошо за къщата и това, което се подава, ще свърши. На праг не се сяда, тъй като хората щели да говорят лошо за къщата. През него винаги се пристъпва с десния крак. Граничното положение на прага го определя като едно от възможните места, където може да бъде заровена магия.

В къщата като наследници могат да живеят момчетата, а момичетата отиват в друга къща. Ако някъде има само едно момиче и то остане като наследник в къщата – това се счита като клетва. Мъжът, който влиза в тая къща като зет – зет на къща, не е и не може да бъде глава на къщата, защото е от чужда кръв.

За семейството къщата е светилище, църква, защото в нея се вършат всички обреди, принасят се жертви и се правят курбани.

Освещаването на новата къща се извършва в срок до една година след построяването ѝ. Календарно то е прикрепено към неделите преди големите празници – Петковден, Димитровден, Архангеловден. Изборът не е случаен. Освещаването е свързано с вярата, че кръвната жертва е в чест на светеца, който се превръща в покровител на новата къща.

Първият важен момент е каненето на роднини, съседи, приятели на празничната трапеза в новата къща. Из селището минава човек с бъклица и кърпа на рамо. Който пие от бъклицата, се чувства поканен в новата къща. Същият обичай се повтаря и в други важни моменти в живота на човек – при каненето на сватба и на погребение.

Вторият момент предвижда подготовка за празничната трапеза. Стопанинът на къщата коли бял овен или овца в деня на празника. Това става на прага на приземното помещение, на огнището или в някое отдалечено място в двора. Жертвоприношението се извършва в ранни зори „срещу изгрев слънце“, за да „има дълъг живот къщата“. След приготвяне на курбана или яхнията от жертвеното животно, което задължително се прекадява, се приготвят обредните хлябове. Кулминация е посрещането на гостите и наставянето им край трапезата. Гостите даряват новодомците с пари, съдове и кърпи. На друго място към подаръците се прибавя крина с жито, живо или заклано пиле и наниз с червени сушени чушки. Част от даровете се закачват върху въже в представителното помещение, а под тях се поставя тавичка или чиния, в която се събират пари.

До средата на ХХ в. на празничната трапеза задължително присъства свещеник, за да освети вода за новата къща. Християнската обредна практика предвижда и намазването на стените на новата къща със „свето“ масло. В съвременните условия освещаването на нова къща само в най-общи линии съхранява наследения обреден ред.

Изграждането на жилището е целенасочена духовно-практическа дейност, която се стреми да превърне пространството в семеен дом. Всеки ключов момент от строителството е свързан с мирогледа и е натоварен със специфични обредни практики, чрез които се предопределя щастливият край на започнатия строеж. Основните обредни комплекси – от избора на мястото до освещаването на къщата са белязани с ритуали, които осигуряват целокупността на семейството и добруването му под новия покрив. В дълбочина се открояват предхристиянски (езически), битово-християнски и християнски (църковно-канонически) елементи, които се оказват напласдени, но макар и не в съвсем чист вид, запазени и до днес.

Българският народ създава своя самобитна жилищна архитектура, като използва образци от завареното строително изкуство по нашите земи. Жилището винаги отразява жизнените потребности на своите обитатели и пряко зависи от икономическите и обществено-политическите условия на времето.

Изграждането на жилището като микропространство на конкретен тип семеен колектив се обективира в устойчиви планови схеми, които заемат важно място в определянето на съществените му черти и функции.

В заключение може да се каже, че строителните обичаи и обреди са съществен дял от трудовата обичайна система на българския народ. От разглежданите практики при градеж на къща във Видинския край могат да бъдат направени следните изводи и обобщения:

– българинът цели да има дом и „спастря“, „настри“, „кута“, събира пари, за него;

– в строежа на жилището участват майстори, близки, роднини и съседи, което показва, че съществуват традиции на взаимопомощ и всички разчитат на тях;

– най-натоварени в обредно отношение моменти са: изборът на място за градеж, изкопаване на основите, изграждането на покрива, влизането в новия дом и изборът на светец;

– в началото на строежа се съхраняват много магически практики, които са наследство от езическо време: вграждането на сянката на човек (легенди за това се помнят, но никой не знае и не може да посочи докога се е практикувало това); започването на „добър ден“/„на дън добър“; задължителното пренасяне на кръвна жертва – курбан – петел или агне; принасяне и на безкръвна жертва – обреден хляб, семена и др., строежът започва с поставяне на основния камък, като майсторът трябва да е обърнат на изток, което е следа от старинен култ към слънцето и др.

– майсторите-строители във Видинския край са предимно трънчани и

пиротчани. Това е довело до уеднаквяване на строителната терминология в целия регион. В нея са налице думи и термини от турски език, нещо типично за лексиката на строителите в цяла България;

– разликите в строителните практики в Кулско, Видинско и Белоградчишко не са съществени. Те се изразяват в диалектни различия, които се дължат на преселническо население – в Кулско от Тетевенския край, в с. Ново село – от Македония, Чипровци и Севлиевско, в селата, говорещи влашки – от Влашко и Сръбско;

– християнската религия не се намесва грубо и обичаите във Видинско са запазени в сравнително чист вид до двадесетте години на XX в. Поставянето на „светена вода“ (масло, миро) в основите на къщата и пръскането с нея, освещаването от свещеник са може би единствените следи от намесата на религията;

– като късен, бих определила, обичая да се слага в шише списък с имената на хората, участвали в строежа на новото жилище и на стопаните, годината и датата на завършване;

– във Видинския край не е запазено „викането“ на нова къща. При направата на покрива майсторът отправя благословия, която има кратка форма и произволно съдържание, но задължително се отправят пожелания за здраве, престиж, материално благополучие, успехи за дома и обитателите му. Липсата на местни майстори-строители, според мен, е причината да няма съхранени в народната памет специални обредни текстове и благословии;

– след 20-те години на XX в. настъпват съществени промени не само в бита на хората, но и в начина им на мислене. Това води до промяна и в строителните обичаи и практики. Появяват се местни майстори, строителството става по нов, по-съвременен начин, голяма част от суеверията отпадат, други практики само се помнят, но не се изпълняват, трети се трансформират, но някои все още се знаят и изпълняват и сега;

– най-устойчиви се оказват празничните трапези, които днес се назовават „освещаване на дома“ и избирането на светец-покровител, което се спазва и дори се разширява (в сравнение с предходните 45 години) след промените през 1989 г.

Приложения

Строеж на къща във Видин

Трапеза с майстори

*Наричане**Дарове за майстора*

Майстор на покрив в с. Ново село

Знаме на покрив

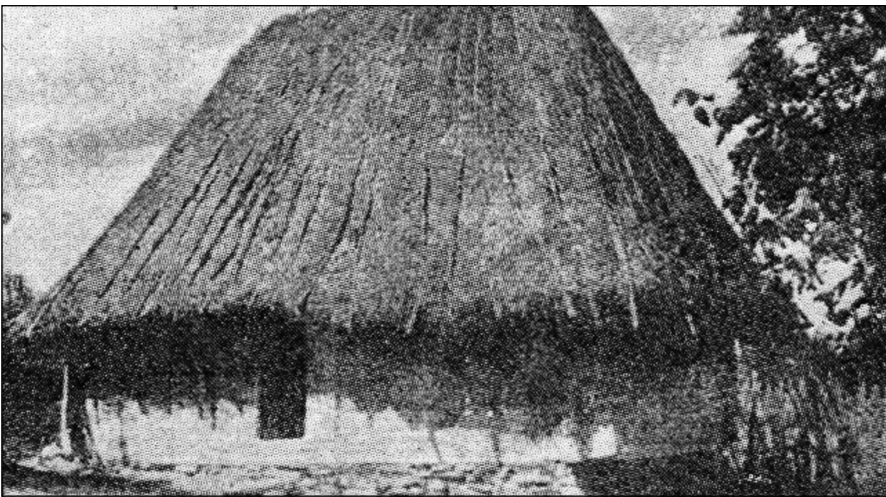
РАЗВОЈ ПРОСВЕТЕ У ЗАЈЕЧАРУ У XIX И XX ВЕКУ

Лелица Бошковић

Основна школа представља најзначајнији извор елементарне писмености као и услов за подизање нивоа културе и просвећености. Школство је пролазило кроз различите фазе развоја које су биле условљене променама у држави и друштву.

Прва основна школа у Зајечару отворена је 1830. године и била је смештена у „деда – Јованој авлији“, данашњој црквеној порти. Њен први учитељ био је Сава Јовановић који је учио 14–15 ђака основној писмености. Од 1831. године дужност учитеља обављао је Паја Живковић који је завршио богословију и знао је грчки, немачки и помало мађарски језик. Учитељ Живковић имао је око 25 ђака које је учио да читају и пишу, као и певању божићних и ускрсних песама и ову дужност обављао је до новембра 1832. године када је напустио Зајечар и ђаци су остали без учитеља.

О развоју просвете у Зајечару говори се након ослобођења од Турака 1833. године. Зајечарска основна школа у првим данима након ослобођења није радила, а од школске 1833/34. године је имала по неког учитеља који је учио ђаке у манастирима.

Прва основна школа

Од изузетног значаја за почетни рад свих основних школа било је доношење законских аката 14. фебруара 1835. године „Устројство Држав-

ног Совјета“ којим су биле одређене обавезе и дужности о школовању и васпитању деце, о избору добрих и способних учитеља као и о увећању школских фондова. Тада почиње деоба нормалних школа на правитељствене и општествене. О правитељственим школама држава је водила рачуна док су за рад општествених школа биле одговорне општине. Године 1836. потврђен је и озваничен рад свих правитељствених школа које постоје у Србији укључујући гинмазију у Крагујевцу, три главне школе, у Зајечару, Чачку, Шапцу и 22 нормалне – основне школе, а за директора свих школа у Србији постављен је Петар Радовановић .

У зајечарској нормалној школи радили су учитељи Захарије Завишић, који је учио старију класу са 41 учеником, Павле Марковић је водио млађу класу од 37 ученика, а Живојин Керечки је водио зајечарску полугимназију. Први основци били су Милија Петровић, Милоје Илијевић, Риста Илијевић, Никола Петковић, Илија Пчелар, Сретен Деспотовић, Милоје Јовановић и други. Од школске 1837/38 године у Зајечару су радила два учитеља, Јоан Јоановић који је учио 20 ученика старијег узраста у нормалној правитељственој школи и Петар Миловановић који је водио 38 ученика млађег узраста у нормалној општественој школи.

Међу ученицима у млађим разредима налазиле су се и девојчице. Зајечарска нормална школа радила је у згради бивше полугимназије која је 1839. године пресељена у Неготин.

Од великог значаја за развој просвете представља доношење законског акта 22. септембра 1844. године „Устројеније јавног училишног настављенија“, који означава почетак изградње јединственог школског система. Актом се регулише почетак школске године од 1. септембра и трајење до 30. јуна, предвиђа се поред зграде за ученике и стан за учитеље са баштом у којој би децу практично подучавали пољској економији, и акценат се ставља на васпитању деце да би постали добри хришћани, поштени људи и корисни грађани. Школска комисија је 1850. године израдила следеће књиге за основну школску наставу: Буквар, Прва читанка, Друга читанка, Прва знања сваком човеку нужна, Катихизис, Кратка црквена историја, Кратки земљопис Србије и Турског царства у Европи, Кратка историја Србије, Србска граматика, Кратка рачуница и Писмени састави. Исте године, у Зајечару су представници општина, срезова и окружних власти потписали „Согласни уговор“, јединствени акт који је представљао напор да се озбиљније приђе решавању проблема издржавања школе и учитеља, а потписници су се обавезали да ће све општине подједнако бринути о образовању и васпитању њихове деце. Донет је наставни план којим је уведен нови предмет „Прва знања“ са градивом из области природних наука. Зајечарска

школа је у току 1851/52. године имала два учитеља, Николу Михајловића са 26 и Матију Радишића са 46 ученика.

Мушка основна школа Зајечар

Зајечарску основну школу 1853. године похађао је и Никола Пашић, касније знаменити политичар и државник.

Женска основна школа у Зајечару отворена је школске 1855/56. године и ученице ове школе имале су задатак да усвоје основна знања али и да се обуче у најнужнијим женским пословима. Са повећањем броја становника у Зајечару повећавао се број ученика у школама а такође и број учитеља који су учили ђаке. Када је Кнез Милош 1860. године одобрио премештај гимназије из Неготина у Зајечар, општинари и њен председник Вељко Стојановић и кмет Јота Пашић обезбедили су просторије за смештај постојећих школа. Мушка основна школа пресељена је у приватне куће Видоја Ивковића, Ристе Бошковића и Косте Николића док су ученице женске школе смештене у просторијама школског надзиратеља Јоте Стојановића.

Новим законом о основним школама од 11. септембра 1863. године дата је препорука да сваки грађанин треба да своје дете да у школу како би учило и васпитавало се по хришћанској науци и да једном уписана деца морају редовно да похађају школу, а законом од 31. августа 1882. године донета је одредба, да је свако дете које живи у Србији дужно да похађа школу кроз 6 година, уведена је обавеза похађања у настави у 4 разреда ниже, као и у петом и шестом разреду више основне школе. Овај Закон доноси ос-

новне задатке школа, уводи школске планове и програме неопходно усавршавање просветних радника, предвиђа продужену школу у двогодишњем трајању, односно озакоњује шестогодишње трајање основних школа и зато представља један од најнапреднијих Закона о школству у Србији.

На заседању Народне скупштине у Нишу 10. јуна 1884. године одлучено је да Зајечар добије Вишу гимназију. Године 1885. отворен је V, наредне године VI разред, а 1887. VII разред. Виши течајни испит – велика матура први пут је полагаан 1888. године.

На дан Св. Јеремије, када је зајечарска варош обележавала ослобођење од Турака 1/13. Мај 1891. године положен је камен темељац за изградњу зграде зајечарске гимназије. Зграда је завршена 1892. године, а на самом улазу је натпис: Науци и отаџбини, као и година изградње – MDCCCXCII. Зграду је пројектовао Радмило Ланг, и зграда се по својој архитектури издвајала од осталих грађевина у Србији. Њеној импозантности и лепоти дивио се и сам краљ Александар Обреновић приликом посете Зајечару 1893. У овом периоду школе с биле снабдевене свим потребама, број ученика се повећавао као и број оних који су успешно завршавали школску годину. Мушка школа налазила се у општинској згради и била је одвојена од женске школе која је због лошег стања, 1897. године пресељена у близини цркве, у зграду Еснафског дома. Успостављена је равноправност школовања мушке и женске деце.

Гимназија

Указом краља Александра Обреновића све реалне гимназије у Србији добиле су имена историјских личности па је тако 1899. године зајечарска Гимназија добила назив Гимназија „Доситеја Обрадовића“, да би 10.04.1904. године овај назив био укинут и враћен стари назив Гимназија у Зајечару.

У Зајечару је 1906. године отворена Нижа пољопривредна школа у трогодишњем трајању коју су могли да упишу свршени основци, а такође и приватна дворазредна женска гимназија која је 1908. прерасла у четворогодишњу, а 1910. у шесторазредну средњу школу. У време Балканских ратова (1912–1913), зграда гимназије узета је за болницу и у њој су престала предавања. Велики рат (1914–1918) је зауставио школовање. У ратовима су учествовали многи ђаци и професори. Рад школе обновљен је 8. марта 1919. године и у употреби је назив Државна реална гимназија у Зајечару.

Обавезно осмогодишње образовање уведено је Законом о народним школама од 5. децембра 1929. године, и обухватало је четири разреда ниже и четири разреда више народне школе. Зајечарски учитељи су веома савесно обављали свој посао и трудили су се да ученици стечено знање примене и у пракси. Школа је била од огромног значаја за привредни и културни напредак земље. Основна школа у Зајечару радила је нормално до почетка Другог светског рата, била је снабдевена училима и намештајем, али је школска 1941/42. година прошла са више прекида наставног процеса. У рату су многе школе оштећене, а неке су коришћене за потребе болнице. Након Другог светског рата настало је тешко стање, кренуло се у обнову. Током 1945/46. године донет је нови наставни план и програм којим се уводи обавезно седмогодишње основно школовање за сву децу оба пола, као и да школска обавеза почиње са 7 година и траје до 15 година старости. У Зајечару је остваривано седмогодишње основно школовање и то путем четвороразредног учења у основној школи и трогодишњег похађања гимназије а већ школске 1951/52 та три разреда гимназије припајају се основној школи чинећи нову седмогодишњу школу.

Са развојем друштва и економским напретком јавља се потреба за бољим образовањем. Посебним актом Влада ФНРЈ је маја 1952. године донела упутство о школовању у школама за опште образовање којим се уводи обавезно осмогодишње образовање у Југославији. Обавезно школовање траје осам година и врши се у осмогодишњој школи или у основној школи и нижој гимназији или у основној и продуженој школи. Ученик је завршио обавезно школовање кад положи осми разред осмогодишње школе односно четврти разред гимназије.

Школа са заједничким програмским активностима и јединственим наставним планом је озакоњена Уставом 1963. године.

Законом о средњем образовању из 1976. Гимназија као врста школе избрисана је регистра школа. Спајањем свих средњих школа настаје Образовни центар средњег усмереног образовања и васпитања АВНОЈ 1977. године, а Гимназија постаје једна од ООУР – а у њеном саставу. Године 1987. Центар постаје Радна организација, а ООУР добија назив ООУР Гимназија „Моша Пијаде“ у Зајечару. Почетком 1990. Законским прописима о образовању укинута је РО Усмереног образовања, и поново основана Гимназија.

ЗАКЉУЧАК

Кроз зајечарске школе и Гимназију прошло је много учених и познатих људи: професори – Стојан Бошковић, Јован Митровић, Михајло Бобић, Ђорђе Ничић, Маринко Станојевић, Милан Цветичанин и др., а као ученици – Никола Пашић, Адам Богосављевић, Стојан Цока Симић, Никола Цоловић, Јован Атанацковић, Стеван Стојановић Мокрањац, Јеремија Живановић, Ђорђе Генчић, Душан Пантелић, Зоран Радмиловић и др.

Ученици основних и средњих школа у Зајечару постижу запажене резултате из математике, физике, информатике, историје и других предмета на државним и међународним такмичењима.

Литература:

Крстић, Петар. Зајечар и околина. Бор, 1974, 306–320

Милошевић, Жарко, **Ј. Динић**, **М. Димитријевић**, Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87. Бор, 1987., 15–90.

Милошевић, Жарко, Ст. **Митић**, Основно школство Зајечара 1830 – 2003. Зајечар 2006, 7–70.

Збирка фотографија ИАЗ.

СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ВИДИН НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЕСТНИК „ДУНАВ“ (1865 – 1877)

Мария Новакова

Пресата заема централно място в реформаторските планове на управителя на новосъздадения Дунавски вилает. Мидхат паша пристига в Русчук с амбицията да превърне огромната провинция, разпростираща се на територията на съществуващите дотогава Нишки, Видински и Силистренски еялети във витрина на европеизиращата се империя. На 3 март 1865 г. излиза първият брой на вилаетския в. „Дунав“¹, който трябва да информира, да просвещава, да убеждава и да печели привърженици на вилаетската система. Самата поява на извънстоличен правителствен вестник, който излиза с паралелни текстове на турски и български е прецедент за империята. В редакционния екип са привлечени съмишленици на новия валия – известният журналист от албански произход Исмаил Кемал и бъдещият писател Ахмед Мидхат ефенди, по-късно и Рамиз ефенди. Стоил Попов и даскалът Иван Чорапчиев, родом от Копривщица превеждат текстовете на български. Вестникът излиза отначало веднъж, а впоследствие два пъти в седмицата – на 4 страници, всяка сряда и неделя. Годишният му абонамент първоначално е 40 гроша, а от 1867 г. става 70 гроша – сравнително ниска цена, но още от първите броеве се въвежда практиката да се раздава и безплатно на училища и пансиони. В бр. 11 е отпечатано писмо от учениците във видинското руждие², които поздравяват издателите на вестника и описват задоволството си от появата му, както и от подарените броеве³.

Скоро след създаването си видинското читалище „Цвят“ заявява абонамент на вилаетския официоз. На 29 дек. 1870 г. читалищното настоятелство пише до издателите на в. „Дунав“: „Имаме чест да ви известим, че отпреди няколко време насам си отворихме и в нашия град читалище, което постепенно гледаме да го снабдяваме с по-нужните ни български и на други езици вестници, между които се нуждаем и от един номер (абонамент, б.м. – М. Н.) „Дунав“, затова ви умоляваме да наченете от сега занапред да ни го изпращате. ...Колкото за изпращането на вестника, молим ви да го

¹ Боршуков, Г. История на българската журналистика. София: Изд. Наука и изкуство, 1965, с. 186.

² Турско светско училище

³ Дунав, 11, 12 май 1865, с. 21.

изпровождайте особено и направо до читалището ни, щото да можем да го приемаме редовно⁴. За интереса на видинчани свидетелства и още едно писмо от 28 март 1872 г. до Александър. Н. х. Ангелов в Русе, в което читалищното настоятелство търси съдействие във връзка с нередовното получаване на в. „Дунав“ и настоява да се изпратят пропуснатите броеве. Запазено е подобно писмо от 3 авг. 1872 г., но в него вече се споменава, че вестникът „сега напоследък захвана по-редовничко да ни иде“⁵. Абонат на вестника е видинското ученическо дружество „Надежда“⁶.

Интересът към изданието, обявило, че „съдържава вътрешни и външни новини и сякакви разсъждения“ е оправдан – в него се публикуват правителствени и местни новини, закони, наредби и устави, предоставя се редовна информация за решенията на Вилаетския съвет, за нови назначения, за събитията в седемте санджака на вилаета. Като един от главните административни центрове Видин с неговия стопански, политически и културен живот е подобаващо отразен. Настоящият текст представлява опит да се проследят събитията и настроенията в крайдунавския град, да се очертае кръга на главните действащи лица от средите на местните чиновници и влиятелни граждани, без претенции за изчерпателност и пълнота. Прегледани са годишните течения на вестника по дигиталните копия, публикувани на сайта на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“⁷. При подбора на прегледания материал за мен натежаха статиите и съобщенията, допълващи известното за първите кълнове на модерното във Видин и пресъздаващи атмосферата му през 60-те и 70-те години на XIX в.

Първите три годишни течения на вестника са белязани от административната активност на Мидхат паша. Една от целите на генерал-губернатора е модернизиране на управлението посредством привличането на образовани и напредничави хора за чиновническия апарат. Публикуват се новите назначения във Видинския санджак – имената на управителя Мехмед Сабри паша, на висшите служители във Видин и в централните казани Адлие, Берковица, Белоградчик, Враца, Лом и Рахово⁸. През август 1872 г. четем,

⁴ ДА – Видин, ф. 333К – Народно читалище „Цвят“ – Видин, оп. 1, а.е. 14, л. 16.

⁵ Пак там, л. 164.

⁶ Вж. напр. печат на заглавната страница на броя от 28 март 1873 г. в: [http://digital.nationallibrary.bg/DWebClient/\(X\(1\)S\(rrggdvcog1qtgrvixooowdqta\)\)/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_View_8822&v=1796](http://digital.nationallibrary.bg/DWebClient/(X(1)S(rrggdvcog1qtgrvixooowdqta))/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_View_8822&v=1796) 3 септ. 2018.

⁷ <http://digital.nationallibrary.bg/DWebClient/IntegrationSearch.aspx?DWSubSession=758&v=1796> 3 септ. 2018.

⁸ Дунав, 6, 7 апр. 1865, с. 11.

че солунският валия Хуршид паша е назначен за видински мютесарифин⁹; а една година по-късно – през септември 1873 г. вестникът разпространява новината, че той е заменен с Рифат паша¹⁰.

Вестникът отделя широко място на административните реформи, предприети във вилаета. Създаването на градските меджлиси¹¹ във Варна, Кюстенджа, Тулча, Русчук, Видин, Ниш, Търново и София¹² и приетите наставления за градските съвети са отпечатани със статут на важни новини – на заглавните страници на вестника.

Вестникът популяризира един важен акцент в кадровата политика на реформаторите във вилаета, а именно приобщаването на българите към официалната власт, посредством включването им в административните и съдебни съвети и назначенията им на високи длъжности в администрацията. През 1871 г. за членове на административния съвет на Видинския санджак са избрани Ахмед бей и Севастаки [Гънзовянов] ага¹³.

През 1868 г. са огласени имената на българите, назначени за помощник-управители (моави) на санджаците – във Видин е изпратен Петраки (Златев), а за София заминава нашият съгражданин Илия Цанов¹⁴. На следващата година на страниците на вестника намира място и назначението на Драган Цанков, доскорошен муавин на Ниш на същата длъжност във Видин¹⁵. През юни 1876 г. вестникът съобщава за новата длъжност на Илия Цанов като председател на Софийския търговски съд¹⁶, малко след като е обявил назначаването му за служебен защитник на Ботевите четници¹⁷. Неговото име се среща в съобщенията¹⁸ за заседанията на извънредния съд, отразени от в. „Дунав“, който публикува и откритото му писмо с обяснения по защитата на българските въстаници пред русенския съд. Интересно е да се проследят промените в отношението на вестника към самоукия юрист-практик. Съобщението за назначението му в търговското съдилище е придружено от следния коментар: „Господство му Илия ефенди е бил и другий път председател на търговското съдилище в София и ний бързаме да го

⁹ Пак там, бр. 699, 6 авг. 1872, с. 1397.

¹⁰ Пак там, бр. 813, 26 септ. 1873, с. 1623.

¹¹ Градски съвети с представителство на всички етноси и религии

¹² Дунав, 30, 22 септ. 1865, с. 71.

¹³ Пак там, 565, 11 апр. 1871, с. 1127

¹⁴ Пак там, бр. 320, 16 окт. 1868, с. 639.

¹⁵ Пак там, бр. 363, 26 март 1869, с. 725.

¹⁶ Пак там, 1080, 20 юни 1876, с. 2159.

¹⁷ Пак там, 1078, 13 юни 1876, с. 2155.

¹⁸ Пак там, 1085, 7 юли 1876, с. 2169–2170; 1092, 1 авг. 1876, с. 2183; 1093, 4 авг. 1876, с. 1873.

сърадваме за новата му тъзи служба, която е упражнявал най достопохвално.“ Отзвукът за поведението на бранителя от първия процес е следният: „Господство му като ся повдигна да съди и да тълкува значението на закона, изрече едни недостойни за приемане думи и някакви си примери, за да се удостоят виновниците на упрощение.“ Остър редакционен коментар придружава и публикацията на отвореното писмо на Илия Цанов¹⁹.

В началото на 1877 г. е публикуван списък на кандидатите за народни представители в първия парламент след приемането на конституцията. Сред избраните представители на християнското население на Дунавския вилает четем името на Илия Цанов от Видин²⁰.

Стремеж към административна модерност разчитаме в един вестникарски материал от пролетта на 1865 г.²¹, който разказва, че от миналата година пътуващите през Видин за Влашко и Сърбия вече са снабдени с нови паспорти на турски и френски език на място на старите турски тескерета и като се видяла ползата от тях, се решило да се въведат и за другите гранични пунктове. От съобщението става ясно, че се въвеждат още два вида двуезични тескерета – на турски и влашки и на турски и сръбски за крайграничните зони, които ще важат три месеца.

Видин присъства на страниците на вилаетския печатен орган и като един от центровете на движението за църковна независимост, което през 60-те години на XIX в. навлиза в най-острата си и организирана фаза. През 1865 г. е отразен масовият протест на видинчани срещу гръцкия владика Паисий, за когото Димитър Цухлев пише, че „не бил млад човек, но имал развален характер“²². Враждебността и напрежението, натрупвани с години избухват в метеж, по време на който разбунените богомолци погват Паисий, обграждат владишкия конак и изпочупват с камъни прозорците. Редът е възстановен от коменданта със заптиета²³. Произшествието съвпада с посещението на Мидхат паша, който обикаля вилаета си и е описано във вестника²⁴ като дело на подстрекатели и чужди агенти: „От видинските българи няколко лекомислени, които не са благодарни от видинския владика и някои зломисленици през деня са нападнали на видинската митрополия грубо и бунтовнически, като фанали да фърлят камъни

¹⁹ Пак там, 1086, 11 юли 1876, с. 2171–2172.

²⁰ Пак там, бр. 1147, 23 ян. 1877, с. 2295.

²¹ Пак там, 7, 14 апр. 1865, с. 13.

²² **Цухлев**, Д. История на града Видин и неговата област (Видинско, Кулско, Белградчишко, Ломско, Ореховско, Вратчанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София: Печатница П. Глушков, 1932, с. 535.

²³ Пак там, с. 537.

²⁴ Дунав, 24, 11 авг. 1865, с. 47.

по прозорците и да трушат портити. Те стоели насреща и на заптиетата, които искали да ги размахнат.“

В по-късните информации на вестника за пътуванията на новия видински митрополит Антим като член на привременния съвет по българския църковен съвет и след излизането на фермана за създаване на Екзархията липсват негативни оценки. През март 1872 г. кратко съобщение запознава населението, че е сформирана комисия от Георги Чалъков и др. за посрещане на новоизбрания екзарх Антим в Русе²⁵ на път от Видин за Цариград, а последващият брой на вестника информира за пристигането на Антим с парахода „София“ на 11 март²⁶ и приветстването му на русенския пристан. По страниците на в. „Дунав“ е отразено и изпращането на епископ Кирил, временно управляващ Видинска епархия за митрополитски наместник в Скопие²⁷.

Реформаторските амбиции и енергията на Мидхат паша са съществен фактор за модернизирането на стопанския живот във вилаета. Развитието на индустрията през периода 1864–1868 г. и следващите години не заобикаля и Видин. През 1866 г. търговецът Самуел Барух се захваща с изграждането на кибритена фабрика²⁸, а през същата година в града започва да се прави парна мелница с четири камъка и машина, купена от Лондон за 250 000 гроша²⁹, която се споменава и през следващите години като крайно необходима за местните жители, даваща хубаво брашно, от което се прави хляб за войската и за продажба на чаршията³⁰. През 1873 г. вестникът съобщава за поправката на огнена (парна) мелница във Видин³¹, а през 1875 г. четем, че огнената воденица във Видин работи добре³². За значението на това предприятие говори фактът, че в средата на 60-те години Дунавският вилает, който е традиционен производител на зърно разполага само с една парна мелница (в Русе) и внася брашно от Румъния³³.

²⁵ Пак там, 656, 5 март 1872, с. 1309.

²⁶ Пак там, 658, 12 март 1872, с. 1313.

²⁷ Пак там, 912, 29 септ. 1874, с. 1823.

²⁸ Пак там, 49, 2 февр. 1866, с. 97.

²⁹ Пак там, 277, 19 май 1868, с. 553. Вестникът не предоставя информация кога започва да работи новото предприятие. В статистическия годишник на Дунавския вилает за 1285/ 1868 – 1869 г. липсват данни за парна мелница във Видин, докато в годишниците за 1288/ 1871 – 1872, 1289/ 1872 – 1873 и 1291/ 1874 – 1875 г. е отбелязана. – Вж. **Георгиева**, Г. Структура на градовете в българските земи през 70-те години на XIX в. по данни от османските статистически годишници (салнамета). – Известия на държавните архиви, 2013, т. 106, 137–194.

³⁰ Пак там, 562, 28 март 1871, с. 1121.

³¹ Пак там, 791, 11 юли 1873, с. 1583.

³² Пак там, 1007, 17 септ. 1875, с. 2013.

³³ **Бакърджиева**, Т. На крачка пред времето. Русе: Изд. Авангард принт, 2009, с. 114.

Поредица от материали през 1869 г. информира за решението на общия вилаетски съвет да се закупят модерни селскостопански машини³⁴, определени за няколко санджака, между които е и Видински, които ще се платят от градските общополезни каси, както и за това, че в седалището на вилаета вече са пристигнали поръчаните в Лондон модерни машини за вършеене и се подготвя изпращането им по места³⁵.

Вилаетският вестник отделя място на търговията и административните мерки за облекчаване на търговските връзки и ограничаване на спекулата. От първите месеци на излизането си в „Дунав“ помества таблица за цените на житото, ечемика, кравето масло и червиша³⁶ във Видин, наред с Русе, Варна, София и Галац. В него откриваме сведения за покачване цената на житото във Видин³⁷, за представянето на стоки от Видин, Берковица и София на Парижкото изложение през 1867 г., където са отличени³⁸, както и за забрана за износ на храни от Видин през 1873 г.³⁹ През 1870 г. градските власти замислят откриването на панаир, който да привлича търговци от Русчук, София и Ниш, но също и от съседните княжества Сърбия и Влахо-Молдавия, да продължава една – две седмици и да бъде разположен на мястото на изоставеното село Скеле-къю край Видин, на брега на Дунав⁴⁰. Вестникът информира, че с одобрението на вилаетския съвет предложението е внесено в Министерството на вътрешните работи и се очаква височайшият царски ферман за приемането му⁴¹.

Изобилстват и информацията за фалити на видински търговци⁴², както и за продажба на къща на фалирал търговец⁴³; известия на видинския търговски съд за продажба на имоти на фалирали търговци⁴⁴, продажба на кораби във Видин⁴⁵. От стопански рискове не са застраховани и занаятчи-

³⁴ Дунав, 343, 12 ян. 1869, с. 685; 368, 13 апр. 1869, с. 735.

³⁵ Пак там, 391, 6 юли 1869, с. 781; 394, 16 юли 1869, с. 787.

³⁶ Претопена лой от изварени кости и от костен мозък.

³⁷ Пак там, 67, 24 апр. 1866, с. 133.

³⁸ Награда от международното изложение в Париж през 1867 г. донасят „сребърни неща на г. Янаки, куюмджия от Видин“. Пак там, 289, 30 юни 1868, с. 577.

³⁹ Пак там, 765, 8 апр. 1873, с. 1529.

⁴⁰ Пак там, 451, 15 февр. 1870, с. 901.

⁴¹ Провеждането на ежегоден панаир във Видин започва след Освобождението, като през 1896 и 1897 г. се организира селскостопанско изложение, което от 1898 г. прераства в панаир. Вж. ДА – Видин, ф. 17К – Видинско градско общинско управление, оп. 1, а.е 24, л. 106.

⁴² Дунав, 795, 25 юли 1873, с. 1592.

⁴³ Пак там, 964, 20 апр. 1875, с. 1927.

⁴⁴ Пак там, 972, 18 май 1875, с. 1943; 1081, 23 юни 1876, с. 2159.

⁴⁵ Пак там, 935, 29 дек. 1874, с. 1870.

ите – през 1872 г. за „временно изпаднал“ се обявява бояджията Севастаки Гънзовянов⁴⁶, а една година по-късно откриваме известия за фалита на казанджията Спас и съдружника му Ставри, на терзиите Наум и Никола във Видин⁴⁷.

От създаването си вестник „Дунав“ отделя широко място на строителството като част от програмата на генерал-губернатора за модернизиране на вилаета. В няколко от броевете, излезли през 1866 г. се пише за строежа на пътища и мостове във Видинско⁴⁸, коментира се наказанието на меймурина (надзирател, чиновник) Георги Чохаджюглу, който е взел подкуп, за да освободи селяни от ангария по строителството на пътя Лом – Видин⁴⁹. В плановете на вилаетската управа е включен и строеж на ж.п. линия Видин – Ниш⁵⁰, пътища от Видин до Адлие (Кула) и Белоградчик⁵¹, построяването на здание на занаятите при видинския затвор⁵². Поместена е информация за благоустрояването на града през 1868 г.⁵³, поправката на калдъръма на по-важните улици⁵⁴, както и за изграждането на чешма и докарването на сладка вода в града със събрани от гражданите 20 000 гроша⁵⁵. През 70-те години по улиците на Видин се появяват и файтони, които са собственост на новосъздаденото Дружество за колата. В дописката по този повод се казва, че четирите „пайтона“ са станали известни и отвъд Дунава, откъдето идват влашки жители да се повозят, но са крайно недостатъчни за един град с 4 000 къщи, разпръснати в отдалечени махали⁵⁶.

Във вестника присъства разписанието на дунавските параходи⁵⁷ с чашовите на пристигане и заминаване от Видинското пристанище и цените на билетите, пощенската статистика във Видин⁵⁸, информация за изграждането на телеграфна линия Белоградчик – Видин⁵⁹.

Вилаетският официоз предлага и демографска информация за Видин

---

⁴⁶ Пак там, 690, 5 юли 1872, с. 1380.

⁴⁷ Пак там, 760, 21 март 1873, с. 1520; 773, 9 май 1873, с. 1546.

⁴⁸ Пак там, 54, 6 март 1866, с. 107; 78, 1 юни 1866, с. 155; 421, 26 окт. 1869, с. 481.

⁴⁹ Пак там, 23, 4 авг. 1865, с. 46.

⁵⁰ Пак там, 716, 4 окт. 1872, с. 1431.

⁵¹ Пак там, 347, 26 ян. 1869, с. 467; 424, 5 ноем. 1869, с. 487.

⁵² Пак там, 889, 10 юли 1874, с. 1777.

⁵³ Пак там, 277, 19 май 1868, с. 553.

⁵⁴ Пак там, 482, 10 юни 1870, с. 963.

⁵⁵ Пак там, 314, 25 септ. 1868, с. 627.

⁵⁶ Пак там, 967, 30 апр. 1875, с. 1933.

⁵⁷ Пак там, 63, 8 апр. 1866, с. 126.

⁵⁸ Пак там, 85, 26 юни 1865, с. 169.

⁵⁹ Пак там, 433, 7 дек. 1869, с. 865.

и Видинския санджак. Преброяване на населението в Дунавския вилает с данни за недвижимите имоти и земите започва още през 1865 г. През 1866 г. са назначени специални чиновници и писари за водене на регистрацията, като във Видински санджак за тапийски меймурин е изпратен Фаик ефенди⁶⁰. На 22 април 1870 г. излиза статистика на Видинското окръжие⁶¹, а през октомври 1873 г. се констатира, че проведеното преброяване показва увеличение на населението във Видинския санджак от 116 899 на 178 812 човека⁶².

За осигуряване на редовните постъпления в хазната и ограничаване на злоупотребите вилаетските власти предприемат преброяване и на добитъка, като резултатите отново се обнародват. Читателите на вестника са запознати с разписа на животните от 1865 г.⁶³ и числото на всичките големи животни във Видинския санджак през 1873 г.⁶⁴. Събирането на даждията във Видинско се отразява редовно – ресимът за 1865 г.⁶⁵, ресим на овцете за 1871 г.⁶⁶; продажбата на десятъка от зърнените храни през 1972, 1974–1976 г.⁶⁷, продажба на жита от десятъка във Видин⁶⁸.

Разкриването на общополезни каси е част от модернизационните мерки, които Ахмед Мидхат паша предприема, облягайки се на опита си като управител на Нишкия еялет. Вестникът осигурява подкрепата на тази съвсем нова практика, като разгласява създаването и успехите на касите. Той публикува сметките на касите във Видинския санджак през 1866 г.⁶⁹, когато техният капитал възлиза на 3 385 кесии и 638 гроша и през 1867 г. – 1 833 500 гроша, от които на Видинската каса принадлежат 365 990 гроша⁷⁰. От втората сметка разбираме, че касата за казите Видинска и Адлийска е открита на 21 юли 1864 г.

Като крепостен и граничен пункт Видин е значим елемент от военно-политическия живот на вилаета. Вестник „Дунав“ отразява мястото на града при изграждането на 200 стражеви поста по цялата речна граница на

⁶⁰ Пак там, 53, 2 март 1866, с. 105.

⁶¹ Пак там, 469, 22 апр. 1870, с. 937.

⁶² Пак там, 820, 21 окт. 1873, с. 1639.

⁶³ Пак там, 80 от 8 юни 1865, с. 159.

⁶⁴ Пак там, 795, 25 юли 1873, с. 1591.

⁶⁵ Пак там, 51, 16 февр. 1866, с. 101.

⁶⁶ Пак там, 577, 23 май 1871, с. 1153.

⁶⁷ Пак там, 654, 27 февр. 1872, с. 1307; 862, 31 март 1874, с. 1723; 863, 10 апр 1874, с. 1725; 970, 11 май 1875, с. 1938; 1115, 24 окт. 1876, с. 2229; 1126, 1 дек. 1876, с. 2251.

⁶⁸ Пак там, 1126, 1 дек. 1876, с. 2251.

⁶⁹ Пак там, 51, 16 февр. 1866, с. 101; 65, 17 апр. 1866, с. 129.

⁷⁰ Пак там, 178, 28 май 1867, с. 353.

империята⁷¹, обиколката на военни инженери от Видин до Тимок във връзка с мащабния проект.

В началото на 70-те години откриваме сведения за събрани помощи от Видин, Лом и Враца за превъоръжаване на армията⁷² и за провеждането на военни маневри във Видин⁷³. Източната криза дава обилен материал от граничния град, като новините се увеличават с избухването на Сръбско-турската, а по-късно и Руско-турската война. През 1975 г. вестникът помества материали за засилване на военните гарнизони в Ниш и Видин⁷⁴, уреждане на пограничен инцидент при Видин⁷⁵ на 20 юни 1876, телеграфически депеша от Видин за победа на турците над сърбите⁷⁶; телеграма от Видинския мютесарифлък за прекарване на бежанци от Сърбия през Дунава⁷⁷; опровержение на клевети за нападение над колонел Катарджи във Видин⁷⁸; помощи за войската от Видин⁷⁹; съобщение от видинския мютесарифин Хакъ за преминаване на сръбски размирници и руски агенти в България за бунтуване и отвлечане на българско население⁸⁰; телеграми от Видинския мютесарифлък за преминаването на сръбски чети в България⁸¹.

През февр. 1877 г. се съобщава за превъоръжаване на крепостите във Видин, Ниш и др. с нови оръдия⁸², а на 18 април 1877 г. (шест дни след манифеста на император Александър II за обявяване на войната) р. Дунав се обявява за бойно поле и корабоплаването официално е спряно⁸³. През следващите месеци до спирането на вестника през м. юли с.г. Видин присъства във военната хроника с телеграми за престрелки по Дунав при Видин, Сакча и Браила⁸⁴ и съобщения за артилерийски обстрел на града⁸⁵.

При преглеждане на течението на вестника забелязах сравнително ограничени брой материали за културните инициативи на нашите съграж-

⁷¹ Пак там, 18, 30 юни 1865, с. 35.

⁷² Пак там, 313, 22 септ. 1868, с. 625.

⁷³ Пак там, 712, 20 септ. 1872, с. 1423.

⁷⁴ Пак там, 999, 20 авг. 1875, с. 1997; 1000, 24 авг. 1875, с. 1999.

⁷⁵ Пак там, 1077, 9 юни 1876, с. 2153.

⁷⁶ Пак там, 1081, 23 юни 1876, с. 2159.

⁷⁷ Пак там, 1099, 25 авг. 1876, с. 2197.

⁷⁸ Пак там, 1102, 5 септ. 1876, с. 2199.

⁷⁹ Пак там, 1099, 25 авг. 1876, с. 2197; 1103, 8 септ. 1876, с. 2201; 1105, 15 септ. 1876, с. 2205; 1108, 26 септ. 1876, с. 2215–2216; 1109, с. 2217.

⁸⁰ Пак там, 1108, 26 септ. 1876, с. 2215.

⁸¹ Пак там, 1126, 1 дек. 1876, с. 2251.

⁸² Пак там, 1144, 16 февр. 1877, с. 2289.

⁸³ Пак там, 1160, 20 апр. 1877, с. 2321.

⁸⁴ Пак там, 1162, 27 апр. 1877, с. 2325.

⁸⁵ Пак там, 1168, 18 май 1877, с. 2338.

дани. Материалите на тази тема, свързани с Видин засягат напредъка на училището руждие⁸⁶ и обучението, провеждано от видинския мюфтия Мустафа Хамди, който изкарва вече трети випуск ученици⁸⁷. Редовно са отразявани годишните изпити в турското училище във Видин⁸⁸, провеждани в присъствието на гражданските и военни чиновници, членовете на местните съвети и градските първенци от различните вероизповедания. В дописка от пролетта на 1870 г.⁸⁹ се възхваляват усилията на военния комендант Омер Шевкь паша, който заедно с някои ученолюбиви лица предизвикал събарянето на старото кафене до пристанището и построяването на читалищна сграда на неговото място. Вероятно новата постройка е била предназначена за турско читалище, за което не открих друга информация. Създаденото по същото време българско читалище „Цвят“, чиито членове се събират в стаичка до църквата „Св. Димитър“ даже не е споменато в дописките от Видин. Видинските български училища, които в началото на 70-те години са четири, присъстват в обявите за търсене на учители⁹⁰ и в няколко съобщения за дарения на сановници. На връщане от европейската си обиколка султан Абдул Азис посещава Видин и дарява по 50 000 гроша на учениците и сиромасите⁹¹, като за разпределението на сумата е съставен общ съвет. Пристигането на новия мютесариф Азис паша във Видин е отразено с хвалебствие за неговите качества и репутацията му на просветител, която той потвърдил, отделяйки една стая в правителственото съдилище за уроци по „персийски, арабски и французки“ на всички писари⁹², като се споменава, че гражданите очакват от него помощ и за взаимното училище.

Отбелязвайки беглото отразяване на просветните тежнения на видинските българи не трябва да забравяме, че в „Дунав“ е правителствено издание, което изразява тенденциите на официална политика на Портата и вилаетската управа, а втората половина на 60-те години за Дунавския вилает се характеризира с опитите да се прокара просветна реформа, която да унищожи самостоятелността на българските училища, реформа, която среща много сериозна съпротива в средите на българските общини и възрожденската интелигенция. Друго възможно обяснение за слабия интерес

⁸⁶ Пак там, 599, 8 авг. 1971, с. 1195.

⁸⁷ Пак там, 775, 16 май 1873, с. 1549.

⁸⁸ Пак там, 419, 19 окт. 1869, с. 837; 495, 26 юли 1870; 592, 14 юли 1871, с. 1183; 696, 26 юли 1872, с. 1391.

⁸⁹ Пак там, 462, 29 март 1870, с. 923; 481, 7 юни 1870, с. 961.

⁹⁰ Пак там, 105, 4 септ. 1866, с. 210; 158, 12 март 1867, с. 316; 356, 26 февр. 1869, с. 712; 595, 25 юли 1871, с. 1190.

⁹¹ Пак там, 198, 6 авг. 1867, с. 395.

⁹² Пак там, 270, 24 апр. 1868, с. 540.

към темата е липсата на българи сред кореспондентите на вестника и сравнително ниската активност на местните български институции. Дори и в неофициалния раздел, където често срещаме известия за читалище „Зора“ – Русе и българските училища във вилаетския център, Видин е представен основно с обявите на местното търговско съдилище, съобщения за търгове, организирани от властите и едва няколко съобщения на българската община и училищното настоятелство.

Вестникът отделя внимание на здравните грижи, които се полагат за поданиците на султана. Холерната епидемия през 1865 – 1866 г. засяга и дунавския град, независимо от предприетите карантинни мерки. За тях съдим по едно писмо до вестник „Дунав“ с критични наблюдения върху работата на видинската карантина при пристигането на парахода „Албрехт“⁹³. За ограничаване на епидемиите през есента на 1872 г. градът е посетен от правителствения чиновник Али бей, изпратен от „санитерската комисия“ с нарочна задача – да се определи място за нова карантина. Вестник „Дунав“ съобщава, че през април 1873 г. строежът е започнал с молебствие и курбан, а сградата ще има 9 отделения, като възхвалява мютесарифина Хуршид паша за старанията да се завърши карантината⁹⁴.

През 1873 г. във Видин и Лом се появява болест, подобна на холера⁹⁵, която се разпространява и след като е диагностицирана⁹⁶, се получава телеграфическо разпореждане от великия везир да се наложи карантина⁹⁷. През следващите седмици вестникът следи отблизо и отразява развитието на болестта, като използва докладите на Фуад ефенди – санитарен чиновник във Видин.

Вестникът отделя място на информация за видинската военна болница, която е една от седемте болници във вилаета⁹⁸ и за строителството на нова болница в града⁹⁹, предназначена за преселените татари и черкези от Крим и Кавказ.

Много висока е заболяемостта и смъртността сред затворниците. Видин е център за наказание на пристъпилите закона от Дунавската, Босненската и Шкодренската област и в неговия затвор при нездравия условия излежават присъди средно 700–800 затворници, което налага строителството на нова сграда¹⁰⁰.

⁹³ Пак там, 106, 7 септ. 1866, с.211.

⁹⁴ Пак там, 767, 18 апр. 1873, с. 1533.

⁹⁵ Пак там, 770, 29 апр. 1873, с.1539.

⁹⁶ Пак там, 773, 9 май 1873, с. 1545.

⁹⁷ Пак там, 770, 29 апр. 1873, с. 1539.

⁹⁸ Пак там, 138, 28 дек. 1866, с. 275.

⁹⁹ Пак там, 136, 21 дек. 1866, с. 271; 164, 2 апр. 1867, с. 327.

¹⁰⁰ Пак там, 425, 9 ноем. 1869, с. 489; 426, 12 ноем. 1869, с.491.

Видинският затвор се споменава често и във връзка с криминалната хроника на крайдунавския град – спречкване, завършило с убийство на местен жител от войник¹⁰¹, обири на видински къщи и залавянето на обирджиите¹⁰², убийство от ревност¹⁰³. Тук се изпълняват и смъртни присъди – през 1871 г. е обесен престъпникът Осман¹⁰⁴, а следващата година – разбойникът Сюлейман¹⁰⁵.

Местоположението и климата на Видин като причина за многобройни болести и висока смъртност са предмет на обширен материал във вестник „Дунав“¹⁰⁶. Анонимният автор пише за „водите и тресавищата“, образуващи се от преливането на реката край града и вътре в него и вредата от тях за здравето на местните хора. Той предлага на властите да използват труда на затворници и на 4 000 жители, които сега изпълняват своята трудова повинност, като работят по пътищата, а биха могли да се насочат към насипване блатата с пръст и изграждане на водопроводници, които да поемат високите води през април и май, а през юни, юли и август водата от тях ще се оттича в реката. Материалът заема почти цялата първа страница на вестника и показва отлично познаване на местните условия, технически познания и практична мисъл по една тема, която още дълги години вълнува видинските управници.

В. „Дунав“ предоставя и доста цветисти описания на празничните събития във Видин – посрещането на султан Абдул Азис¹⁰⁷ и отбелязване на рождения ден¹⁰⁸ и годишнините от възцаряването му¹⁰⁹, приветстване на преминаващия кораб с австро-унгарския император Франц Йосиф I¹¹⁰, посещенията на валията¹¹¹ или други високопоставени чиновници. Високите гости се приветстват с топовни гърмежи, свири военната музика, всички правителствени здания са празнично осветени, а портите на крепостта остават отворени през цялата нощ за улеснение на гражданството.

¹⁰¹ Пак там, 56, 13 март 1866, с. 112.

¹⁰² Пак там, 64, 10 апр. 1866, с. 127.

¹⁰³ Пак там, 278, 22 май 1868, с. 555.

¹⁰⁴ Пак там, 558, 14 март 1871, с. 1115.

¹⁰⁵ Пак там, 667, 12 апр. 1872, с. 1549.

¹⁰⁶ Изложение за начинът, с когото може да се измени тежкия въздух в Видин. Дунав, 918, 20 окт. 1874, с. 1835.

¹⁰⁷ Пак там, 195, 26 юли 1867, с. 389; 198, 6 авг. 1867, с. 395.

¹⁰⁸ Пак там, 1361 21 дек. 1866, с. 271.

¹⁰⁹ Пак там, 84, 22 юни 1866, с. 167; 286, 19 юни 1868, с. 571; 585, 20 юни 1871, с. 1169.

¹¹⁰ Пак там, 420, 22 окт. 1869, с. 839.

¹¹¹ Пак там, 610, 15 септ. 1871, с. 1208.

Съдейки по информацията от вестника, сред официалните лица на празниците са и вицеконсулите, акредитирани във Видин. Статия от пролетта на 1868 г. осведомява за пристигането на новия руски консул Карачиян (Кира-Динжан)¹¹², който е бил в руското консулство в Букурещ и ще заеме мястото на предишния консул¹¹³, който се е удавил миналата година.

Описанието на градския живот във Видин през 60-те и 70-те години на XIX в., отразен на страниците на вестника няма да бъде пълно без информацията за бедствията, сполетели града, като най-често споменавани са пожарите¹¹⁴, които засягат къщи и търговски постройки в крепостта и извън нея. Понякога се налага огънят да се потушава със сняг, защото тръбите на тулумбите¹¹⁵ са замръзнали, а бреговете на реката също са сковани в лед и сакаджиите¹¹⁶ на могат да донесат вода¹¹⁷. През 1876 г. река Дунав залива града, като ниските му части извън крепостните стени са напълно потопени, съборени са телеграфни стълбове и телеграфът се изнася във Видбол, докдето съобщенията се носят с каици. Реката залива острова Ада кале и принуждава жителите му да търсят убежище във Видин. Под водата остават пътища, къщи и магазини. Вестникът отразява събитията със съчувствен тон към пострадалите жители и отбелязва, че такива високи води не е имало от тридесет и пет години¹¹⁸.

Прегледът на теченията на вестника оставя впечатлението за разлики в честотата на отразяване на събитията, свързани с Видин. В периоди на вътрешни или външни кризи на Османската империя, „мирните новини“ остават встрани от вниманието на редакцията. Такъв период е 1866 – 1867 г., когато новините за Критското въстание изместват информацията от Дунавската област. Сръбско-турската война от 1876 г. привлича многобройни кореспонденции и телеграми от Видин. Понякога промените се диктуват от субективни обстоятелства. През 1871 г. известията от Видин зачестяват, често са придружени от коментари и размишления. Причината за това

---

¹¹² Пак там, 267, 14 апр. 1868, с. 533. Руският вицеконсул Кира-Динжан е много живописно представен от Феликс Каниц. Вж. Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът. София: Издателска къща Борица, 1995, 160–161.

¹¹³ Михаил Александрович Байков (1826 – 1867), чиновник в Азиатския департамент на Министерството на външните работи на Русия, вицеконсул във Видин (1859 – 1867).

¹¹⁴ Дунав, 36, 3 ноем. 1865, с. 71; 550, 10 февр. 1871, с. 1099; 742, 10 ян. 1873, с. 1483.

¹¹⁵ Ръчни помпи.

¹¹⁶ Носачи на вода.

¹¹⁷ Дунав, 954, 9 март 1875, с. 1907.

¹¹⁸ Пак там, 1054, 14 март 1876, с. 2107; 1055, 17 март 1876, с. 2109; 1057, 24 март 1876, с. 2113; 1060, 11 апр. 1876, с. 2119.

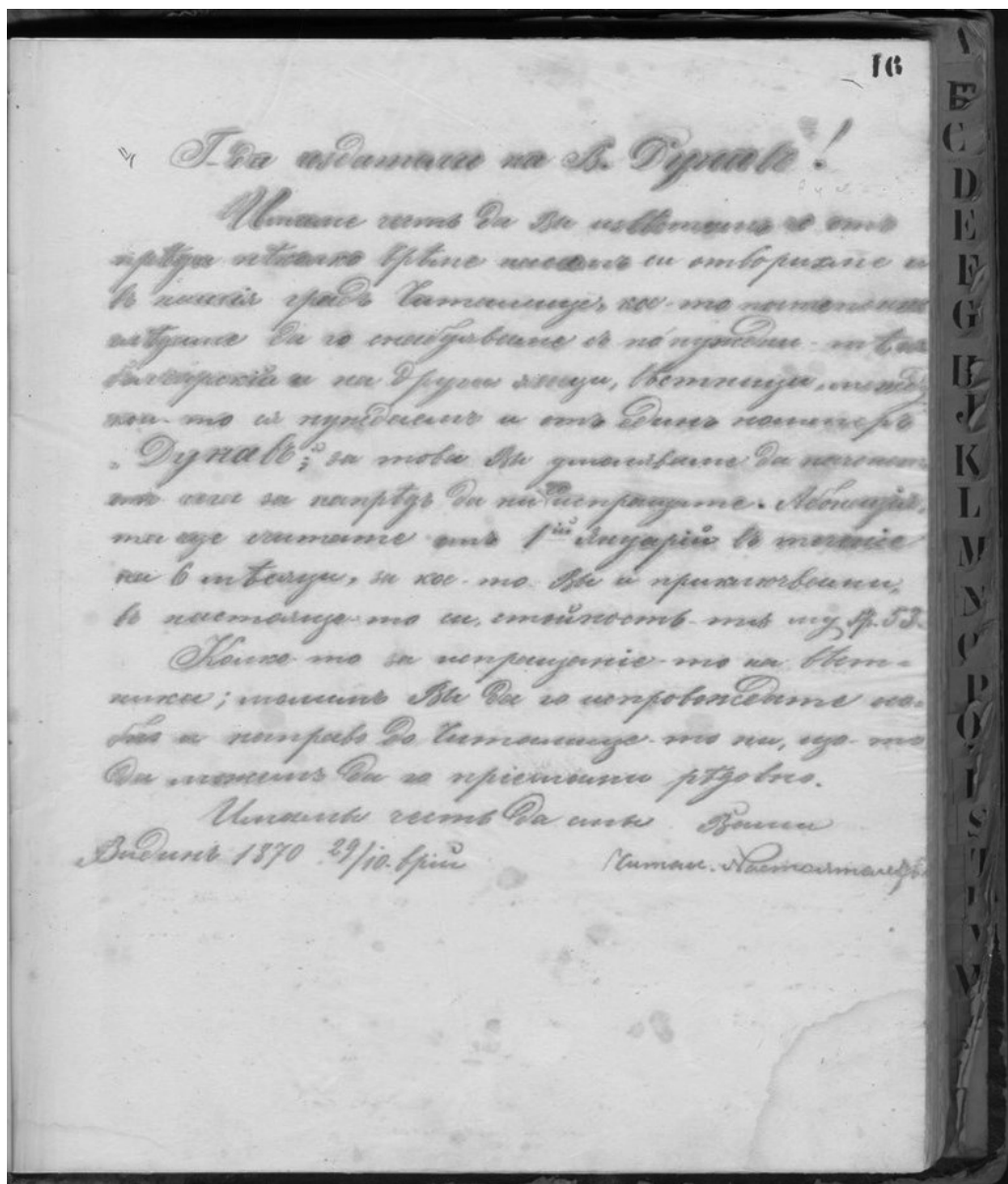
оживление е изяснена от самия вестник – през март с.г. редакторът му Рамиз ефенди е изпратен на служба в „писалището на кореспонденцията“ на Видинския санджак и със старание и вещина се залавя да отразява състоянието на крайдунавския град и събитията в него.

Независимо от неравномерното разпределение на информацията за Видин през годините, в. „Дунав“ може да се приеме като най-сериозен източник на сведения за града сред българоезичната възрожденска периодика. Директното му подчинение на властта, заедно с неизбежните изкривявания в интерпретацията на фактите носи и предимства, предоставени от достъпа до цифри и факти от вилаетската канцелария, включително и документите, постъпващи от мютесарифлъците. Като пример може да се посочат резултатите от избори за административни и съдебни съвети, статистиката на кореспонденцията – брой на приетите и изпратени телеграми от управленията на вилаета и санджаците, решенията на общия вилаетски съвет, таблиците с данни за събраните данъци, инициативите на местните власти. Съобщенията за назначенията и разместването на чиновници позволяват реконструиране и персонифициране на административната структура в града. Подобна информация може да се извлече и от списъците на дарителите, които са много подробни, съдържат името, длъжността, заниманието и местоживеенето на благодетеля. Подобен списък дава възможност да се установяват имената на отделни махали и етническият състав на жителите им; да се попълнят данните за еснафските организации и тяхното финансово състояние. Важно предимство на вестника е съдържащата се в него информация за топографията на града, разположението на обществените сгради и чаршиите, имената и местоположението на махалите. Тази информация, анализирана и съпоставена с други извори¹¹⁹ може да послужи за съставянето на една сравнително пълна и точна карта на възрожденския Видин.

---

¹¹⁹ Каниц, Ф. Цит. съч., 43–78; Златев, Т. Българските градове по река Дунав през епохата на Възраждането. София: Изд. Техника, 1962, 11–58.

Приложения:

Писмо от Видинското читалище „Цвят“ до редакцията на в. „Дунав“ за абонамент. 29 дек. 1870 г. ДА – Видин, ф. 333К.

ГОДИНА IX

СРЪДА 11 ЮЛИЙ 1873.

Съкоществеността на Дунавъ била е добри и шестдесети, и се принасят въ изданието на Думъ. Общето на Дунавъ излиза въ изданието при изданието едното, а въ Дунавъ при Серафимъ едното, управителствъ на читалището въ Видинъ-юзу. Дунавъ се заживлява въ едната едностична и периодична едностична.

ДУНАВЪ

ЛИСТЪ ЗА ВЪТРИШНИ И ВЪНШНИ ПОВИНИ И ВСЪКАКВИ РАЗСЪЖДЕНИЯ.

Подписати
Греховъ и
незаконно е
За изданието
за Варшавата
на Дунавъ
и политическа
една мисъл
Единъ мисъл
За политическа
една греховъ

1290 ДЖЕМАЗИЛ-ЕВЕЛЪ 28 (отъ Българ.)

издава се всъка Срѣда и Недѣля.

ЧЯСТИИ РАБОТИ

За да не се разделяватъ работитѣ и да не посячатъ мълчотна приножателитѣ на зомитѣ, по прѣди бѣше ся дало дозволеніе на правосъственитѣ писари на пригледаніето въ окръжията, да взиматъ исповѣдитѣ за земитѣ, които ще се принасятъ, а то догдѣ се свършатъ прѣгледаніята. Понеже ся вело известіе, че споменжитѣ писари злоупотребили това дозволеніе, управленіето на дестерханатъ извести сега до Русевскимъ дестерханайскимъ чиновникъ, че това дозволеніе ся унищожава, и отъ сега на татъкъ, согласно съ закона за таинитѣ, ся възлага да взиматъ исповѣдитѣ ония, които иматъ воля прѣди мѣстнитѣ събѣти, както и отпрѣди.

Това рѣшеніе ся съобщило до правосъственитѣ на велета мотосариялци и окръжия, а за знаніе на вѣщото, извества ся и чрезъ вѣстника, че ония отъ жителитѣ, които ще

подарилъ разни книги на десетъ ученици, които ся станали въ нештатитѣ и си взели свидѣтелствата.

Писахъ отъ Тулча, че двѣ осла отъ Мачинското окръжіе, отъ които едното ся дестерханатъ миналата година на смѣткъ на правосъственото, а на другото ся развалило изъложението, ся възложили съ единъ придатокъ отъ гр. 68,125 върху миналогодишнитѣ имъ стойности, която възлагава на гр. 73,575.

НАСТАВЛЕНІЯ

за
Отеткването на джизахитѣ (страна) и за тѣхнитѣ подробности.
(Вжакъ прѣдъ стр. 18)

Като ся покаже единъ нами-хаберъ, подготвенъ отъ евкафския мухасебоджия и отъ касиернитѣ, за че ся е пѣла и прѣдала на касетъ едната четвърта часть отъ разноснитѣ за джизахитѣ, за които ще ся

ся испричатъ на мѣстото. Озвѣкъ ся събере остатокътъ отъ разноснитѣ, на които едната четвъртъ е земаю по напрѣди за прирѣмѣно, сир. третѣ четвърта, заедно съ стойностъ на книгата, която е заблѣжена отдало на берата, споменжитѣ берати ще ся прѣдаватъ на притежателитѣ имъ. Ако нѣкой отъ тѣхъ послѣдитѣ ся откаже да плати остатокъ отъ разноснитѣ, бератитѣ му нѣма да ся даде догдѣ не ся плати остатокъ на разноснитѣ отъ дохода на джизата, който ся възлага върху му. Доходитѣ на такъва джизахитѣ ще ся задържатъ отъ страна на евкафскитѣ мухасебоджия.

Ако нѣкой отъ притежателитѣ на джизахитѣ ся намиратъ сами въ Цариградѣ или иматъ тамъ свои некия, и поносатъ да прѣдадатъ на съкровището остатокътъ отъ разноснитѣ за джизахитѣ, за които едъ направени берати, простено е да имъ ся прѣдадатъ, безъ да ся испричатъ направи въ мѣстата

отъ на куршомитѣ неостъжъ му. Сѣ грѣбили тѣхъ плато спомоха по горѣ, вържея ся, тѣхъ бѣвагъ и права, но бѣше това нѣщо въ линия срѣдотъ неке важиотъ въ духа, въ края на хванали да взиматъ зѣ парчета отъ страна на цѣвѣтѣ вили едни рѣска, вали въ пушкатъ важиотъ барутитѣ, с куршомитѣ ся стотъжъ испилватъ а и погубва, и куршомитѣ ся стотъжъ свѣжа на многото трудове лудина ожидаватъ

Екземпляр от в. „Дунав“ с печата на читалището във Видин

ГОДИНА IX

ПЕДЕЛЪИ 15 ЮЛЪИ 1873.

Словосъставомъ на Дунава била големия и востановенъ и се прицелятъ въ всякакви дѣла на Дуна. Область въ Русе; ажуръ въ областъ при животитъ влети, а въ Пиротъ при Серафимъ свободи, управителство на востановеното се Дунавъ-волу. Дунавътъ се являва се въсѣки еженщици и периодически еженщици.

Писма, на които поананскиятъ разказъ не ежъ заплатени, връщатъ се назадъ.

12-0 ДЖЕМАЗИ-АХЖРЪ 2 (отъ Египта.)

ДУНАВЪ

ЛЮСТЪ ЗА ВЪТРЕШНИ И ВЪШНИ ПОВИНИ И ВСЪКАВИ РАЗСЪЖДЕНІЯ.

Големията Големия и востановеното се прицелятъ въ всякакви дѣла на Дуна. Область въ Русе; ажуръ въ областъ при животитъ влети, а въ Пиротъ при Серафимъ свободи, управителство на востановеното се Дунавъ-волу. Дунавътъ се являва се въсѣки еженщици и периодически еженщици.

издава се всѣка Срѣда и Недѣля.

ЧЛЕННИ РАБОТИ

П. В. Главниятъ полетски управителъ отъ де вѣра въ Раградъ, за да извади на мовата и да извърши изложението на тѣхъ годишния десетокъ въ Раградското окръжие.

Н. П. Миръ Махмудъ Джемишъ есенди, бившиятъ набиякъ въ Ерменакъ, се наименова за такъвъ въ Туция.

—Н. П. Ел-Салди Ибрахимъ Кемалъ есенди, бившиятъ набиякъ въ сѣрѣдотичието въ Западна Триволия, се наименова за такъвъ въ Нисополъ.

Въ 114-ия брой на Лвантъ Хораякъ се уведоленіе видѣмо обнародвана една дописка отъ Шюмънъ, която като говори за болѣвостъ, казва, че на день умирали по шедесетъ души, и че правителството затворило касаскитѣ, табакитѣ и другитѣ дгосви, щото житогитѣ поурѣдили н.м.

Пѣй обнародване по долу расписътъ на служкитѣ въ волнога отъ холерата:

Диспаша на правостѣтъ	урѣкли	болни.
Въ Русе отъ единнадесетъ Юли до сега	00	00
» Ломъ отъ 11 Юли до сега	00	1
» Шюмънъ, още не е извѣстено		
» Силвостра	00	00
» селото Чугуничъ въ Берковското окръжие отъ роженіето на болѣвостъ до сега	23	70
» селото Язмишъ, въ сѣрѣдотичието окръжие, отъ появленіето ѝ до сега	17	80
» селото Желѣна, въ сѣрѣдотичието окръжие, сѣщо	5	30
» селото Чаваровци, въ сѣрѣдотичието окръжие, отъ появленіето ѝ до сега	30	80
» селото Коплявецъ, въ сѣрѣдотичието окръжие, сѣщо		

НАСТАВЛЕНІЯ

Опетживаніето на джиганитѣ (страхи) и за тѣхитѣ подробности.

(Видъ стр. 49-8)

Съ помянуеніе на дуковитѣ джиганитѣ, какитово сѣ модерресилкитѣ и шебоскитѣ санъ, на които наименованіето се извърша по показаніето на П. В. Шейхъ-юд-Исламина, хатабетѣтъ (проповѣдничеството), за които се припорочя да се изложатъ отъ ново, и на които наименованіето се основа на познати условия и на стара обичая, за джиганитѣ въобще не е нуждно да се напишатъ по на особно язия и припорочя чествата отъ странъ на вѣроаконитѣ сѣдѣи и евангелскитѣ муксабеджии, а сѣ доволни само мазбатитѣ отъ диванскитѣ замаявстративни свѣти, които ще носатъ печатитѣ на вѣроаконитѣ сѣдѣи и евангелскитѣ муксабеджии. За изключенитѣ по горѣ джиганитѣ язия да се пише такожде

даваніето на прѣсно вакуенъ при сѣкроватъ всичкитѣ дѣла членове.

Тарифа за разносѣ

Съединикъ се востановилъ на нѣтъ джиганитѣ въ Нисополъ, за които се взима отъ щето на царскитѣ вѣрѣждателитѣ направлѣнъ нуждѣи са по долу колкото които ще се взима изключеніе на отой

Ако нѣкомъ отъ които сѣ отщани въ сѣ завършали отъ Царскитѣ, полска

Екземпляр от в. „Дунав“ с печата на ученическото дружество „Надежда“ във Видин

отинтъ е възложенъ а по селатъ (парочно еж. въ теотери по ватъ на година). Еж. к. и подмръданахъ китъ печатъ, прѣдъставителъ и некажъ да ватъ на животинъ смѣтъ съ глобата. Бояваха и опенра- я. е ся влатъ за прѣлично вврѣтъ таквазъ една въ неправеното прѣдъ- отъ Высочкѣмъ Пор- щикови задѣлжнито жителя парочно въ та гдѣто нѣмъ пазари, родеватъ нѣкъ съ те, съ условіе да ся вствата за знаніеното, кѣто ся закор- редоватъ въ нѣстатъ, понеже е една отъ то свидѣлствуваатъ, неприяна да ся прѣо парекитъ му под- ѣ, нѣмѣтъ вѣстникъ пренїята си въ нѣсто жетана.

има за копилитъ, е и седа на велета въ много животни по ся прѣтѣватъ и нѣкъ ся на отворени нѣ- лонята неприяна по- 1290-та година зах- тѣн кокала отъ отга- вѣ, които ся патова-

водитъ на Дунавъ отъ дѣнь на дѣнь ся угодиватъ. Арсеналитъ, нѣстого на воде- щикѣтъ и соларскитъ нѣгати въ Руссе, за- хваннаха да ся залѣватъ отъ водитъ.

Жалостно извѣстїе:
Въ послѣдния брой на нѣши вѣстникъ бѣ- же извѣстїята, че водитъ на Дунавъ ся из- двигатъ отъ дѣнь на дѣнь, че ся залѣва два пѣтъ въ Видинъ, чрѣвъ които ставатъ вѣн- сѣнїята и нѣваснїята за нѣмѣтъ, и че за трогитъ, който такожде ся застрѣмивахъ, ся зѣвъ потрѣблѣватъ нѣрѣмъ за заванѣнїето му.

Спорѣтъ извѣстїята, които ни донесе вче- ра единъ телеграмъ отъ Видинъ, водитъ ся издвигатъ постепенно и понеже можѣтъ да ся затвори и патѣтъ, за възвѣшенїето на когото бѣж. ся зѣвъ нѣрѣмъ, извѣдали ся да работѣтъ жителитъ и ся издвигатъ този патъ до една степенъ.

Обкопѣтъ, който опенсатъ варукачѣ нѣ- хала, понеже ся напѣняли ся вода, и отъ другъ страна понеже ся прѣвѣняли водитъ отъ бѣратъ, то за да ся зѣпѣна отъ опен- сѣнїята, отъ когото ся застрѣмивахъ поло- нѣно градъ, отъ два дни насамъ ся извѣдали на работѣ. вѣнчїитъ Видинскїя жетана, когото захванали да пѣватъ съ прѣтъ вътрѣшнѣтъ страна на обкопѣтъ. Вѣнчїитъ кѣща, когото ся номѣратъ по вѣскитъ нѣста край Дунавъ, плуванъ въ вода, нѣто отъ една страна за- хванали да ся сѣберѣтъ. Прѣтежѣтелитъ на тѣя кѣща бѣмъ спрѣжени и вѣдали нѣжда отъ цѣноцѣ.

Показанїе за нѣмѣтъ.
Тѣ дни водитъ на Дунавъ залѣва тѣрѣдъ нѣго Ада-валъ, когото ся намира на единъ нѣмѣтъ островъ въ Дунавъ. Жетелитъ въ това нѣсто понеже ся спрѣжени и немогатъ да ся прѣготѣватъ нѣнеобѣжитъ нѣжда, въ Видинъ

видѣтъ за по егѣднѣ спенѣнїятѣ войска

Писмѣтъ отъ
Мистеръ Джонсонъ на Англійска Пѣр- дѣлѣнїтъ на вѣперѣ който прѣдѣ нѣвола бѣ въ Нѣшъ съ ц раторскѣтъ дѣржавъ сѣбѣ право въ прѣмъ Н. П. Соѣйскайтъ нѣтъ отлѣчни почѣсти прѣстоа два дни въ дѣвенїе и замѣна на

—Кѣтъ прѣвѣнузъ вѣсъмъ дѣнь вѣошнѣ бности за упожѣенїе епнѣго отдѣленїе въ дни нѣвола дни тѣрѣ рѣтъ Корѣнѣ и Бат тѣрѣмъ редѣвѣмъ а нѣратѣрскѣ орѣдѣ, ко градъ. Анесъ нѣтъ утѣ гоу тука и другъ е, трѣгнѣлъ отъ Елѣрѣ

Н. П. Ахмедѣ нѣтъ е патѣварѣвъ съ дѣвенїе въ Нѣшъ, за зарѣжнѣ въ Соѣя, въ прѣвѣтѣстѣеннѣ замѣна за Нѣшъ.

Забѣла на ред. Нѣ вѣсточнѣкъ, че единъ става дума въ горѣ нѣлъ на нѣството с отъ томъ табурѣ щѣ егѣднѣлъ.

Дописки за наводненїето въ Видин през пролетта на 1876 г.

НЕДѢЛЯ 11 АПРІЛІЙ 1876.

ДУНАВЪ

ЛИСТЪ ЗА ВЪТРЕШНИ И ВЪШНИ НОВИНИ И ВСЪКАКЪВЪ РАЗСЪЖДЕНІЯ.

ИЗДАВА СЯ ВСЪКА СРЪДА И НЕДѢЛЯ.

№ 29 (отъ Егѣра)

<p>ВЪСКО ИЗВѢСТІЕ. Вѣстоно дѣлѣтъ телеграмъ въ 1876 Вѣтъ тогѣя дѣнь ота- прѣходѣтъ на Дужѣ. Бу- гѣтъ чѣвѣрѣмѣдѣсто хѣмѣлъ, в спѣнѣнїята нѣобѣдѣтъ въ вѣдѣнїитъ. Пѣловнїята отъ нѣ, въ другѣтъ, пѣловнїя въ рѣволенъ Чѣрѣгорскѣ въ. Прѣнѣкъ, блѣтъ прѣтъ въ вода нѣсожа нѣго въ Гѣмѣкъ. Въ тѣмъ бѣтѣнъ сѣмѣ нѣдѣлаха, убѣтъ тѣрѣнъ сѣмѣнѣдѣтъ дѣмѣтъ, нѣ тогонїенъ сѣкъ пѣвоше отъ</p> <p>вѣдѣнїи слѣдѣующитъ новїнѣтъ: вѣ, бѣнѣмѣятъ мнѣнѣтѣрѣ въ нѣвѣновѣ мнѣнѣтѣрѣ прѣмѣ Падѣръ нѣмѣ ся на нѣрѣвѣнѣнїенїето.</p> <p>РАБОТА</p>	<p>старанїа за заванѣнїето на спѣнобѣнїето и тѣшнїятѣ за жителитъ.</p> <p>ДОНИНСКИ НА ДУНАВА. Виднѣкъ 2 Априлѣ 1876.</p> <p>Отъ вѣсколко дни насамъ водитъ зах- ванна да сѣдѣтъ, а сѣжѣврѣмѣно зах- ванна да ся извѣлѣватъ отъ поврѣдѣ нѣ- стѣтъ, когото бѣж. залѣва водитъ. Отъ три- десѣтъ и нѣтъ годїни насамъ не ся помѣнъ такѣво нѣводненїе на Дунавъ. Высочкѣтъ кѣлѣрѣмѣ, който въ трѣмѣто на покойна Нѣмѣтъ нѣмѣ ся нѣпрѣмѣ съ голѣмѣ трудо- вѣ отъ Стѣлѣбѣнѣтъ врата до нѣството нѣвѣ- ваево Чѣнгѣсѣ кѣща на вѣнчїннѣ обкопѣ, кѣкто бѣше доволѣтъ за пѣзенїето на Ду- навскѣтъ странѣ, такѣ сящѣ сѣ извѣрѣтъ- лѣтъ сторїенѣ на Н. П. Вѣланскѣмъ нѣтѣс- рѣнѣнѣтъ а на нѣмѣнѣтъ понѣже сѣ укрѣпѣ и нѣвѣнѣнѣтъ и вѣнчїннѣтъ обкопѣ, който опен- сѣвѣрушнѣ, то тѣжѣ нѣхала ся нѣзѣвѣнѣ отъ о- пѣнобѣтъ. Въ нѣкои нѣмѣтъ нѣста захванѣхъ да извѣрѣтъ вода, нѣтъ понѣже бѣж. можа, тѣмъ дѣмѣжѣкъ да прѣнѣчатъ голѣмѣ нѣрѣдѣнѣ. Ира вѣско тогѣя обѣче въ вода пѣлаватъ вѣн- чїитъ залѣнѣ когото ся нѣмѣчатъ въ нѣ-</p>	<p>Дѣмѣ 3 Априлѣ 1876.</p> <p>Н. В. Главнїятъ вѣлетѣтъ управнїель, който по прѣдѣ отѣде нѣпрѣво за Видинъ, сѣбѣтъ трѣ дни пожеда да поствѣтъ и града ни.</p> <p>Н. П. Соѣйскайтъ нѣтѣсрѣрѣнѣтъ прѣнѣ- гнѣтъ такожде въ града ни единъ чѣмъ прѣдѣ прѣнѣгнѣнїятѣ на Н. В. Главнїя вѣлетѣтъ управнїель. Вѣжда сѣ, че за дѣжѣнїенїето на Н. П. сѣкъ ставанѣ прѣвѣворѣтелнѣ спѣрѣзуваѣнїи.</p> <p>Н. В. Главнїятъ вѣлетѣтъ управнїель и Н. П. Соѣйскайтъ нѣтѣсрѣрѣнѣтъ острѣнѣхъ, едѣтъ нѣтъ въ прѣвѣтѣстѣеннѣтъ копкакъ, и на тѣмъ дѣнь Н. В. отѣде за Нѣкопѣлъ, а Н. П. трѣтъ нѣпрѣво за Соѣя.</p> <p>Р. Лѣмѣ, когото сѣ вѣнчїа въ Дунавъ отъ дѣнѣнѣтъ странѣ на града, макаръ и да о едѣ нѣмѣтъ рѣзѣ, нѣтъ тогѣя тѣте прѣсрѣдѣ вѣскои нѣпаннѣ, то когѣто вѣнѣтъ алѣдѣ нѣмѣ когѣто сѣ тогѣя сѣвѣрѣтъ, водитъ нѣ сѣ извѣнѣнѣтъ и вѣвола прѣходѣтъ. Градѣтъ Лѣмѣтъ служѣ когѣто сѣмѣла на Соѣйскайтъ спѣнѣжѣкъ и на окрѣжнїята на Врѣнѣжъ и Вѣрѣкопѣкъ, нѣ на шѣстоето, когѣто водѣ за Лѣмѣтъ, понѣже пѣмѣтъ мѣстѣтъ, въ нѣтугонїенѣтъ и прѣвѣнѣнїята сѣ прѣсрѣчатъ нѣжѣнѣнїи. Н. В. Главнїятъ вѣлетѣтъ управнїель кѣто сѣ извѣстѣ за то-</p>	<p>сѣ извѣ- радѣ то погрѣшнѣ</p> <p>Спѣрѣ- нїитъ на нѣкогѣо и Пѣловнѣтъ дѣлътъ нѣ сѣмѣ отъ спѣнѣжѣкъ по когѣтъ нѣтъ нѣмѣ кѣрѣ да жѣвѣнѣнїи.</p> <p>Въ другъ нѣтѣсрѣрѣ боѣбѣтъ. управнѣ рѣнѣжѣкъ вѣнчїи и за по сѣмѣ</p> <p>Отъ нѣ окрѣжнїи нѣсто на</p> <p>Н. В.</p>
--	--	--	--

РАЗВОЈ ШТАМПЕ И ДРУГИХ МЕДИЈА У ЗАЈЕЧАРУ И ОКОЛИНИ У XIX И XX ВЕКУ

Агим Јанузи

Медији данас имају значајну улогу у друштву. Они представљају *медије комуникације* и обухватају различите форме као што су дневне новине, часописи, телевизија, радио, филм, видео, цд и остали облици који допире до публике, која обухвата изузетно велики број људи. Из тог разлога се често називају *масовним комуникацијама*¹ или *средствима масовног општења*. Медији су својом присутношћу постали саставни део наших живота. Иако се стално мењају и осавремењују њихов начин организације и деловања обезбеђују и обликују велики део информација на основу којих функционишемо, тако да савремени живот захтева од појединца да буде о свему обавештен. Данас се новине читају и online на интернету и интернет заузима централно место у комуникационом систему.

Најранији облици масовних медија или мас-медија представљају новине. Оне су средство саопштавања брзих и кратких информација разумљивих масовној читалачкој публици. Може се рећи, да су и даље значајне, али не у обиму и форми као што је то било некада. Новине воде порекло од памфлета и летака који су штампани и дељени још у 18. веку. Ово значајно откриће пружило је обиље информација на тако малом и лако умножаваном формату. Крајем 19. века јефтина дневна штампа први пут се јавља у САД. У почетку су дистрибуиране ограничене количине на националном нивоу, а касније долази и до масовне распрострањености штампе. На прелазу два века појавила су се два позната дневна листа *New York Times* и лондонски *Times*, на које се угледала већина дневних новина у другим земљама. Тако је било и у Србији. Да би се новине штампале биле су потребне штампарије.

Најстарија штампарија у Зајечару била је штампарија *Милисав Јагодинаца*. Милисав се доселио из Јагодине и по томе добио надимак Јагодинац (м. презимена Николић). Он је у Зајечару прво отворио мануфактурну радњу, па кад је она, у првом српско-турском рату (1876) пропала, отворио је књижару када се материјално опоравио 1879, а неколико година касније отворио је и малу штампарију. Штампарија је купљена као половна од Др-

¹ Сам термин комуникација потиче, од латинске речи *communicare* што значи учинити заједничким, саопштити.

жавне шампарије у Београду, заједно са потребним алатима и словима. У тој првој зајечарској штампарији биле су две штампарске машине, обе на ручни погон. Већа, ручна преса (Handpresse) штампала је формате до 50 x 80 cm, па је углавном употребљавана за израду новина, плаката и књига – брошура. За мање формате (16 x 24 cm) служила је машина марке „Бостон“, коју су називали „Мали Бостон“ (била је у добром стању и давала је лепу штампу – преса је била добра али спора, као и припрема за штампу). Махом је набављана стара употребљавана маса за ваљке, а тек касније и нова оригинална маса. Слова су у највећем делу била стара и набављана из Државне штампарије. Једна од првих штампаних књига у Зајечару био је календар „Зајечарац“ (за 1884. или 1885.?).

Другу штампарију у Зајечару (била је код цркве, преко пута од здања нове Гимназије) отворио је *Јован (Јоца) Живковић, звани „Уља“*, зет покојног др Лазе Илића, лекара у Зајечару. У штампарији се радило 10 – 12 сати дневно, а често и више. У тој штампарији штампан је први радикални лист „Тимочанин“². То је био први лист који је изашао у Тимочкој крајини. У почетку је био лист за народне потребе, а његов власник Радикална странка. Године 1891. постаје службени лист окружне црноречке самоуправе, а 1892. лист окружне Тимочке самоуправе. Само после пет месеци, доласком на власт Либералне странке, престаје да буде службени лист и постаје орган радикала Тимочке крајине. Године 1893. престао је да излази.

Први уредник „Тимочанина“ био је гимназијски професор *Радован Мицић*, рођен у Зајечару. Школовао се у Зајечару, Крагујевцу и Београду. Завршио је Универзитет у Бечу и Русији. Природњак по струци. Уређивао је прве бројеве листа. Њега наслеђује колега *Светислав Симић*, рођен у Ужицу. Предавао је српски језик у Зајечарској гимназији. Био је књижевник и политичар. Писао је радове о националном питању. Сарађивао је у *Делу, Јавору, Одјеку* и *Српском књижевном гласнику*.

Након њега уредник је био др *Драгољуб Павловић*, професор, рођен у Књажевцу. Био је професор Универзитета у Београду, први председник Народне Скупштине СХС. Објавио је много научних радова. Запажени су његови фелтони у *Тимочанину*.

Михаило Живковић, професор Гимназије у Зајечару, био је наредни уредник листа. Познати научник. Објавио је више студија из геологије и палеонтологије у *Гласнику српског ученог друштва* и *Геолошким анализима*.

Након њих, лист уређују *Тома Милошевић*, ветеринар, рођен у Зајечару. У почетку је сарађивао у листу и постао уредник. Следи, *Стеван Шум-*

² **Станојевић**, М. Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV, Зајечар, 1937 (репринт 2013), 104–108.

карац, секретар окружног одбора, и редован сарадник у листу, а након њега *Стеван Николић*, рођен у Зајечару, последњи уредник *Тимочанина*, полтичар, начелник бољевачког и зајечарског среза.

У листу су сарађивали познати друштвени и радници и научници. Најредовнији су били *Михаило Бобић*, директор Гимназије у Зајечару, *др Лаза Илић* и *др Станоје Нешић*, као и већина професора Гимназије.

После смрти Јована Живковића штампарију, у којој је штампан први „Тимочанин“, и књижару преузео је Светозар Маринковић, син чича Перче Маринковића, а после смрти Милисава Јагодинца његову штампарију и књижару преузео је његов зет Милош Т. Леседренца.

У Зајечару је 1900. године, под фирмом „Ђура Јакшић“, штампарију отворио *Милојко Деспотовић*.³ Године 1901. он штампарију сели у Неготин, где је остала до 1907. године. Штампарију и књижару Светозара Маринковића 1904. откупили су Станко Трановић и *Сретен Диковић*, а 1907. и књижару Милоша Леседренца (због локала), док је штампарија М. Леседренца била растурина.

Тих 20-тих година XX века било је доста посла за обе зајечарске штампарије. Одштампано је двадесетак књига мањег обима-брошура, које су писали месни интелектуалци, начешће професори Гимназије, лекари, свештеници, па и други аутори. Трговци су штампали своје објаве, пропагандне огласе, пословне књиге и образце, банке такође. Бројна друштва и удружења која су основана у то време штампали су своје плакате, којима су најављивали оснивање, упис чланова и своје приредбе. Они који су себе сматрали важнијим штампали су своје посетнице (визит-карте), које су биле тада у моди, као и позивнице за разна кућна весеља (веридбе, свадбе, крштења и сл.). Највише посла штампаријама обезбеђивале су политичке странке штампањем својих прогласа, а нарочито издавањем својих новина, где је огромна већин била кратког века. Тако је Милојко Деспотовић у време свог шегртовања у штампарији Милоша Леседренца радио на штампању листа „Зајечарац“ (Орган црноречких Либерала), „Сељаков глас“ (Орган сељака за округ црноречки) и „Тимочки гласник“ (Службени лист окружне црноречке скупштине). У исто време у штампарији Јована Живковића штампан је лист „Тимочанин“ (Орган црноречких Радикала).

Сви ови листови су престали да излазе поновним укидањем слобода штампе коју је завео нови владалац Србије Александар Обреновић.

³ Милојко Деспотовић (1881 – 1961), типограф, био је један од најпознатијих штампара и књижара у Зајечару, па и Тимочкој крајини. На том послу је провео од штампарског шегрта крајем 1892, до мајстора и власника штампарије и књижаре у Зајечару, до 1948. године.

Интересантно је на пример да је штампар Милојко Деспотовић радио у штампарији код Леседренца до 1898. године. Пошто није хтео да промени занат кренуо је у оближњи Видин, у Бугарској. Ту је краће време радио као физички радник, док се није запослио у штампарији „Медицинска беседа“ Дим. С. Балева, као испомоћ. Када је завршио тај посао потражио је другу штампарију и нови посао нашао у граду Русе (Рушћук), у штампарији „Надежда“ Бориса Малцијева, а затим прешао код штампара Михајла Хаџи Костова. У овим бугарским штампаријама Деспотовић се упознао са новим цилиндричним машинама „тиглом“ и уопште савременијом техником и алатима. Желео је да се усавршава у штампарству, па је планирао да из Бугарске оде и у Цариград, где је у то време радила велика словенско-грчка штампарија. Крањи циљ био је Париз, где се примењивала најсавременија техника у штампарству, која се због породичних прилика није остварила. Милојко Деспотовић враћа се у штампарију код Леседренца, и након неког времена поново иде у Бугарску, где се запошљава у штампарији Винка Лазарова у Кули.

Деспотовић је већ тада размишљао да купи неку штампарију. Одлази у Велико Градиште, тада ван Србије, да види штампарију Мориса Драшкоција, апотекара, који је ову отворио за сина Отона, који се враћа у земљу и наставља рад, па је куповина пропала. У јесен 1901. Деспотовић купује по огласу штампарску машину фирме „Браћа Савић“ из Београда. Враћа се у Зајечар и закупује дућан „до пијаце“ у кући Павла Бошковића зв. „Бурта Маре“. За то време штампарија је путовала бродом до пристаништа у Радужеvcу, а затим транспортована „Белгијском пругом“ до Великог Извора, одакле је воловским колима превезена у Зајечар, и монтирана нова штампарија под називом „Ђура Јакшић“. То је била трећа штампарија у Зајечару.⁴

Године 1937. у Зајечару су радиле три штампарије: штампарија и књижара „Ђура Јакшић“ Милојка Деспотовића, штампарија и књижара Сретена Диковића и штампарија Стојана Младеновића која је досељена из Штипа. У првим двема штампаријама штампана су, поред на другом месту поменутих листова и часописа, и многа друга дела, као на пр. Касарнске приче познатог нашег песника Милутина Јовановића, сина професора Зајечарске гимназије, познатог по имену Поплишан; Историја 20 пешадијског пука 1914 – 1920. године (као службено издање штаба XX пешад. пука, 1931. год.); Ратна споменица XX пешад. пука, Општа Зоотехника, од dipl. ing. agr. Стојадина Стаменковића (1929) год. и т.д. и т.д.⁵

По ослобођењу 1944. Деспотовићева штампарија наставља рад шам-

⁴ Вељковић, Ст., Ст. Диклић „Прилог историји штампарства у Тимочкој крајини“. – часопис Развитак, год. 30, бр.2 (март – април), Зајечар, 1990, 80–87.

⁵ Станојевић, М. Зборник прилога..., 104–108.

пањем локалних новина, билтена, брошура, плаката, и другог штампарског материјала за потребе нове народне власти. У тој штампарији је првих дана 1945. почео да се штампа лист „Наш живот“, Ворба Ноастра, на влашком, а затим лист „Наш живот“, све до 1948., када је извршена национализација⁶ приватних предузећа, и штампарија прелази у друштвено власништво. Штампарске машине Деспотовића, чиниле су први машински фонд Градске штампарије „1. мај“ у Зајечару (касније Графичко предузеће – Зајечар).

Као последица увођења либералнијих прописа о штампи након Устава 1888. године⁷ уследила је појава нових штампаних листова у Тимочкој крајини, нарочито у Зајечару и Неготину, пре свега страначких листова. Новине постају моћно средство прапанде политичких партија. Целокупна штампа тога времена могла се поделити на партијске и непартијске листове.

ПАРТИЈСКИ ЛИСТОВИ У ЗАЈЕЧАРУ од 1889 до почетка Другог светског рата били су:

ТИМОЧАНИН (1889 – 1893), излазио је у Зајечару. Био је лист за народне потребе. Издавач је била Радикална странка Тимочке крајине. Одговорни уредник био је Радован Мицић, касније Стеван Николић. Штампало се у штампарији Милоша Т. Лесендренца, а од броја 30 у штампарији Јована С. Живковића. Излазио је два пута недељно (четвртком и недељом).

ТИМОЧКА КРАЈИНА (1905 – 1908), орган тимочких радикала. Уредници су били: др Тома Милошевић, Михаило Цакић, адв. Миро Делевић, учитељ Васа Франићевић и проф. Маринко Станојевић (познавалац језика и народних обичаја). Излазио је два пута недељно у Зајечару, а штампало се у штампарији Милојка Деспотовића.

СЕЉАКОВ ГЛАС (1892 – 1893), орган сељака Округа црноречког. Издавач је био Пододбор Народне радикалне странке у Великом Извору, а одговорни уредник: Баља Стојановић. Лист је штампан у штампарији: Милоша Т. Лесендренца у Зајечару. Излазио је средом.

ЗАЈЕЧАРАЦ (1892 – 1893), орган црноречких либерала. Издавач је био Пододбор Либералне странке у Зајечару. Одговорни уредник био је Јован Недељковић, а штампало се једном недељно у штампарији Милоша Т. Лесендренца.

⁶ Службени гласник Области тимочке 5/1950, с. 29 – спроведен је поступак за процену вредности национализоване имовине, штампарије у Зајечару М. Деспотовића на предлог ГНО у Зајечару.

⁷ Закон о штампи од 12. марта 1881, његове измене и допуне од 12. јуна 1882, и Закон штампи и јавним зборовим и удружењима из 1891. године.

ТИМОЧКИ ОДЈЕК (1905), орган самосталних радикала у Зајечару. Власник је био Милутин Станојевић, а одговорни уредник Јеремија Живановић (филолог, професор и ректор Више педагошке школе у Београду, бан Моравске бановине и гувернер). Лист је штампан у штампарији Светозара Маринковића. Излазио је четвртком и недељом.

ТИМОЧКА КРАЈИНА (1920 – 1927), орган Народне радикалне странке за округ тимочки. Штампан се у Зајечару у штампарији Милојка Деспотовића и излазио је једном недељно. Одговорни уредник био је Крста Милетић.

ТИМОЧКИ РАДИКАЛ (1927), орган тимочких радикала. Издавач је био Тимочки одбор Радикалне странке у Зајечару, а одговорни уредник био је Васа К. Франићевић. Лист је штампан у штампарији Милојка Деспотовића у Зајечару.

ТИМОЧКА КРАЈИНА (1935), орган југословенске Радикалне Заједнице. Уређивао га је редакциони одбор. Власник и одговорни уредник био је Крста Љ. Милетић из Београда (ул. Хартвигова бр. 20). Штампан је у штампарији Милојка Деспотовића у Зајечару (изашао је свега један број).

НЕПАРТИЈСКИ ЛИСТОВИ У ЗАЈЕЧАРУ од 1891 до почетка Другог светског рата били су:

ВИТЕЗ (1891), излазио је у Зајечару, као орган Кола јахача. Одговорни уредник био је Милисав П. Куртовић, а штампан је у штампарији Јована С. Живковића.

ТИМОЧКИ ГЛАСНИК (1892 – 1894), службени гласник окружне црноречке самоуправе Зајечар, излазио је према потреби. Издавач је био Округ црноречки. Одговорни уредник би је Стеван Д. Шумкарац, а штампан је у штампарији Милоша Т. Лесендренца у Зајечару.

ДУХОВНА ЗРЊЦА (1900 – 1901), црквени лист. Излазио је три пута месечно у Зајечару и Крагујевцу. Власник и одговорни уредник био је Јордан Хаџи Видојевић (члан Тимочког духовног суда). Лист је штампан у штампарији Радивоја Јанковића у Крагујевцу.

ТИМОЧАНИН (1907 – 1911), службене новине Окружног одбора округа Тимочког. Одговорни уредник био је Стеван А. Николић. Излазио је три пута недељно у Зајечару, а штампан је у штампарији „Ђура Јакшић“ Милојка Деспотовића.

СОКО (1912), лист за соколске ствари. Једном месечно издавао га је Орган предводничког одбора зајечарског соколског друштва „Душан Силни“. Одговорни уредник био је Петар Миливојевић, а штампан је у штампарији „Ђура Јакшић“ Милојка Деспотовића у Зајечару.

ТИМОЧКИ СТРЕЛАЦ (1913), орган Тимочког окружног савезног стрељачког одбора. Излазио је повремено. Одговорни уредник био је Љубомир Николић. Лист је штампан у штампарији „Ђура Јакшић“ Милојка Деспотовића у Зајечару.

ЛЕТОПИС ТИМОЧКЕ ЕПАРХИЈЕ (1923 – 1934), излазио је 11 година у Зајечару, једном годишње. Одговорни уредник био је Драгиша Милетић, а штампан је у штампарији Милојка Деспотовића.

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ ТИМОЧКЕ ОБЛАСТИ (1927 – 1929). Издавач је био Обласни одбор тимочке области, а одговорни уредници: Маринко Станојевић и Божидар С. Петковић. Излазио је једном недељно у Зајечару у штампарији Сретена Диковића.

ТИМОК (1932), културно привредни лист. Одговорни уредници били су Мирослав Пауновић и Јаков Вернер. Лист је штампан у штампарији Милојка Деспотовића у Зајечару. Излазио је једном недељно у Зајечару (изашла 2 – 3 броја)

БРИЈАН (1934), лист за народне потребе. Излазио је Зајечару само неколико месеци.

ГЛАСНИК ЕПАРХИЈЕ ТИМОЧКЕ (1935 – 1941), лист за верска питања. Издавач је био Епархијски црквени суд, а одговорни уредник протојереј Драгиша Милетић. Лист је штампан у штампарији Стојана Младеновића у Зајечару. Излазио је два пута месечно.

ПЛАМЕН (1936), гласило Тимочке крајине. Власник и одговорни уредник био је Петар Мишић. Овај недељни Лист штампан је у штампарији Стојана Младеновића у Зајечару. Изашло је свега неколико бројева (4).

ПАРТИЈСКИ ЛИСТОВИ У НЕГОТИНУ од 1890 до почетка Другог светског рата били су:

КРАЈИНА (1890), излазио је у Неготину. Био је лист за политичка, економска и просветна питања. Излазио је два пута недељно. Одговорни уредник био је М. Н. Рашковић.

НЕГОТИНАЦ (1891 – 1893), орган крајинских либерала. Издавач је био Пододбор Либералне странке за округ крајински, а одговорни уредник Ј. Цветковић. Лист је штампан у штампарији А. Станојевића у Неготину, или Милоша Марковића.

КРАЈИНАЦ (1892 – 1905), орган крајинских радикала. Издавач су били Радикали Округа крајинског, а одговорни уредници Софроније Симић и Ђока Лазаревић. Лист је штампан у штампарији Милојка Деспотовића у Неготину.

КРАЈИНСКИ ОДЈЕК (1903 – 1911), орган крајинских самосталних радикала. Власник и одговорни уредник био је Велимир А. Петровић, а лист је штампан у штампарији Милоша Марковића у Неготину.

КРАЈИНСКИ ВЕСНИК (1904), лист за политику, привреду и просвету Крајине Неготин. Власник је био Милош Марковић, а одговорни уредник Јован Предић. Лист је штампан у штампарији Милоша Марковића у Неготину.

КРАЈИНСКИ РАДИКАЛ. (1907 – 1910), орган крајинских радикала. Одговорни уредник био је Михаило Рашковић. Лист је излазио једном недељно у Неготину.

КРАЈИНАЦ (1924 – 1927 – ?), орган радикала округа крајинског. Излазио је Неготину, два пута недељно.

КРАЈИНСКЕ НОВОСТИ (1930 – 1935) Власник и директор био је Александар В. Тодоровић, а одговорни уредник Никола Марковић. Лист је штампан у штампарији Милојка Деспотовића. Излазио је једном недељно у Неготину.

ГЛАСНИК ВЕЉКОВЕ КРАЈИНЕ (1934 – 1937), лист за културно и економско подизање Вељкове Крајине. Власник, издавач, директор и уредник био је Радослав Љ. Романовић, а одговорни уредник Миливоје Ж. Лазић. Лист је штампан у штампарији „Романовић“ у Неготину. Излазио је једном недељно. (Бројеви 1 и 2 изашли су под именом Глас Вељкове Крајине).

КРАЈИНСКИ РАДИКАЛ (1935), недељно гласило Југословенске радикалне заједнице Хајдук Вељкове Крајине. Власник и одговорни уредник био је ing. Милорад Јонович. Лист је штампан у штампарији „Прогрес“ Ж. Јаковљевића у Неготину.

НЕПАРТИЈСКИ ЛИСТОВИ од 1892 до почетка Другог светског рата у Неготину били су:

КРАЈИНСКИ ГЛАСНИК (1892 – 1894), Службени лист Округа крајинског. Одговорни уредник био је Ђока Лазаревић. Лист је штампала Окружна штампарија Округа крајинског у Неготину. Излазио је једном недељно.

КРАЈИНА (1906 – 1913) Службени орган Окружног одбора округа Крајинског Власник је био Окружни одбор округа крајинског у Неготину, а одговорни уредник Мијаило Н. Рашковић. Лист је штампан у штампарији Милојка Деспотовића.

НА ТРОМЕЊИ (1909), Излазио је у Неготину. Одговорни уредник

био је Ђ. Врбавац. Лист је штампан у штампарији Милоша Марковића у Неготину.

СЛОБОДНА КРАЈИНА (1918), изашао је у Неготину само један број, 5.9.1918. године, у част ослобођења. Власник и одговорни уредник био је М. Р. Крсмановић.

ДРНДАЛО (1928 – 1929), недељни хумористички лист, лист за шалу и забаву. Излазио је у Неготину. Власник и одговорни уредник био је Живојин Љ. Јаковљевић. Лист је штампан у штампарији „Јединство“ у Неготину.

КРАЈИНСКЕ НОВИНЕ (1939 – 1940), недељни лист. Излазио је у Неготину. Издавач је био Ђорђе Ј. Сувејкић, а одговорни уредник Васа Бајић. Лист је штампан у штампарији „Романовић“, Радосава Љ. Романовића у Неготину.

Од других градова, осим Зајечара и Неготина у Књажевцу су на пример од 1892. године до почетка Другог светског рата – изашла два непартијска листа. Први је **РАТНИ ОДЈЕК** (1914), извештајни лист „Прес Бироа“. Власник и одговорни уредник био је Љуб. Н. Нонић. Лист је штампан у штампарији Љуб. Н. Нонића у Књажевцу. Од 1915 – 1918, престаје издавачка делатност због окупације. Други значајан лист је **ЗАГЛАВАК** (1935), излазио је једном недељно од 10.2.1935. до 19.3.1935., као независни културно-економски лист. Власник је био Божидар В. Бошковић, а одговорни уредници Александар Шеговић и Момчило Жанић. Лист је штампан у штампарији Љуб. Н. Нонића у Књажевцу.

У току Другог светског рата, од 1941. до 1942., престало се са издавањем листова. Већ 1942. појавио се први број партизанских новина Тимока и Крајине – **БРКОВИЋ ЦРНИ** (излазио је 1942 – 1943). Први број изашао је 1.5.1942. године. Умножаван је на шапирографу.

На ослобођеној територији 1944. појавио се лист **ЈЕДИНСТВО ОМЛАДИНЕ ТИМОКА И КРАЈИНЕ** (Излазио 1944 – 1945.), Орган Окружног одбора УСАО Србије за округ зајечарски. Изашло је свега 6 бројева. Уредници листа били су Слободан Босиљчић, и Бранко Петровић. Лист је штампан у Омладинској штампарији у Зајечару. У почетку је излазио једном месечно (бр. 1 – 7), а касније недељно (бр. 8 – 11).

Те исте 1944. изашао је у Зајечару први број **БИЛТЕНА ОКРУЖНОГ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА ЗАЈЕЧАРСКОГ ОКРУГА**, 30.10.1944. (излазио је повремено и штампана су три броја). Десетог јануара 1945. године у Зајечару се појављује први број новина под називом **РЕЧ НАРОДА**, гласило Окружног јединственог народноослободилачког фронта. Уредник је био Драгољуб Милојевић Уча, а штампан је у штампа-

рији: Милојка Деспотовића у Зајечару. Лист 20.4.1945. године мења назив у НАШ ЖИВОТ. Укидањем Округног НО у Зајечару, његову улогу преузима ГЛАС ТИМОКА (1948 – 1949), лист Тимочких рудника угља. Одговорни уредници били су Новица Савић (1948), Јован Панић (1949). Лист је штампала штампарија „Први мај“ Зајечар (1948), и штампарија Тимочких рудника угља Грљан (1949).

У периоду од 1945 – 1948. године излази лист VORBA NOASTRA, на влашком језику. Уредници су били Јанко Симеоновић и Димитрије Филиповић. Маја 1948. до 1952. поново се појављује НАШ ЖИВОТ, сада лист Округног одбора Народног фронта Зајечар. Одговорни уредник био је Драгољуб Миливојевић Уча, а након њега Крста Стојковић, Мира Анђелковић и др. Од 6. јануара 1952. Овај лист постаје ТИМОК и под тим именом излази и данас. Мењао је осниваче, уреднике и новинаре. Уредници су били: Душко Јовановић, Миодраг Милосављевић, Миодраг Станковић, Петар Јанковић, Божидар Живић, Станко Митић, Стојан Костић и др.

У периоду након завршетка Другог светског рата, на територији Тимочке крајине појавио се велики број периодичних издања, регионалних, општинских и листова радних организација: *Освит*, књижевни лист младих, *Борски клектив*, касније *Колектив*, *Такмичарски билтен*, *Тимочке новине*, *Тимок*, лист региона Зајечар, *Борске*, *Мајданпечке*, и *Књажевачке новине* – листови Општински конференција ССРН, *Крајина*, лист СО Неготин, *Бољевачка хроника*, лист Општинске конференције ССРН Бољевац, *КТК Зајечар*, *Кристал*, *Јужни Кучај*, *Порцелан*, *Каблови*, *Електротимок*, *Тимоградња*, *Бердап*, *Пиварац* (листови РО), Службени гласник Области Тимочке, Службени гласник Народног одбора среза Зајечар, Службени лист стеза, Службени лист општина и др.

Радио, као медиј у Зајечару огласио се 20. децембра 1944. године, када се из дневних листова и војних билтена читају вести са фронта и о првим радним победама. Године 1945. почиње емитовање музичких програма. Радио Зајечар се са новим студијом, антенама измештеним ван града и инсталираним предајником снаге три киловата, марта 1952, чуо до Сенте и Кикинде. Радио станица у Зајечару 21.6.1952. године преводи се у привредну установу са самосталним финасирањем, чији назив гласи „Радио станица – Зајечар. Програм је прекинут 1954. године, по одлуци Народног одбора општине Зајечар о престанку рада Радио Зајечара. Тек 1970. године уследила је иницијатива за поновни рад Радија (са седиштем у ул. Љубе Нешића бр.38.), која доводи до доношења одлуке о оснивању Радио станице са дозволом за рад од 1. марта 1972. године. Радио Зајечар ради на стварању и производњи радио програма за грађане општине Зајечар. Ин-

сталирана је потпуно нова студијска техника 1977. и 1986. године. Године 1990. у Зајечару је формирано дописништво Радио телевизије Београд. Тек 1994. године Зајечар добија своју телевизију под називом „Тимочка телевизија“ која је радила са кадром формираним током вишегодишњег рада у Радио Зајечару и дописништву Телевизије Београд у Зајечару. Телевизија је једно од најважнијих достигнућа у развоју медија и најмоћнији мас-медиј, епицентар свега у свету и свега што припада овој цивилизацији.

Године 1996. Радио Зајечар почиње са емитовањем целодневног програма. До уједињења Радија и Телевизије долази 25.1.2002. године када је донета одлука о оснивању ЈП Радио-Телевизије Зајечар (РТЗ), која је касније и приватизована.

И суседна места недалеко од Зајечара имала су своје медије, тако су локални медији у Књажевцу настали из потребе да се забележе сви важнији догађаји у општини, од привреде и политике до културе и спорта. Први радио апарати у Књажевцу појавили су се у периоду између два светска рата, углавном у кафанама и кућама имућних људи.

Први телевизор у Књажевац стигао је 1960. Налазио се у излогу старе робне куће, па су књажевчани колективно пратили програм. Ради обављања делатности јавног информисања, издавања књажевачких новина и развоја Телевизије 1992. године основано је Јавно информативно предузеће „Књажевац“. Радио Књажевац почео је да емитује програм 1992. Телевизија Књажевац почела је са радом 1.11.1996. Сигналом је покривала град и ближа насеља⁸. Поред наведених, радила је Телевизија „Исток“, предузеће основано 1990. године као „Фолк –диск“ д.о.о у приватном власништву за продукцију аудио и видео издања. Од 1995. међу првима је покренула приватну радио станицу „Хит радио“ Салаш, док је Фолк-диск ТВ почео са радом 2000. године. У Зајечару је 25.8.1997. године основана локална радио и телевизија Ф-канал (на локацији Зајечар, ТПЦ. 22. децембар бб.), која и данас постоји.

ЗАКЉУЧАК

Појава штампе и других медија створила је основу за развој електронских комуникација. Некада су новине у класичном облику биле потреба и мода, док је данас број људи који читају класичне новине стално у опадању. Интернет и нове технологије значајно су умањиле тираж новина. Вести су данас доступне *online* и стално се ажурирају, док су многе бесплатне нови-

⁸ Стојадиновић, Вл., М. Милошевић Мицић, Б. Илијић. Књажевац – о завичају од А-III, појмовник за мале и велике „завичајце“. Књажевац, 2013, 108.

не доступне на нету. Без обзира да ли се у неко време радило о слободи или цензури медија, чињеница је да су медији, сваки на свој начин оставили дубок траг у привредом и културном развоју Тимочке крајине и да су утицали својим обавештавањем на формирање јавног мњења у XIX и XX веку.

Штампа и штампарство развијали су се и у Бугарској, посебно у Видину у који су одлазили поједини зајечарски штампари на усавршавање како би се упознали са савременијом техником и алатима.

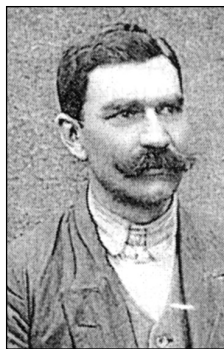
Слика 1. Лист „Тимочанин“, 3/1889.

Миласа (Николић)

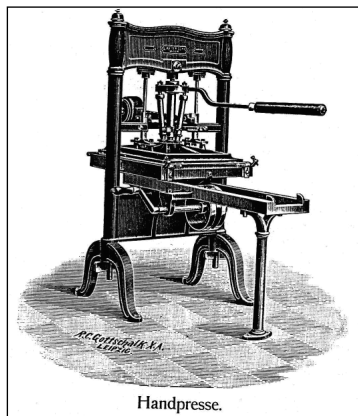
Милош Т. Јовановић
Леседренац

Сретен Диковић

Милошко Деспотовић
Слика 2. Први штампари у Зајечару

Слика 3. Ручна преса

Слика 4. Штампарија и књижара браће Марјановић између два рата

Литература:

- Југословенска штампа до 1911, Српско новинско удружење. Београд, 1911.
- **Панајотовић, Р.** Листови у Тимочкој крајини. – Развитак. Зајечар, 1975, бр. 1.
- **Драгиша, В.** и др. Српска књижевна периодика. Институт за књижевност и уметност. Београд, 1984.
- **Драговић, В.** Српска штампа између два рата. Београд, 1956.
- **Велковић, Ст.** Реч народа на почетку, Тимок. Зајечар, 2004, бр. 3003
- **Станојевић, М.** – Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV. Зајечар, 1937 (репринт 2013).
- **Педовић, Н.,** Ив. **Потић.** Водич кроз архивске фондове и збирке од изузетног значаја (1833 – 2002) са прегледом штампаних листова (1889 – 1989). Зајечар, 2015.
- **Стојадиновић, Вл., М. Милошевић Мицић, Б. Илијић.** Књажевац – о завичају од А-Ш, појмовник за мале и велике „завичајце“. Књажевац, 2013, 108.

ТИМОЧКА ЕПАРХИЈА У XIX И XX ВЕКУ

Зоран Јанковић

У периоду од безмало два века, епархијом тимочком управљало је једанаест епископа, укључујући и данашњег епископа господина Илариона. У једном кратком периоду (1886 – 1890.) епархија је била укинута, а у више наврата њоме су администрирали епископи суседних епархија.

Први Епископ Тимочки био је Доситеј Новаковић од 1834. – 1854. године

Други Епископ Тимочки био је Герасим Стојковић од 1854. – 1865. године

Трећи Епископ Тимочки био је Евгеније Симеоновић од 1865. – 1880. године

Четврти Епископ Тимочки био је Мојсије од 1880. – 1883. године

Пети Епископ Тимочки био је Милентије Вујић од 1891. – 1911. године

Шести Епископ Тимочки био је Др. Иринеј Ћирић од 1919. – 1921. године

Седми Епископ Тимочки био је Др. Емилијан Пиперковић од 1922. – 1970. године

Осми Епископ Тимочки био је Методије Муждека од 1971. – 1977. године

Девети Епископ Тимочки био је Милутин Стојадиновић од 1977. – 1992. године

Десети Епископ Тимочки био је Јустин Стефановић од 1993. – 2014. године

Једанаести Епископ Тимочки је Иларион Голубовић од 2014. и данас

Приликом досељавања на ове просторе, Срби су затекли организован црквени живот на челу са епископом чије је седиште био град Акве на Дунаву, у непосредној близини данашњег града Прахова. Да је живот био организован, говоре и археолошка ископавања насеобина, посебно римских. Од једанаестог века, ова област улази у састав Охридске архиепископије. Како се област Тимока налази на тремеђи Србије, Бугарске и Румуније, током историје мењана је и црквена припадност овог подручја, почев од охридске и трновске, до пећке и цариградске цркве. У периоду од 1718. до 1739. године тимочка област је припадала Вршачкој епархији, која је била у

саставу Београдско – карловачке митрополије, да би после укидања Пећке патријаршије 1766. године, ова област била у саставу Видинске епархије, над којом је врховну власт имала Цариградска патријаршија, све до 1831. године.

У периоду од 1804. до 1813. године (време Првог српског устанка), ова област била је под влашћу београдског митрополита. Године 1830., султановим хатишерифом, Србија постаје аутономна Кнежевина, а наследни кнез Милош Обреновић користи утицај, да 1831. године, од Цариградске патријаршије, исходи „томос“, којим се, у Кнежевини Србији, образује аутономна митрополија. На чело митрополије долази први митрополит, Мелентије Павловић.

Када је 1833. тимочка област присаједињена Кнежевини Србији, одмах су предузете активности на оснивању нове српске епархије за област Тимока.

Пре ослобођења Тимочке крајине од турака цркве у овом крају скоро и да није било. У колико их је и било, углавном су биле сазидане од слабог материјала-чатмаре. Све до 1830. године Зајечар и околина су користили манастирску цркву у Грлишту, а први црквени обреди у самом Зајечару вршени су код записног бреста у садашњој црквеној порти.

Недостатак цркава народ је надокнађивао старим црквистима и записним местима. На тим местима народ се сакупља о празницима где се моле и разним обредима задовољава своје верске потребе.

Вођење протокола крштених, венчаних и умрлих отпочело је 1837. године, али су ретке цркве у којима су ти протоколи и сачувани. У многим случајевима они су уништавани и паљени, све до ослобођења и коначног уједињења 1918. године.

Одмах по ослобођењу турске власти 1833. године, Зајечар као варош почиње да добија одлике црквеног средишта. Тако је већ наредне 1834. године саграђена црква Рођења Пресвете Богородице, која је грађена кулуком, по наређењу кнеза Милоша Обреновића. Исте године формирана је и Тимочка епархија на челу са Епископом Доситејем Новаковићем. За изградњу зајечарске цркве, која је почела у пролеће а завршена у јесен 1834. године, били су ангажовани и цинцари јер није било довољно занатлија а нарочито зидара. Иконостас је израђен и живописан 1840. године. Црква је касније у више махова обнављана. У српско-турском рату 1876. године била је веома оштећена, па је већ 1877. године поново обновљена. Године 1898. уз цркву је дозидана припрата, сазидан данашњи звоник, и направљен хор. Црква архитектонски припада типу једнобродне грађевине са апсидом и апсидалним певницама које су веома биле распрострањене у време Милошеве вла-

давине. Унутрашњост цркве украшена је фрескама које су рад различитих мајстора. Ови иконостаси били су оштећени за време српско-турског рата 1876. године, док су нове иконе израђене у току обнове цркве 1877. године а и касније.

Под Зајечарско намесништво спадају насеља око састава Тимока. Регулацијом из 1932. године намесништво је подељено на 25 парохија са 24 насеља: Зајечар, Бор, Брестовац, Бучје, Велики Извор, Вражогрнац, Гамзиград, Градсково, Грљан, Д. Б. Река, Звездан, Кривељ, Леновац, Лесковац, Лубница, Метовница, Николичево, Оштрељ, Прлита, Рготина, Слатина, Трнавац, Халово и Шљивар.

Зајечар је у црквеном погледу средиште Тимочке епархије. Од црквених установа има две православне цркве, једну римокатоличку, епископски двор, црквени епархијски суд, архијеријско намесништво и пет парохија.

Црква светог Преображења Господњег у Сокобањи подигнута је 1884 – 1892. године под руководством архитекте Светозара Ивачковића из бечке градитељске академије и Душана Живадиновића, као задужбина Митрополита Михаила свом родном крају.

Црква у Књажевцу подигнута је 1835. године и посвећена је Светом Ђорђу. Књажевачко намесништво обухвата предео око Тимока, док сама варош Књажевац лежи изнад састава Сврљишког и Трговишког Тимока.

Црква у Бољевцу подигнута 1861. године од тврдог материјала са звоником, а освећена је од Епископа Неготинског Евгенија 20. јула 1863. године, и посвећена је Светом пророку Илији.

До отварања рудника и подизања радничке колоније Бор је био мало насеље, и није имао своју цркву и свештенство. Заслугом брестовачког свештеника Драгише Милетића и француског друштва борских рудника приступило се 1910. године грађењу православне цркве, која је завршена 1912. године. Црква је посвећена св. Ђорђу.

У Неготину постоје две цркве, стара у народу звана Хајдук Вељкова црква, подигнута 1803., посвећена је св. Богородици и нова црква посвећена св. Тројици, чији су темељи постављени 8. маја 1872. године. Неготинско намесништво обухвата насеља у баровитој низији, на ушћу Тимока у Дунав.

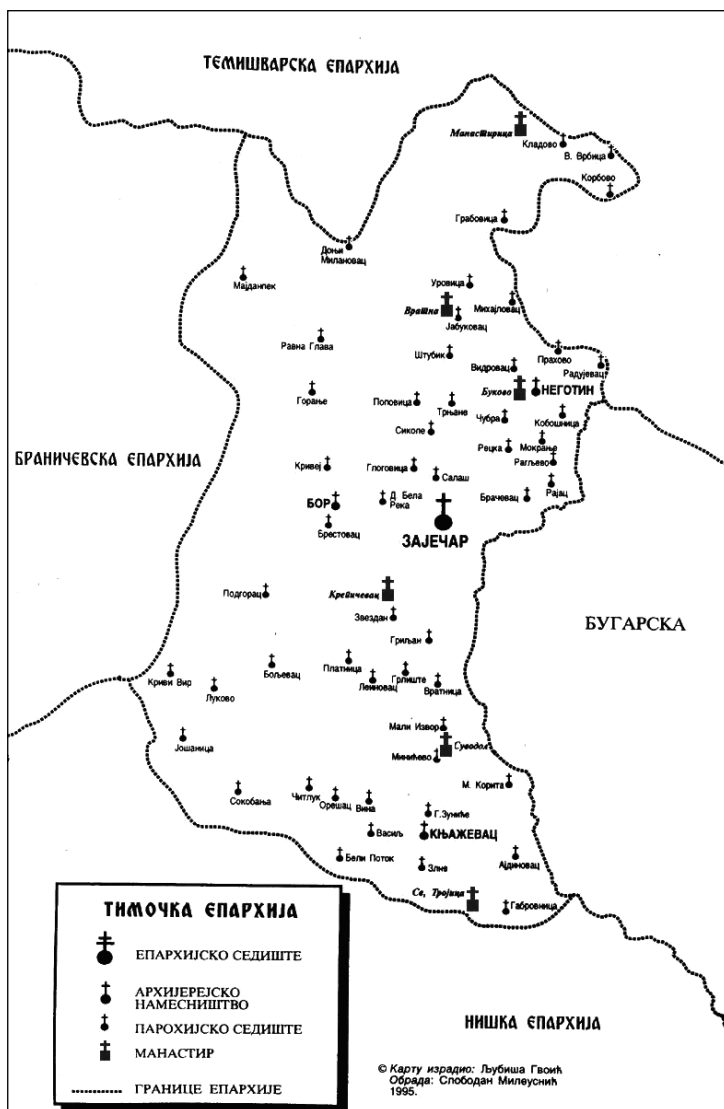
Црква Светог Ђорђа у Кладову изграђена је у време династије Обреновић, и то 1856. године. Ова црква је освећена годину дана касније. У њој се и данас обављају верске службе.

ЗАКЉУЧАК

Велики број ново-изграђених цркава у Тимочкој епархији у протекло време, најбољи је доказ да се вера у народу није сасвим изгубила, већ се знатно појачала.

Прилози:

Прилог 1. Подручје Тимочке епархије

Прилог 2

ЕПИСКОПИ ТИМОЧКЕ ЕПАРХИЈЕ

Доситеј Новаковић
први епископ тимочки
(1834 – 1854)

Епископ Доситеј Новаковић, рођен је око 1774. године у селу Дабнинци, општина Марков Град, у околини Прилепа. Са монашким животом се први пут упознаје у манастиру Трескавац, а потом одлази на Свету Гору где прима монашки чин и бива рукоположен у чин јерођакона, а затим и у чин јеромонаха. Са Свете Горе се враћа у Пирот, а на позив тадашњег нишког епископа Мелетија прелази у Ниш и бива постављен за његовог протосинђела.

Кнез Милош га 1821. године, прима и поставља, прво, за старешину манастира Света Петка, а онда, и за старешину манастира Горњак. Касније бива унапређен у чин архимандрита.

У Зајечару, седишту епископа тимочког, постојала је мала црквица подигнута 1830. године. На службу Божију, народ се окупљао у манастиру Светих Апостола Петра и Павла у селу Грлишту, у коме ће своју прву службу служити и епископ Доситеј.

Након Тимочке буне 1833. године, кнез Милош обилази подручје Тимочке Крајине и увиђа значај организовања црквеног живота. Већ 29. јануара 1834. године, препоручује митрополиту Петру, да од три архимандрита, изабере најбољег за тимочког епископа. Након разговора са епископом ужичким Никифором и епископом шабачким Герасимом, митрополит Петар предлаже епископа тимочког Доситеја (Новаковића) и он бива посвећен. Његово посвећење у епископски чин, свечано је извршено 2. фебруара 1834. године, на Сретење, када је и успостављена Тимочка епархија, а за њеног првог епископа хиротонисан је у Саборној цркви у Крагујевцу, калуђер зографски, Доситеј Новаковић.

У пролеће почиње зидање Саборне цркве Рођења Пресвете Богородице у Зајечару, а сам кнез Милош се „заузео“ да се црква што пре изгради. На подизању цркве, су били у обавези да раде сви грађани, а као куриозитет тога времена бележимо, да је за зидање коришћен камен од старих надгробних споменика. Цркву је освештао епископ Доситеј 23. децембра 1834. године.

Епископ је у свом двору имао капелу са богослужбеним књигама, а и данас се у епархијској библиотеци чува његов архијерејски служебник, пи-

сан на грчком језику. У то време, епархија је била у расулу. Становништво није била навикнуто на устројство и ред и долазило је до великог отпора у народу, па Доситејева петогодишња борба, није дала очекиване резултате, јер није успео да Зајечарце „умоли“, да долазе на богослужење.

Увређен, 1839. године напушта Зајечар, као своју резиденцију и седиште епархије преноси у Неготин. Он је имао удела у стварању првог Црквеног закона, као члан Српског ученог друштва а новцем је помагао гимназију, школе и читаонице.

Тимочком епархијом управљао је 20 година и 2 месеца. Умро је уочи Лазарева суботе 2. априла 1854. године у Неготину а његов гроб се налази у крипти старе неготинске цркве.

Герасим Стојковић
други епископ тимочки
(1854 – 1865)

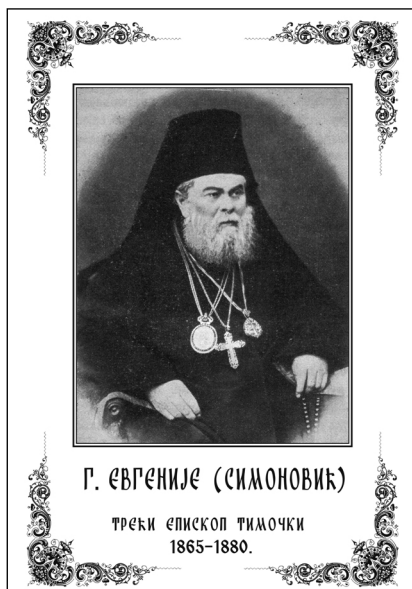
Герасим Стојковић је рођен 1811. године у месту Велики Арад, које је у то време припадало Мађарској. Основну школу и гимназију је завршио у родном месту, а студије права и филозофије у Пешти. Богословију је завршио у Сремским Карловцима и 1839. год. постаје професор богословије. Након преласка у Србију, у манастиру Враћевшница, добија монашки чин, а као професор пролази све степене монашког чина. Чин архимандрита добија 9. маја 1853. г. у манастиру Манасији. За епископа тимочког изабран је и посвећен, 10. октобра 1854. године и на том положају остаје све до смрти 11. јула 1865. године. Пошто је седиште епархије било у Неготину, у овом граду је и сахрањен.

По својој нарави епископ Герасим је био тих, ненаметљив, осећајан па је то и био један од разлога слабијег утицаја цркве.

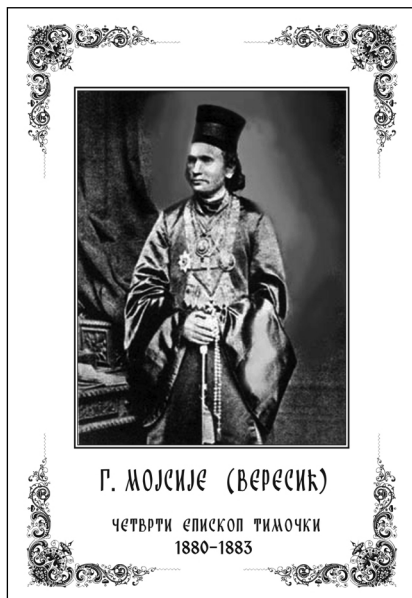
Евгеније Симеоновић
трећи епископ тимочки
(1865 – 1880)

Епископ Евгеније Симеоновић, припада самом врху учених богослова. Рођен је у Белој Цркви 1815. године. Гимназију је завршио у Сремским Карловцима, студије филозофије у Пешти, а богословије у Вршцу. Јевтимије у калуђерству Евгеније, као световно лице и професор богословије, ради од 1. августа 1839. до 9. јуна 1841. године, када бива постављен за регистратора кнежеве канцеларије.

Убрзо након тога, подноси оставку на државну службу и о Митровдану исте године, се закалуђерује. За епископа тимочког изабран је и пос-

већен 26. септембра 1865. године. Умро је 24. априла 1880. год. и сахрањен је у старој неготинској цркви. За живота, саградио је себи гробницу у новој цркви, са жељом, да му тело почива у њој. Тек пола века касније епископ Емилијан испуњава његову жељу.

Мојсије Вересић
четврти епископ тимочки
(1880 – 1883)

Епископ Мојсије рођен је у месту Страгари код Крагујевца. По завршетку основне школе одлази у манастир Благовештење и касније добија звање монаха. Архимандрит Василије га шаље у Београдску богословију коју са успехом завршава. Као ђакона у шабачкој епархији епископ Михаило га шаље у Русију, где са успехом завршава Кијевску духовну академију. По повратку из Русије 1862. године, прво је био писар, потом професор богословије, а од 1867. године архимандрит. Након оставке епископа шабачког Гаврила, Мојсије је посвећен 14.

септембра 1868. године и на челу шабачке епархије остаје до пензионисања 19. октобра 1874. године.

За епископа тимочког постављен је 10. јуна 1880. године и остаје на том месту, до 1883. године када одлази за државног саветника.

Мелентије Вујић
пети епископ тимочки
(1891 – 1911)

Период укидања Тимочке епархије, за последицу је имао тоталан крах на црквеном пољу, па је то био сигнал да се епархија поново успостави и на њено чело доведе најспособније црквено лице. Избор је пао на Мелентија Вујића.

Епископ Мелентије, у мирјанству Љубомир Вујић, рођен је 27. јула 1857. године. у селу Осеченице код Ваљева. Основну школу је завршио у селу Крчмару, и два разреда гимназије у Београду. Црквено име Мелентије, добио је у манастиру Враћевшница 25. јуна 1877. године. Већ сутрадан после пострижења, рукоположен је у чин ђакона, а у чин јеромонаха 11. децембра исте године. Као јеромонах завршио је богословију у Београду, а такође и руску Духовну академију.

По повратку из Русије, добија звање ректора Призренске богословије и на том месту остаје све до 10. новембра 1891. када је у београдској Саборној цркви, изабран за епископа тимочког. За место његовог службовања одређен је Зајечар.

Пошто није успео да реши материјално стање свештеника, како је обећао кад је постао епископ, повукао се у манастир Хиландар. Своје завештање оставио нам је у писаној форми, у две приређене књиге: „Духовно злато којим се небо купује“ (приредио Свети Владика Николај) и „Духовна градина“ (приредио епископ Атанасије Јефтић).

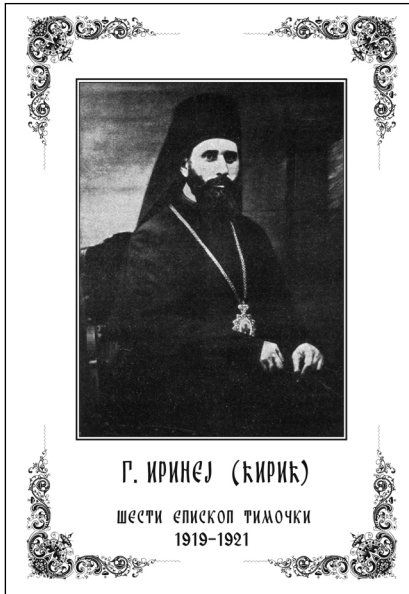
Упокојио се 1921. године и сахрањен је на хиландарском манастирском гробљу.

Иринеј Ћирић
шести епископ тимочки
(1919 – 1921)

Шести епископ тимочки био је Др Иринеј Ћирић, учени карловачки богослов и црквени проповедник. Др Иринеј Ћирић рођен је 1884. године у Сремским Карловцима. Средњу школу је завршио у Новом Саду да би после положене матуре завршио и Духовну академију у Москви.

Докторирао је на Филолошком факултету у Бечу и замонашио се, у

манастиру Хопово 1908. године. На епископској столици Тимочке епархије остао је врло кратко време, од 15. 6. 1919. до 24. 11. 1921. године, када је, по молби, премештен у бачку епископију.

Др Иринеј Ћирић један је од најученијих људи свога времена. Познат је по богословским, али и по публицистичким радовима. Своје црквено деловање показао је и на делу, тако, што је окупљао свештенство, оспособљавао цркве за богослужења, проповедао значај цркве у народу.

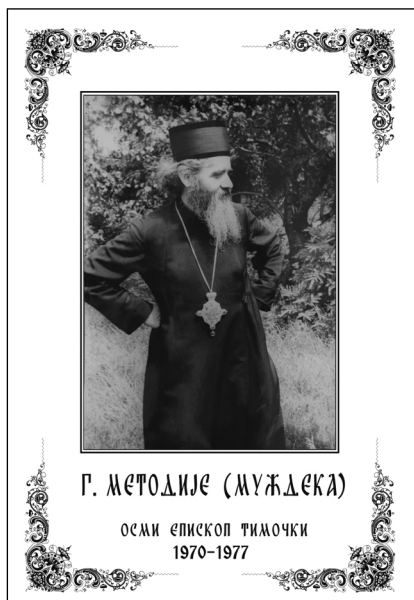

Емилијан Пиперковић седми епископ тимочки (1922 – 1970)

Др Емилијан Пиперковић рођен је 23. августа 1886. године у Липљану на Косову. Нижу гимназију завршио је у Солуну, а Богословију на Халки код Цариграда. После завршене Богословије, изабран је за питомца Архијерејског сабора Краљевине Србије, да заврши Теолошки факултет у Атини, кога завршава 1918. године; годину дана касније, одбранио је докторску дисертацију: „Источни Илирик и право Цариградске Патријаршије над њим“. За суплента реалке у Београду постављен је октобра 1920. године, а већ 5. октобра премештен је у Богословију у Сремским Карловцима. За епископа тимочког посе-

већен је 23. јануара 1922. године. Устоличење на епископски престо извршено је два месеца касније, 27. марта 1922. године услед реновирања двора у Зајечару. Као јеромонах био је у комисији за обнову Српске Патријаршије у Цариграду.

До краја живота бавио се богословским радом, а објављивао је и по тадашњим грчким часописима. Епископ Емилијан упокојио се 1970. године у Зајечару, где у цркви и почива.

Методије Муждека
осми епископ тимочки
(1970 – 1977)

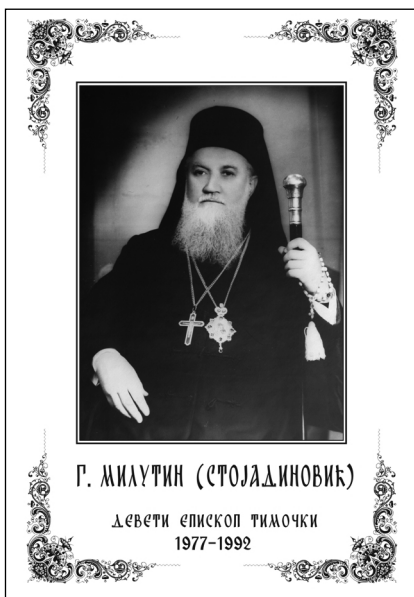
Епископ Методије (у свету Милан Муждека) рођен је 2. фебруара 1912. године у селу Хајтићи код Глине, од оца Стевана и мајке Марије. Основну школу завршио је у родном селу, гимназију у Глини, а Богословију у Битољу.

Монашки чин примио је у манастиру Раковица исте године када је и дипломирао, 1939. године. Рукоположен је у чин јерођакона априла месеца, а у чин презвитера, у јулу месецу. Протосинђел је постао 1947., а архимандрит 1955. године.

Професор Богословије у Призрену био је од 1939. до 1941. г., катихета Пете мушке гимназије у Београду (1941 – 1947), професор Богословије у Призрену (1947 – 1951) и манастиру Раковица (1951 – 1955) и ректор Богословије у Призрену (1955 – 1971).

За епископа тимочког хиротонисан је 4. јула 1971. године. Познат је по цитирању Светог Писма. Био је ученик Светог Јована Шангајског.

Скрхан болешћу умро је 20. фебруара 1977. године у Београду, а сахрањен је у манастиру Буково код Неготина.

Милутин Стојадиновић
девети епископ тимочки
(1977 – 1992)

Епископ Милутин (Марко Стојадиновић), рођен је 23. јула 1918. године у Горњем Ковиљу. Богословију Светог Саве завршио је у манастиру Раковица, а Богословски факултет у Београду.

Замонашио се у манастиру Гргетегу 10. августа 1939. године. Епископ нишки Јован, у чин ђаконa рукоположио га је, 27. септембра 1940., а епископ будимљански Валеријан, у чин презвитера, на Преображење 1945. године.

Пре избора за епископа тимочког био

је намесник манастира Гргетега, вероучитељ, старешина манастира Крушедол, професор Богословије у Призрену, Београду и Сремским Карловцима. Био је први ректор после Другог светског рата обновљене Богословије у Сремским Карловцима. Одликован је достојанством синђела, чином протосинђела и архимандрита.

За епископа тимочког изабран је 1977. године и хиротонисан у Саборној цркви у Београду, 10. јула исте године.

Епископ Милутин преминуо је 20. септембра 1992. године и сахрањен је у манастиру Суводол код Зајечара.

Јустин Стефановић десети епископ тимочки (1993 – 2014)

Рођен је у Чачку, а одрастао у Београду, где је завршио основну, Хемијско – техничку школу и Економски факултет. Замонашио се у манастиру Црна Река 1983. године. Радио је на обнови овог манастира у коме убрзо прима и свештенички чин. Завршава и Богословски факултет у Београду и постдипломске студије у Атини. Игуман манастира Црна Река постаје 1991. године. Хиротонисан је за викарног епископа хвостанског 1992. год., а за епископа тимочког изабран 1993. године.

Епископ тимочки Јустин за своја духовна достигнућа добитник је награде „Капетан Миша Анастасијевић“ за 2005. годину, као личност године.

Од најранијих монашких дана преокупације су му дуборез и дрворезбарство, па је и приредио запажену изложбу и представио се публици, у Галерији ликовних уметности у Београду, 1995. године. Учесник је многих међународних конгреса и симпозијума и добитник више истакнутих признања из области духовне, културне и хуманитарне уметности.

Запажена је и његова црквена мисија. Од његовог доласка на чело тимочке епархије, знатно је увећан број верника који одлазе у цркву, а тридесетак младих верника по његовом наговору, изабрали су монашки живот по манастирима ове епархије.

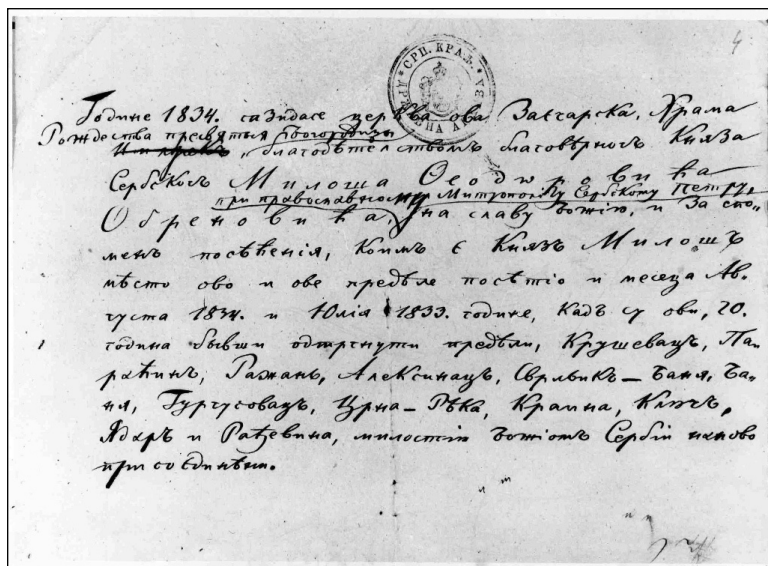

Иларион Голубовић
једанаести епископ
тимочки
(2014. -)

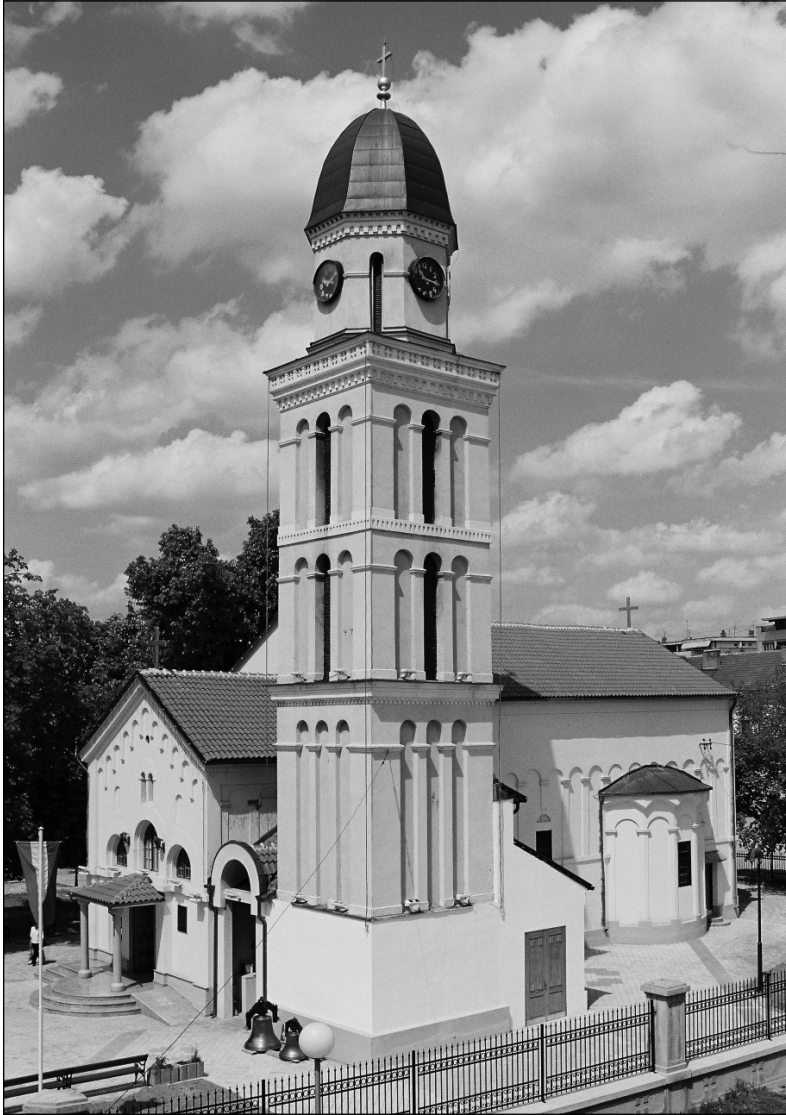
Иларион Голубовић једанаести епископ тимочки (2014 –)

Рођен је у Зајечару 1974. године. Основну и средњу школу завршио је у Зајечару. По завршетку средње школе одлази у манастир Црна Река, а после одслужења војног рока 1994. године одлази у манастир Буково. Замонашен је 1997. године добивши име Иларион по светом Илариону Великом. У чин цакана рукоположен је маја месеца исте године, а потом у чин свештенмонаха 19. децембра 1997. године. За настојатеља манастира Буково постављен је 2002. године, а у чин архимандрита рукопроизведен је 2006. године. Од 2009. године врши дужност Архијеријског заменика. Дипломирао је на Православном Богословском Факултету Универзитета у Београду 2013. године. Исте године наставља богословско усавшавање на мастер студијама овог факултета. Хиротонисан и устоличен је у трон Тимочког Епископа 2014. године у храму рођрња пресвете Богородице у Зајечару. У септембру 2016. године добио је медаљу Антима Првог Бугарске Православне Цркве.

Прилог 3

Наређење кнеза Милоша Обреновића

Црква Рођења Пресвете Богородице – Зајечар

Литература:

- Споменица Тимочке Епархије 1834 – 1934. Зајечар, 1934.
Зајечар и околина. Зајечар, 1974.
Зборник Маринка Станојевића, књ.3. Београд, 1931.
Збирка Варија ф-1 1834. г. Историјски архив Зајечар.

ПРИНОСИ НА ВИДИНСКИ МИТРОПОЛИТ НЕОФИТ ЗА МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СОЦИАЛНАТА ДЕЙНОСТ ВЪВ ВИДИНСКА ЕПАРХИЯ

Светлана Кръстева

На 26 февруари 2016 г. се навършиха 45 години от кончината на Видински митрополит Неофит, годишнина отбелязана по достойнство от Видинска света митрополия¹. Животът и делото на дядо Неофит е толкова разностранно и значимо, че при различни проучвания в богатия документален фонд на Видинска митрополия² се откриват нови свидетелства и страни на неговата дейност³. Изключително ценно допълнение в тази посока

¹ В конферентната зала на Областна администрация – Видин се проведе възпоменателна вечер за Видински митрополит Неофит, съпътствана от документална изложба на Държавен архив – Видин. През периода от провеждането на третата конференция „Модернизационни тенденции в стопанския и културния живот на Видинско и Тимошко XVIII – XX век“ до издаването на настоящия сборник се случиха и други събития, посветени на признанието и преклонението пред делата на дядо Неофит. На 24 март 2017 г., в Държавен архив – Видин се откри изложбата „За правда и човечност. Видински митрополит Неофит“, в която организаторите – Видинска митрополия, Държавен архив – Видин и Централния държавен архив представиха документални свидетелства за приноса на митрополита, като наместник-председател на Светия синод, за спасяването на българските евреи. За тези му заслуги на 8 юни с.г. Организацията на евреите в България „Шалом“ награди (посмъртно) Видински Неофит със своя почетен знак „Шофар“. На 26 октомври 2017 г. (Димитров ден, Духовен празник на Видин) Общинският съвет удостои митрополит Неофит (посмъртно) със званието „почетен гражданин на Видин“. А през настоящата 2018 г. се отбеляза 150-годишнината от рождението на митрополита.

² Държавен архив (ДА) – Видин, ф. 10К – Видинска митрополия (1870 – 1949), 2 описа, 1095 а.е. и ф. 1259 – Видинска митрополия (1949 –), 1 опис, 466 а.е.

³ Вж. Алманах „Гражданите на Видин – Видински митрополит Неофит“. Състав. **Н. Асенов**, **Г. Иванчев**, **Б. Борисов**, Видин: издателство „Видин“, 2003, 71 с.; **Станев**, Хр. Щрихи от живота на видинските митрополити. Видин, 2004; **Василев**, Й. Н. Видински митрополит Неофит. Живот, дело, преживяно, сътрудници. Пловдив: Издателство „Блаком“, 2010, 205 с.; **Василев**, Й. Н. Социалната, благотворителна и добротворна дейност на Българската православна църква 1915 – 1950 г. Пловдив: притурка на сп. „Възраждане“, 2005, 24–32; Енциклопедия Дарителството. Състав. **В. Николова**, **Р. Стоянова**. София: ИК „Проф. Петко Венедиктов“, 2011, том I, с. 133, 134, 332, том II, 90–93; **Антонова**, Цв. Ролята на митрополит Неофит за развитието на благотворителността и религиозно-просветната дейност във Видинска епархия в периода между двете световни войни (1919 – 1939 г.). – В: Изследвания и материали

са дарените през 2015 и 2016 г. от Елисавета Жекова (праплеменница), документи за личен фонд на митрополита⁴. В изложението си ще се спра на приносите на достолепния видински митрополит за развитието на църковно-благотворителната и социална дейност на Българската църква на базата документите, постъпили и обработени през последните години.

Кратки биографични данни

Видински митрополит Неофит е роден в началото на юли 1868 г. или 1865 г. (според последни публикации⁵) в село Кум-Дуванджий (днес град Гълъбово), Старозагорско под името Никола Караабов. Първоначално и класно образование получава в родното си село. Завършвайки втори клас, през 1884 г. е назначен за писар при селската община, като същевременно е и певец при местната църква.

Воден от силното желание да посвети живота си в служение на Бога и Църквата, на 11 януари 1889 г. Никола Караабов е ръкоположен в дяконски чин, а на следващия ден е ръкоположен и за йерей, като е назначен за енорийски свещеник на селата Брод и Златица в Търново-Сейменска (дн. Симеоновград) духовна околия. През 1890 г. отец Никола овдовява, но въпреки това до 1892 г. той неуморно продължава да обгрижва своята енория.

С помощта на управляващия тогава Старозагорска епархия, архимандрит Максим (по-късно Пловдивски митрополит), свещеник Никола Караабов заминава за Цариград, където от 1892 г. е приет в Цариградската духовна семинария. Препоръчан от новоизбрания Старозагорски митрополит Методий, през 1894 г. заминава за Русия, където продължава обучението си в Петербургската духовна семинария със стипендия, отпусната от Светия синод на Руската православна църква. Завършва курса на семинарията на 26 май 1896 г.

През септември 1896 г. е приет за студент в Петербургската духовна академия, която завършва с отличие през 1900 г.

След завръщането си в България, от месец юли 1900 г. до месец юни 1902 г. изпълнява длъжността протосингел на Сливенската св. митрополия, а от месец юни 1902 г. до месец май 1905 г. е протосингел и на Видинската св. митрополия.

На 15 февруари 1904 г. Никола Караабов приема монашество с името

за Видин и региона, том III. Състав. Пл. Митев и В. Рачева. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, 479–514.

⁴ ДА – Видин, ф. №553К – Видински митрополит Неофит, 1 оп., 27 а.е.

⁵ Василев, Й. Николов. Видински митрополит Неофит..., 197–199.

Неофит, а на 28 март същата година по решение на Светия синод е удостоен с архимандритско достойнство.

На 1 май 1905 г. е назначен за протосингел на Светия синод, която длъжност изпълнява до 1 август 1906 г., а от същата дата е ректор на Софийската духовна семинария, какъвто остава до 1912 г.

На 21 юни 1909 г. по решение на Светия синод архимандрит Неофит е хиротонисан в епископски сан с титлата Велички.

През месец юли 1912 г. екзарх Йосиф го назначава за духовен инспектор при Екзархията в Цариград, възлагайки му задачата да обиколи българските епархии на територията на Турция, останали без канонични архиереи и да установи социалното и духовно състояние на народа в тях. През месец декември 1912 г. епископ Неофит за кратко е управляващ и Велешка епархия.

След Балканската война през 1913 г. епископ Неофит се завръща заедно с Екзарх Йосиф в София, където поема редактирането на „Църковен вестник“.

На 12 октомври 1914 г. е избран за Видински митрополит, а на 26 октомври същата година е и канонически утвърден от Светия синод за такъв.

През време на своето служение като епархийски архиерей дядо Неофит е изключително приветлив и внимателен към всички архипастир. Той е автор на множество сборници с проповеди и духовно-нравствена поучителна литература. От 1921 до 1971 г. е постоянен член на Светия синод, а от 1930 до 1944 г. е и негов заместник-председател.

Предава Богу дух на 26 февруари 1971 г. в град Видин, погребан е в митрополитския двор.

Инициатор и вдъхновител за социална и благотворителна дейност във Видинска епархия

При заемане на епархийската катедра Видински митрополит Неофит намира „... епархията вътрешно разнебитена и външно обществено зле низложена, изпаднала под фатална материално финансова беднота и стопанска сиромашка голота. Епархията [е] бездомна, настанена временно в махленска тясна сграда – помещение съвсем непригодно за епархийска канцелария и удобно жилище за кириаха... Най-важният мой кириашески дълг [е] за възстановяването на присъдената ми покрусена епархия – внесох въпроса в заседанията на епархийския духовен съвет. Обсъждан обстойно, в резултат на което учредихме епархийски лихвен фонд за по-бързо набиране на материални и финансови средства срещу бедността и унизителната голота на

епархията⁶. Митрополитът има набелязани основни цели за построяване на Митрополитски дом, до него църква, довършване на катедралния храм „Св. вмчк Димитър“, построяване на мавзолей-паметник на екзарх Антим I, създаване на епархийски дом за просвета. Приходите за осъществяването им се предвижда да се получават от благотворителни марки, предвидени в бюджетите на манастири и църкви суми, отчисления от духовенството – 5 лв. месечно⁷, от дарения и лихви на капитала. Изработен е Устав, в който е разписана строга финансова отчетност и контрол от страна на Епархийския съвет⁸. В първото заседание на Епархийския духовен съвет (ноември 1914 г.), което председателства митрополит Неофит предлага да се учреди фонд с наименование „Фонд за епархийска благотворителност и просвета“⁹. Идеята е с набраните средства да се построи сиропиталище за всички кръгли сираци в епархията. Освен отглеждане на децата се предвижда да се открие професионално училище, в което те да получават специално образование, за да се осигури живота и прехраната им в бъдеще. Но още през следващата година митрополитът разбира, че замисълът му е твърде мащабен, освен това, България влиза в Първата световна война. Променя се размера на начинанието, но не и целта – осъществяване на епархийска благотворителност. Учредява се при Видинската митрополия фонд „Епархийска, църковна просвета и милосърдие“, изготвя се правилник на новоучредения фонд, който е одобрен от Светия синод. Този правилник инициира изработването на Синодален такъв за уредба и ръководство на „Православно добротворни просветни братства в България“, а през 1929 г. е утвърден и „Устав на фондовете при Светия синод и митрополията“¹⁰.

Информация за учредените към Видинска митрополия фондове и развитието им ни дават протокол от заседание на Видинския Епархийски духовен съвет от 29 окт. 1929 г.¹¹ и Ръкописни бележки на митрополит Неофит за историята на Видинската епархия от 1936 г.¹². Накратко за фондовете:

1. „Фонд епархийска благотворителност“ – учреден през ноември 1914 г. с цели – а) да благотвори, като раздава помощи на бедни и осиротели членове на църквата, б) да построи едно Сиропиталище, което да прибира из епархията всички кръгли сирачета, да ги отглежда и възпитава и в) да по-

⁶ ДА – Видин, ф. 553К, оп. 1, а.е. 1 – Записки от Видински митрополит Неофит с автобиографични сведения, л. 14.

⁷ ДА – Видин, ф. 10К, оп.2, а.е.84, л. 1.

⁸ Пак там, л. 1–1 гр.

⁹ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 59, л. 13 гр., 15.

¹⁰ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 5 л. 116.

¹¹ Пак там, л. 117–118.

¹² ДА – Видин, ф. 10К, оп. 1, а.е. 59, 37 л.

строи едно професионално училище, в което да дава на тия сирачета специална сръчност, за да могат впоследствие да добиват прехраната си. След набиране на достатъчно приходи по този фонд, през 1931 г. започва строежът на Дома за християнска просвета и благотворителност, завършен 1933 г. В сградата са отредени помещения за професионално стопанско училище за сираци, обширна трапезария за около 200 деца, салон за сказки и събрания на свещеници, учители и просветни организации. По-късно фондът е преименуван на „Фонд за епархийска благотворителност и просвета“, към 1 декември 1935 г. е изразходвал 3 354 240 лв. и притежава капитал 5 921 178 лв. и сграда с оценка 3 450 000 лв.

2. „Фонд епархийска духовна просвета“ – учреден през януари 1922 г. с цели – да се подпомага духовната просвета в епархията, а именно: да отпуска пособия и стипендии на бедни ученици и студенти от епархията, които следват в духовни семинарии и Богословския факултет и се готвят за свещеническо звание, да дава възнаграждение на проповедници, да подпомага и подкрепя носителите и проводниците на духовната просвета в епархията.

3. „Фонд мавзолей – паметник Антим I-й екзарх български“ – учреден през юни 1923 г. Целта на фонда е да се увековечи паметта на първия църковно-народен представител, и като Екзарх Български и като митрополит Видински. „За младите поколения мавзолея – паметник да служи винаги като нагледна припомка и възпитаваща назидание в дух на църковност и родолюбие“¹³. В продължение на десетина години, чрез дарения от организации, ученици, частни лица, енорийските църкви, помощи от Светия синод и МВРИ е събрана необходимата сума. Мавзолеят е построен, украсен със стенописи, мозайка, внушителна скулпура на екзарха и открит и осветен при особена тържественост на 14 септември 1934 г. На събитието присъстват цар Борис III, целият български епископат, представители на министерства и държавни ведомства, на културни и родолюбиви организации от региона и страната, населението от Видин и околните села. На 1 декември 1935 г., след като е изразходвал 755 180 лв. фондът притежава капитал 336 988 лв. Митрополит Неофит споделя в бележките си: „Втора година е вече, как ние с радост наблюдаваме как малки и големи групи, ученици и туристи из цялата страна, дошли във Видин, застават гологлави пред мавзолея – паметник и със затаен дъх, слушат лекциите на своите водачи – учители...“¹⁴

4. „Фонд постройка на Видинска митрополия“ – учреден през септември 1922 г. с цел да се сдобие Митрополията със собствено и удобно помещение. Средствата са получавани от: а) заем от Светия синод; б) заем

¹³ ДА – Видин, ф. 10К, оп.2, а.е.5, л. 117–118.

¹⁴ ДА – Видин, ф. 10К, оп.2, а.е. 59, л. 36 гр.

от Фонд „Епархийска благотворителност“ и в) утвърдени от Светия синод помощи в бюджета на Епархийския духовен съвет.

Понеже сградата е вече построена, заемите са изплатени, през 1926 г. Епархийският съвет намира за целесъобразно този фонд занапред да се преименува във „Фонд за епархийски църковни нужди“. Целта е да се подпомага в духовно-учебните заведения да постъпват и завършват повече деца от бедни семейства¹⁵, да се поддържат в изправност сградите на епархийската управа, да се подпомага постройката на салон във Видин за духовни сказки и за събрания на свещеническите, благотворителните и младежките християнски православни братства; да подпомогне направата на удобно помещение в един от епархийските манастири, дето ще се уреждат ежегодно летни курсове за опресняване познанията на младите свещеници от епархията и зимни курсове за подготвяне на певци за селските църкви. Към 1 декември 1935 г. фондът е изразходвал 2 255 300 лв., притежава капитал 931 120 лв. и земя и мелница с оценка 1 200 000 лв.

5. „Фонд манастирски“ – предназначен за улесняване на манастирските финансови операции.

Средствата за постигане на целите на тези фондове са – помощи от църковните настоятелства, свещоливници и манастири, доброволни пожертвования, лихви от капитала, завещания дарения¹⁶. Промяна във възможностите за набиране на приходи към фондовете е породена от разработения от Светия синод устав. Той регламентира, че църквите и манастирите могат да подпомагат само два фонда – създаденият при Светия синод „Общ църковен фонд“ и „Фонд Епархийски църковни нужди“ при митрополиите. Останалите фондове могат да формират приходи от лихви от капитала, от дарения и завещания, от случайни постъпления¹⁷.

Много решителност е трябвало да прояви Видински митрополит Неофит, за да защити и запази интересите и финансите на църковните благотворителни фондове. През 1921 г., като заместник-председател на Светия синод остро реагира на решение на Министерския съвет – Светия синод да предостави църковните фондове под контрола на държавата. В писмо¹⁸ до министъра на финансите пише за посегателствата от страна на правителството върху църковната автономия, и заявява „в най-категорична форма, че той (Светия синод, б.м. – Св. Кр.) няма да допусне да минат тия фондове под контрола на друго ведомство, освен под църковното.“ И категорично

¹⁵ Пак там, л. 15 гр.–16.

¹⁶ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 5, л. 127–128.

¹⁷ Пак там, л. 129, 133.

¹⁸ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 4, л. 132–133.

завършва писмото с думите – Светия синод „може и ще стори едно от двете: или ще опази автономността на родната ни православна църква, или ще престане да действа като управително тяло...“.

По време на банковата криза в началото на 30-те години Видинска генерална банка, в която са вложени средствата за построяване на трапезария и професионално училище за бедните видински деца, изпада в невъзможност да изплаща текущите сметки по фондовете и така е застрашено довършването на строежите¹⁹. След настоятелно искане от митрополит Неофит банката обезпечава влоговете, като прехвърля в собственост на Видинска митрополия ипотекирани имоти – 150 дка земя, мелница, стопански постройки, които се отдават под наем и се осигуряват пари за строителството. Благодарение на това, успешно са приключени започнатите строежи.

Твърдо реагира митрополит Неофит и когато през 1938 г. Българската земеделска и кооперативна банка намалява лихвата по влога на Фонда за благотворителност и просвета от 9,5 % на 2 %. В писмо²⁰ до управителя на банката той описва голямото си разочарование, че приходите по фондовете са намалени по този начин. Намалената лихва по депозита от 5 – 6 милиона лева ще затрудни издръжката на две стопански девически училища с 300 ученички, половината от които – сираци и крайно бедни деца, и трапезария за 200 бедни ученици.

Учредените лихвени фондове за 10-тина години нарастват до близо 20 милиона лв.²¹. Трябва да отбележа, че митрополит Неофит прави и големи лични вноски към тези фондове. Например, през 1935 г. дарява на Светия синод 605 340 лв. за образуване на благотворителен фонд за „подготовката на бедни, но способни юноши, възпитаници на духовните учебни заведения за подготовката им за бъдещи пастири във Видинска епархия“²². Докато е жив, митрополит Неофит държи лично да посочва младежите, които да получават стипендии и помощи. Друго крупно дарение прави с учредяването през 1935 г. на фонд „Желязка презвитера и син Желязко“ в който влага ценни книжа с номинал 500 хил. лв., годишните приходи се предоставят на Женско благотворително дружество „Развитие“ за подпомагане на бедни ученички. А през 1938 г. дарява още 200 хил. лв. за построяване и издръжка на детския дневен дом „Желязко поп Николов“.

Информация за последващото развитие на фондовете при Видинска митрополия се намира в изложение за състоянието на Видинска епархия

¹⁹ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 1, а.е. 52

²⁰ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 84, л. 22.

²¹ ДА – Видин, ф. 553К, оп.1, а.е. 1, л.14.

²² Енциклопедия Дарителството..., том I, с. 133.

през 1940 и 1941 г.²³. Отбелязано е, че приходите от капиталите се увеличават, в БНБ и БЗКБ са вложени 10 759 283 лв. Притежаваните имоти по последна оценка възлизат на 15 300 00 лв. Това финансово и материално състояние дава възможност да се извършва църковно-просветно и благотворително дело. Издържат се две девически стопански училища – във Видин и Лом, в които ежегодно постъпват 100 – 110 ученички, а тригодишния курс, съобразен с програмите на държавните училища, завършват випуски от по 70 – 80 девойки. През 1941 г. са раздадени 1 923 996 лв. – помощи на бедни граждани, ученици, църкви, дружества.

Писмо от Видински митрополит Неофит до заместник-председателя на Светия синод²⁴ свидетелства за състоянието на фондовете към 31 декември 1949 г. Фонд „Епархийски църковни нужди“ притежава капитал в книжа и влогове – 7 241 407 лв. Фонд „Постройка и издръжка на сиропиталище, трапезария и професионално училище“ има – 9 053 996 лв., като самите училища са отчуждени и се водят процеси за неправомерното отчуждение. Фонд „Постройка и издръжка на мавзолей – паметник „Антим I, екзарх български“ има 447 156 лв., с които се посрещат разходите за охрана, почистване и поддържане на мавзолея.

Рязка промяна във финансовото състояние на епархията настъпва в началото на 50-те години на XX век, успешното развитие на епархийската дейност е прекъснато. В писмо до патриарх Кирил от 1 декември 1955 г.²⁵ митрополит Неофит пише: „Новата държавна власт иззе монументните ни сгради, професионалните ни училища, трапезарии и дневни домове ведно с инвентарните им предмети, а само тия инвентарни вещи се оценяват на няколко стотици хиляди лева. Подир това и Светия синод ни предписа да внесем остатъка от епархийския ни фонд, като инвестиция при Светия синод... Останахме с празни ръци. Пресекна църковната организирана дейност. Пресекнаха и финансовите ни епархийски ресурси... В крайна оскъдица и мизерно безпаричие изпадна Митрополията ни...“.

В „Кратко изложение за състоянието на Видинската епархия“ от 1957 г.²⁶ Видински митрополит Неофит пише: „Чрез бюджетни вноски от годишните бюджети на църковните настоятелства и чрез доброволните дарения на родолюбиви, състоятелни и благочестиви християни за църковно добротворство, в учредените фондове, бързо нараснаха милиони спестявания. Финансово се засили епархията. Построи се голяма сграда

²³ ДА – Видин, ф. 10К, оп. 2, а.е. 60.

²⁴ ДА – Видин, ф. 1259, оп.1, а.е. 45, л. 1.

²⁵ Пак там, л. 15.

²⁶ ДА – Видин, ф. 1259, оп. 1, а.е. 27, л. 19–20.

за помещение на Митрополията. Построй се друга още по-голяма епархийска сграда, в която се създаде помещение за църковна професионална за бедни девизи школа и помещение за безплатна трапезария за бедни ученици и сираци.“. Голяма е радостта на митрополита от постигнатото, но тя трае само 10-тина години. Със Закона за национализация на движимата и недвижимата собственост на благотворителните дружества от 1948 г. и Закона за изповеданията от 1949 г. социалната и благотворителна дейност на Българската православна църква постепенно спира, фондовете се одържавяват. И като тежка въздишка звучат думите на дядо Неофит: „Изцяло бе раздрусана финансово епархийската ни управа...“²⁷.

През периода 1914 – 1949 г. Видински митрополит Неофит с търпение и икономически усет, със силата на пастирското слово да разяснява християнските добродетели – любов, милосърдие и братолюбие в изпълнение на Божията воля, успява да реализира всички замисли за въздигане на епархията. Изгражда представителни на външен вид и модерни във функционално и хигиенно отношение сгради за отглеждане, обучение и възпитание на децата, за почивка и обучение на свещенослужителите, за работата на епархийската администрация, строят се храмове и места за почит като мавзолеят на Антим I и храм-паметника в Раковишкия манастир. С любов към ближния и с дело приобщава духовенството и населението в епархията към благотворителността.

---

²⁷ Пак там.

Приложения:

Видински митрополит Неофит

Актъ

На 31 юлий 1932 година, при царуването на Негово Величество БОРИСЪ III-и, царь на България, при светителствуването на Негово Високопреосвещенство г. г. НЕОФИТА, Митрополитъ Видински — Намѣстникъ-Председателъ на Св. Синодъ, при управлението на Народенъ Блокъ (демократи, земледѣлци, националн-либерали и радикали) съ Министъръ-Председателъ г. НИКОЛА МУШАНОВЪ, когато Видинския окръженъ управителъ бѣше г. ЕВГЕНИЙ ТОУШЕКЪ, началникъ на Видинския гарнизонъ — ПОЛКОВНИКЪ ИОНОВЪ, а Видински кметъ ВАСИЛЪ МАНОЛОВЪ въ присѣствието на множество благочестиви християни и християнки положи се основния камък на тая монументална сграда, предназначена да служи на вѣчни времена за ДОМЪ НА ХРИСТИЯНСКА БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТЪ И ДУХОВНА КУЛТУРА, въ който малкитъ и бедни Христови братя ще намиратъ подкрѣпа съ чиста душевна и тѣлесна храна. Следъ сгѣдечни молитвени прошения, щото Богъ да благослови тая благородна инициатива, се състави и подписа настоящия актъ.

† Видински Митрополитъ:

Окръженъ Управителъ:

Акт за полагане основите на Дом на християнска благотворителност и духовна култура във Видин. 31 юли 1932 г. ДА – Видин, Ф. 10К

Видински митрополит Неофит със священослужители, учители, ученици и общественици пред Дома за християнска просвета и благотворителност във Видин. 1939 г. ДА – Видин, Ф. 553К

Откриване и освещаване на Детски дневен дом „Желязко Попниколов“ във Видин. 1940 г. ДА – Видин, Ф. 553К

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ВИДИНСКИЯ ОКРЪЖЕН СЪД В ПЕРИОДА ОТ СЪЗДАВАНЕТО МУ ДО КРАЯ НА ХХ ВЕК¹

Цветан Кръстев

Изграждането на държавната организация на България започва непосредствено след преминаване на руската армия през река Дунав, като това е възложено на гражданското управление, формирано при главнокомандващия на руските войски. Неговата основна задача е замяна на турската власт в освободените територии с нова администрация, като целта е не само да се разруши съществуващия в страната ред, а по-важно било да се прекрати произволът на турската администрация. Красноречив пример в това отношение е изказването на княз Черкаски² по време на съвещанието в императорската главна квартира, състояло се на 28 май 1877 г. „Аз желая само да създам силна администрация, да въведа ред и да дам възможност на населението да пререди своите обществени и частни дела при тържество на новите християнски принципи на управление, всичко останало бих искал да предоставя на българския народ, който след това да се оправя с финансовите, съдебните и други дела, а в бъдеще връзката с освободителката Русия трябва да се основава на висши съображения, а не на дребнаво и дотегливо вмешателство във вътрешните дела“.

На 12/24 април 1877 г. Русия обявява война на Турция за освобождението на България. На 15/27 юни при Свищов войските ѝ преминават река Дунав. Девети руски корпус под командването на генерал Криденер се насочва на северозапад край реката, оформяйки дясното крило на руската армия, като към края на юни той е вече близо до Никопол.

Обсадата на Видин започнала на 11 януари 1878 г., като месец по-късно на 12/24 февруари Изет паша³ получава султанска заповед за предаване на града с оглед постигнатото споразумение в Одрин на 19/31 януари 1878 г. за прекратяване на военните действия. Още същия ден между щаба на запад-

¹ Текстът на настоящия доклад с малки изменения е включен в книгата на Цветан Кръстев „За времето, когато бях съдия и преди това“, Видин: Издателство „Видин“, 2017 г. – бел. на ред.

² Княз Владимир Черкаски (1824 – 1878) завежда Гражданската канцелария при главнокомандващия на руската армия по време на Руско-турската война (1877 – 1878).

³ Мехмед Изет паша – командващ на Видинската крепост след изтеглянето на Осман паша към Плевен.

ния фронт, представляван от румънския генерал Ману, а от турска страна Изет паша, се постига и подписва примирие, формулирано в 12 точки. От неговото съдържание е видно, че то се отнася за предаване на крепостта, но не и на града Видин. Причина за това е, че турските военни и граждански власти отчитали, че Турция воювала с Русия, с която сключила и Одринското споразумение. Предаването ключа на града станало на 25 март/6 април, когато руските войски под командването на генерал Боревски, в състав от 138 Болховски пеши полк, една батарея и един казашки ескадрон, влизат в града.

Формално с това действие приключва и турското управление на Видин, предоставяйки по този начин възможност на временното руско управление на града да предприеме действия по изграждане на новата държавна организация. През този период става преименуването на съществуващите дотогава административно-териториални единици – санджаците в губернии, каазите в окръзи, а нахиите – в околии и общини. Установява се и българската власт и необходимите за управлението на града обществени институции.

Началото на изграждане на съдебната система в България се поставя с Временните правила за устройство на съдебната част, утвърдени от комисаря на руския император княз Дондуков-Корсаков⁴ на 24 август 1878 г. Те са основополагащи за развитието на съдебната система, като са се прилагали в страната по отношение на съдоустройството до създаването на първия Закон за устройство на съдилищата от 1880 г., по отношение на гражданското съдопроизводство – до 1882 г., а по отношение на наказателното съдопроизводство – до 1897 г.

Съгласно тези правила съдоустройството в България било подчинено на следните изисквания:

– да се избягват излишните нововъведения и да се използват онези порядки, които не противоречат на новата власт и на християнския характер на държавата;

– равнопоставеност при заемане на изборна съдебна длъжност;

– независимост на съда от административната власт;

– свобода и защита на подсъдимите.

В съответствие с тях във всеки административен окръг се създават окръжни съдилища, а в центровете на губерниите – губернки.

Окръжните съдилища в състав от председател, трима постоянни и дванадесет избирателни членове са първоинстанционни, а губернките се явяват като апелативни съдилища и решават окончателно гражданските, търговските и углавните дела, постановени от окръжните.

---

⁴ Княз Александър Дондуков-Корсаков (1820 – 1893) – офицер, участник в Руско-турската война, оглавява Временното руско управление (1878 – 1879).

Видинският окръжен и губернский съд са създадени непосредствено след Освобождението в периода август – декември 1878 г.

Пръв председател на окръжния съд е Петър Дамянов Вълков, а тримата постоянни членове са Лило Данчов, Никола Първулов Рабовянски и Йов Титоров. Съдът е имал две отделения – углавно и гражданско.

Пръв председател на губерния съд е Илия Цанов, а членове са Иван Рашков и Георги Ж. Попов.

В това отношение някои от авторите, писали и изследвали историята на Видин, са по-лаконични в изказа.

Ето какво пише Димитър Цухлев⁵ „...след освобождението на Видин е сменена турската общинска управа с общинска комисия от видински граждани начело с Ванко Нешев за председател... учредени били окръжен и апелативен съд, които се помещавали в сарая на турския паша...“.

Йоцо Йоцов също отбелязва⁶ „...за да въведе известен порядък в съдебните спорове, които водили видинските граждани, той (има предвид кмета Ванко Нешов – б.а.) създал съдебен съвет и организиран първия окръжен съд. За председател бил назначен П. Дамянов, а съдебни заседатели били 4 – 5 човека сред най-известните търговци и еснафи на града... През кметуването на В. Нешов (21 юни 1878 г. до 2 януари 1880 г. – б.а.) е бил създаден и апелативен областен съд на Видинската губерния с председател Илия Цанов и членове И. Рашков и Георги Ж. Попов.“

Здравко Даскалов в книгата си за съдбата на Ботевите четници и турското наказателно право⁷, пише и за Илия Цанов: „...първи кмет на свободна София. Не след дълго се завръща във Видин и се запознава с П. Каравелов, вицегубернатор на областта. Свързва ги за цял живот трайно приятелство. Създават заедно Демократическата партия. Във Видин е назначен за председател на областния съд.“

Генади Вълчев, според мен, в това отношение би могъл да ни е най-полезен. Изследвайки депутатите от Видинска област за периода 1879 – 1944 г.⁸ в публикувания от него списък на народните представители от Учредителното събрание 1879 г. за Видинска губерния на база стенографските дневници, четем следните лица:

⁵ Цухлев, Д. История на града Видин и неговата област (Видинско, Кулско, Белградчишко, Ломско, Ореховско, Вратчанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София: Печатница П. Глушков, 1932.

⁶ Йоцов, Й. Градът на завоя. Видин: Издателство „Витоника – Ванко Иванов“, 2008.

⁷ Даскалов, З. Съдбата на Ботевите четници и турското наказателно право. София: СамИздат, 2002.

⁸ Вълчев, Г. Депутатите от Видинска област. Енциклопедия. Част I. Видин: „Бдин Принт“ ООД, 2003.

Антим Видински митрополит, бивш екзарх
Хафъз Сюлейман, мюфтия на Видинска губерния
Илия Цанов – председател на Видински губернский съд
Петър Дамянов – председател на Видинския окръжен съд
Димитър Костов Златаров – председател на Видински окръжен съвет
Ванко Нешов Недялков – председател на Видински градски съвет
Миленко Попов – председател на Белоградчишки градски съвет
х. Петко Петков
Даскал Петър Мирчев Логофетов
Цеко Панов Петров
Гачо Цаков
Ахмед бей Мараф Зааде
Б. Таков

Учредителното събрание, което приема Търновската конституция, се открива на 10 февруари 1879 г. Част от народните представители се определят на избори, проведени през м. декември 1878 г., а останалите – по административен ред.

Поради това, че все още няма приет избирателен закон, населението гласува съгласно регламента, установен от Временните правила за избор на членове на окръжни съдилища. Правилата са одобрени от руския императорски комисар княз Дондуков-Корсаков и влизат в сила от 24 август 1878 г.

Определени са общо 229 народни представители, като от тях 117 са по право, 88 – по избор – един делегат на 10 000 души население, 19 – по назначение от княз Дондуков-Корсаков, по един представител на Рилския манастир, на Одеското българско настоятелство, на Българското книжовно дружество в Браила, Кишиневското българско общество и Виенското благотворително дружество „Напредък“⁹.

От избраните по право народни представители 12 са висши духовници – първият български екзарх и видински митрополит Антим I, софийският равин, мюфтията на Видинска губерния и др. В тази категория депутати влизат 2 членове на Върховния съд, председателите на губернските, окръжните и градски съвети и председателите на губернските и окръжни съдилища.

В книгата, посветена на 125-годишнината от създаването на Върховния касационен съд¹⁰ авторът Петко Добчев твърди, че съдът, който в на-

⁹ Стателова, Е. и З. Маркова. Спомени за учредителното събрание от 1879 г. София: Издателство на Отечествения фронт, 1979, 241–249.

¹⁰ Добчев, П. Върховният касационен съд, 1880 – 2005. София: Издателство „Сибир“, 2005.

чалото при учредяването си на 25 ноември 1880 г. е носил името Върховен съд или Съд на висшата инстанция, е създаден последен в системата на българските общи съдилища, т.е. към тази дата общите съдилища, каквито по това време са окръжните и губернските съдилища, вече са съществували в правния мир, а че това е така, се потвърждава и от разпоредбите на чл. 324 и чл. 896 от Временните съдебни правила. Текстовете на тези разпоредби предвиждат възможността по изключение влезлите в сила решения и присъди на губернските (апелативни) съдилища, които се явяват втора инстанция, поради отсъствие на касационна инстанция по това време, да бъдат отменени от руския императорски комисар само в извънредни случаи и по установения за това особен ред.

Обобщавайки всичката тази информация, логически можем да заключим, че окръжният и губернски съд във Видин са създадени в периода между 24 август – датата на приемане на Временните правила за устройство на съдебната част и декември 1878 г., когато са проведени изборите за народни представители за Учредителното събрание от 1879 г., както и че лицата, посочени по-горе, са първите председатели и членове на тези съдилища.

В книгата на Димитър Цухлев¹¹ се натъкнах и на още два факта, касаещи историята на съда. Първият се отнася до местонахождението на двете съдилища при откриването им – това е сараят на турския паша – Мубашир. Той е описан така: „Това грамадно двуетажно здание, с многобройни стаи и бани, се е намирало между кавалерийската казарма и сегашния затвор, който тогава е бил женско отделение (харемлик) на сарая. Това здание, по всяка вероятност, е било построено в по-старо време, може би от цар Йоана Срацимира, но след Освобождението и то било съборено за материалите му, като дълго време от него стърчала една малка част, докато преди 1 – 2 години и тя е била разрушена за камъните й“.

Пак там за кавалерийската казарма е казано, че това е било грамадно красиво каменно, двуетажно здание, разположено зад днешната джамия на Пазвантоглу.

Струва ми се, че интерес биха представлявали и личностите на двамата първи председатели на окръжния и губернски съд.

За Петър Дамянов знаем следното:

Роден е във Видин през 1837 г. Образованието си получава във Видинското класно училище.

Още преди Освобождението проявява активна обществена дейност като член на училищното настоятелство, а по-късно при възобновяване работата на читалище „Цвят“ през 1870 г., като деятел на същото.

¹¹ Цухлев, Д. История на града Видин и неговата област ...

През втората и третата четвърт на XIX в., известна като „ерата на Танзимата“¹², в Османската империя се извършват редица реформи в различни области на обществения живот. Безспорният авторитет на Петър Дамянов е основание да бъде избран като член на Видинския меджлис – административен съвет със смесен състав, натоварен с важни функции по развитието на региона. Като такъв той участва като член на извънредния съд, който на 8 юли 1876 г. започва разглеждането на първото дело срещу заловените Ботеви четници. В двата процеса има издадени само три смъртни наказания.

След Освобождението е първият председател на Видинския окръжен съд и като такъв участва като депутат по право в Учредителното събрание, което изготвя и приема Търновската конституция.

Депутат е в откритото на 17 април 1879 г. Първо велико народно събрание, което избира княз Александър Батенберг за български владетел.

С княжески указ от 2 ноември 1879 г. (ДВ, бр. 34 от 24 ноември 1879 г.) Петър Дамянов е освободен от длъжността си поради подаване на оставка.

Впоследствие, по време на кметуването на четвъртия видински кмет Панталей Янакиев (18 май 1881 г. до 21 ян. 1883 г.), е бил помощник-кмет. Тогава с активната подкрепа на премиера на страната д-р Константин Стоилов на 11 май 1882 г. с княжески указ четирикласното градско училище прераства в Скобелева гимназия. През следващата година работи като писар в общината, а през 1884 г. е представител на терзийската кантора. За периода 1885 – 1895 г. той е избран редовно за член на Общинския съвет.

През годините 1897 – 1900 г. като член на Видинското черковно настоятелство взема дейно участие в работата по изграждане на катедралния храм „Св. Димитър“.

Умира на седемдесетгодишна възраст на 27 март 1907 г. във Видин.

За Илия Цанов знаем следното: Той е роден във Видин на 15 юли 1835 г. като първо дете на хаджи Тома Цанов и Екатерина Шишманова. Семейството има още пет деца – три момчета и две дъщери. Дядото Цано е заможен търговец, като неговата дейност е разширена от сина му – бащата на Илия Цанов. Майката е дъщеря на Емануил Шишманов, който е от знатен болярски род, потомък на Шишмановци.

Илия Цанов получава образование в килийното училище на родния си град, след което е изпратен в Свищов при вуйчо си Александър Шишманов. Тук той продължава образованието си в известното училище на Емануил Васкидович. След завършване на в Свищовското училище, Илия Цанов се

¹² Танзимат (от танзимат-и хайрие – добри разпоредби) – период на реформи, целящи модернизацията на Османската империя.

завръща в родния си град и започва работа в семейната търговска кантора. Като придружител на баща си при пътуванията му в Западна Европа, се запознава с европейската култура.

Образованието и интелектът му дават възможност да се наложи като компетентен чиновник и да заслужи доверието на местната власт. Поканен е и започва да служи като секретар на видинския паша. Усвоява турското законодателство и административно устройство, научава турски, гръцки, френски и румънски езици.

През 1868 г. се жени за Екатерина Анкова – сестра на бъдещия председател на Врачанския революционен комитет Мито Анков. От брака им се раждат пет деца – едно момче и четири момичета. Семейството се премества да живее в София, където Илия Цанов е назначен за моавин (помощник на окръжния управител – б.а), а след една година поема длъжността председател на търговския съд.

На 8 юли 1876 г. в Русе започва първият от двата процеса на извънредния съд по съденето на Ботевите четници. Илия Цанов е назначен за служебен защитник на обвиняемите, като за 13 от тях от обвинителя Халил ефенди е поискано смъртно наказание. В продължение на два часа, благодарение познанията си на турското наказателно право, той успява аргументирано да обори тезата на обвинението за прилагане текста на чл. 55 от Наказателния закон, предвиждащ смъртно наказание.

Димитър Маринов пише за процеса¹³: „...Обвинителят говорил убедително с всички аргументи на закона и доказателствата от следственото дело, обаче езикът му бил сух, без ония украшения, които бият силно на убежденията и чувствата на съдиите.

Защитникът имал задача да руши силна крепост, и то не с доказателства, а с фантазии и с предположения, но хубавият му литературен турски език, препълнен с украси от персийски и арабски думи и изрази, каквито съдиите вярвам, дори и сам председателят, не бяха слушали, бил пленил не само съдиите, но и отбраната турска публика. В залата били всички русенски бейове и ефендета, па и самият валия и всички дипломати в Русчук, щото в течение на два часа в залата владееше мъртва тишина.“

Отзивите след първия процес са разнопосочни. Турците в Русе са възмутени от постановените присъди и защитната реч на служебния защитник. В местната и цариградската преса Илия Цанов е обявен за враг на държавата и се иска заточението му. Местните българи и западните дипломати са във възторг от нея.

¹³ **Маринов**, Д. История на града Лом и Ломска околия. София: Изток-Запад, 2003.

На 2 юли 1876 г. е вторият процес, обвиняеми са 23 четника. От турска страна този път са взети мерки да не се допусне „грешката“ от първия процес, а и Илия Цанов променя тактиката – очевидно преценил, че няма да е в интерес на подсъдимите да залага на политически изказвания, този път защитната пледоария е изградена така, че е потърсено по-скоро милост и снизхождение от страна на съдебния състав. От този процес на смърт са осъдени само трима от подсъдимите и то само тези, които са си признали при разпитите им, че са извършили убийство.

След процесите в Русе, завръщайки се в София при семейството си, Цанов научава, че е уволнен от заеманата преди това служба в турската администрация.

След Освобождението Илия Цанов е назначен от Временното руско управление за първи градоначалник на София. Не след дълго се завръща в родния си град, където е назначен за председател на Губернския съд и като такъв по право участва в Учредителното събрание, където е член на комисията по изработването на Търновската конституция.

Във Видин заедно с брат си Найчо Цанов стават членове на Либералната партия на Петко Каравелов (по това време заместник губернатор) и до края на живота си остава негов верен последовател. Участва в работата на първото (1879 г.), второто (1880 – 1881 г.) и четвъртото (1884 – 1886 г.) Обикновено народно събрание и в третото Велико народно събрание (1886 – 1887 г.).

Завръщайки се отново в София с указ № 15 от 3 септември 1879 г. на княз Александър Батенберг е назначен за председател на Софийски апелативен съд. Впрочем този факт от биографията на Илия Цанов още един път потвърждава тезата, че Видинският окръжен и губернен съд са създадени през 1878 г. Впоследствие, до съставянето на второто правителство на Петко Каравелов през 1884 г., той заема важни административни и държавни служби – главен секретар на Министерството на правосъдието, управляващ българското дипломатическо агентство в Цариград, Окръжен управител на Русе.

Във второто правителство на Петко Каравелов (30 юни 1884 – 9 август 1886 г.) той заема поста на външен министър. Придобитият по-рано дипломатически опит му дава възможност, когато се извършва съединението на Княжество България с Източна Румелия, да избегне евентуалните усложнения, които биха могли да възникнат с този акт. Участва в изработването и подписването на Топханенският акт (24 март 1886 г.), с който фактически се признава Съединението.

На 9 август 1886 г. група офицери извършват държавен преврат. Александър Батенберг е детрониран. От власт е свалено и правителството на Петко Каравелов. След абдикирането на Батенберг и назначаването на ре-

гентство в състав: Стамболов, Каравелов и Муткуров, е свикано третото ВНС, което избира за княз Фердинанд Сакскобурготски.

Естествено е тези политически противоборства да не са по вкуса на един уважаван юрист, фин дипломат и общественик, какъвто е Цанов, който е бил принуден да изтърпи и унижението несправедливо да бъде затворен в Черната джамия заедно с лидера си Петко Каравелов. Той се отегля от активна обществена работа и последните две години от живота си пише спомени¹⁴. Умира на 14/27 март 1901 г. в София.

Първият закон след Освобождението, уреждащ въпросите на съдебното устройство е Законът за устройство на съдилищата (ЗУС) от 1880 г. Той е приет на първата сесия на Второто обикновено народно събрание. Публикуван е в Държавен вестник бр. 47 от 2 юни 1880 г. и влиза в сила в деня на обнародването. Според чл.1 на този закон съдебната власт в Княжество България принадлежи на мировите съдии, на Окръжните и Апелативни съдилища и на Висшия касационен съд.

Мировите съдии са еднолични органи. Те разглеждат делата по същество, като ведомството им се разпростира на територията на околията.

Останалите съдилища са колективни органи, като Окръжният съд се състои от председател, подпредседател, членове съдии и следователи. В зависимост от числеността им ЗУС ги дели на първостепенни и второстепенни. В първите, с по-голям брой съдии, има обособени две секции – гражданска и наказателна. Това дава възможност за специализация, като всеки съдия престоява в отделните секции по две години. Във второстепенните няма такова разпределение. Окръжните съдилища също разглеждат делата по същество, те са основен първоинстанционен съд, като по отношение на тях Апелативният съд е втора инстанция, а Висшият касационен съд – трета. Тяхното ведомство се разпростира в рамките на съответния окръг.

В тези първи години след Освобождението е съвсем естествено да липсват добре подготвени юристи с достатъчно опит и стаж. За състоянието на българското правосъдие в първите години от историята на новата държава свидетелства написаното от Константин Иречек: „Отначало се срещаше голямо затруднение поради недостига на образовани юристи. Който е пътувал по страната в първите години след Освобождението можел е скоро да забележи, че хората от всичко са доволни, освен от съдилищата и да чуе навсякъде оплаквания срещу протакания, бъркотии и понякога дори и срещу подкупвания“.

¹⁴ Цанов, Ил. Из бележките ми по Съединението (1885 – 1886). – Български преглед, кн. VIII, 1899, 1–42; Цанов, Ил. Из бележките ми по съденето на преживелите войводата Ботева. – Български преглед, кн. IX–X, 1899, 207–229.

Подобни разсъждения конкретно за съдилищата във Видинска губерния срещаме и при д-р Бърни Бончев във „Видинската книга“¹⁵: „От друга страна поради липса на подготвени хора за съдии, за такива се назначаваха свършено неподготвени и неподходящи хора. Единствено изключение правеше Илия Цанов, който бил назначен за председател на Видински окръжен съд (явно става въпрос за губернский – б.а.) и за да организира съдебното дело във Видин, същият бил принуден да дири служители за Темида от еснафските работилници измежду грамотните чираци и калфи.“

Първа крачка към въвеждането на новата съдебна система в Княжество България е Указ № 279 от 21 юни 1880 г. (ДВ, бр. 54 от 28 юни 1880 г.). С него съгласно ЗУС и Закона за административно разделение на територията на Княжество България се ликвидират съществуващите административни, губернский и окръжни съдилища и се разпорежда техните дела „да бъдат предадени в подлежащите окръжни и апелативни съдилища, на които преминават всичките права и обязанности от упразднените“.

На базата на този указ в съответствие със ЗУС от 1880 г. се създава и Видинският окръжен съд. Това става с указ, публикуван в Д.В. бр. 70 от 10 септември 1880 г., в който четем:

„ст. първа – да се закрият следните окр. съдилища: Ломско-белоградчиского.

ст. втора – съдовете Видин, Враца... да се учредят според новото съдоустройство.

ст. трета – да се учредят мирови съдии в околиците Видинска, Адлийска (Кулска, б.а), Белоградчийска и Ломска подведомствени на Видински окръжен съд“.

След освобождаването на Петър Дамянов като първи председател на окръжния съд във Видин на негово място е назначен И. Рашков. Той престоюва на този пост до 16 август 1880 г., когато с княжески указ № 303 е назначен за председател на Провадийски окръжен съд, а на негово място за председател на Видинския окръжен съд е назначен досегашният член съдия на този съд Йов Иванов Титоров. По този начин може да се каже, че Йов Титоров се явява първият председател на Видинския окръжен съд след въвеждането на новата съдебна система съобразно първия устройствен закон след Освобождението.

Йов Титоров е роден на 13 януари 1854 г. в Болград – Бесарабия. Дядо му е българин от Разград, който емигрира и е един от основателите на гра-

¹⁵ ДА – Видин, ф. 122К – Денев, Бърни Бончев, оп. 1, а.е. 128 – „Видинската книга или какво е дал Видин на българската книжнина и общественост“. част I. Видин. Макет. Машинопис. 1946 г.

да. Бил е църковен ктитор и оттам произлиза и фамилното име Титоров. Бащата Иван Стоянов е един от болградските първенци в румънско време, бил е кмет на града и два пъти депутат в румънския парламент.

Учител на малкия Йов е Христо Ботев, когото той обикнал много. Впоследствие учи в основаната през 1859 г. Болградска българска гимназия, а след нея завършва право в Новорусийския университет в Одеса.

След Освобождението страната има голяма нужда от подготвени юристи. По покана на министъра на правосъдието Михаил Греков, също бесарабски българин, Йов Титоров идва в България и постъпва на работа в Ломския окръжен съд, а след това във Видинския окръжен съд. Депутат е в три народни събрания – Четвърто обикновено, на което е избран за секретар, Шесто обикновено и в Девето обикновено, на което е бил подпредседател. Бил е и председател на Софийския апелативен съд.

Поради това че една значителна част от живота си прекарва в нашия край, през 1922 г. издава книга със спомени за това време, озаглавена „Политико-обществени спомени“.

В този си вид Видинският окръжен съд просъществува до 1934 г., без по някакъв начин извършените промени в съдоустройствените закони през 1899 и 1926 г. да му се отразят. С това фактически приключва вторият период от развитието на съда

През този период от време, след освобождаването на Йов Титоров, председатели последователно стават: Т. Гаази, К. х. Ангелов, Петър Русинов, Л. Аврамов, В. Аврамов, В. Лингуров, Д. Манов, Стан Димитров, Илия Стоянов, С. Иванов, Д. Николов, Боро Тодоров и Петър Иванов.

На 19 май 1934 г. е извършен преврат от Военния съюз в сътрудничество с политически кръг „Звено“. Кимон Георгиев, който застава начело на правителството в речта си, произнесена на 12 юли 1934 г. в театър „Роял“ поставя като цел на правителството „възстановяване авторитета на държавната власт, извеждане на страната от кризата и осигуряване на всестранната ѝ обнова, гарантиране на гражданския мир и постигане обединение на цялата нация в името на Отечеството“. За постигане на тези цели сред неотложните и спасителни за страната задачи е и осъществяване на реформа в правосъдието.

С указ № 174 от 6 ноември 1934 г. (притурка на ДВ, бр.182 от 12 ноември 1934 г.) е утвърдена Наредбата–закон за устройството на съдилищата. С нея се създават нови съдебни органи и се формира нова съдебна система, като по този начин се поставя началото на третия период в развитието на Видинския окръжен съд. Тя включва: околийски, областни, апелативни съдилища и ВКС.

Околийските съдилища се изграждат на мястото на мировите, а областните – на окръжните.

Предвижда се учредяване на общински съд във всяка община, чието устройство и компетентност се урежда с Наредба-закон за общинските съдилища, утвърдена с Указ № 176 от 6 ноември 1934 г.

Ведомството на околийските, областните и апелативни съдилища се простира върху околииите, областите и районите.

В страната се прави и цялостна административно-териториална реформа, като съществуващите окръзи се обединяват в нови седем области. Това става с Наредба-закон за въвеждане на изменения в административно-териториалното деление на царството, утвърден с Указ № 179 от 19 май 1934 г. (притурка на ДВ, бр. 38 от 1934 г.)

Създават се седем областни съда – Враца, Плевен, Шумен, София, Пловдив, Стара Загора и Бургас.

Околийският съд е едноличен, а останалите са колегиални органи.

Областният съд има председател, подпредседател и членове. Броят на отделенията и на членовете се определя с особен закон. При областния съд има и допълнителни съдии (по един на отделение).

С Наредбата-закон, както и дотогава, не се излиза от утвърдената форма на условна несменяемост – несменяеми стават всички съдии, които са прослужили най-малко три години като редови съдии, но след навършване на 60 годишна възраст, несменяемите съдии отново стават сменяеми.

Реформата в съдебната област засяга преди всичко устройството на съдилищата и териториалното им разпределение. Поради това Видинският окръжен съд за един кратък период от време престава да съществува и дейността му се прехвърля към Врачански областен съд.

След по-малко от година през м. септември 1935 г. се правят нови изменения в съществуващото дотогава административно-териториално деление. Едно от тях – отцепване от област Враца на градската община Видин и образуване в административно отношение на отделна самостоятелна единица, градска дирекция, управлявана от градски директор с права на областен директор, води до откриване отново на окръжен съд, но вече в съответствие с Устройствения закон като областен. Областни съдилища се разкриват и в други градове, като те стават 17 на брой.

В този си вид и същност Видинският вече областен съд според новата терминология на устройствения закон просъществува до 9 септември 1944 г. Председатели на Видинския областен съд през този период от време последователно са: Н. Балчев, Хр. Димитров, П. Пешев и П. Ташков.

Победилата на 9 септември 1944 г. т.нар. „социалистическа револю-

ция“ поставя началото на радикални промени в общественно-политическия и икономически строй. Естествено във връзка с тези промени започва и постепенен процес на замяна на заварената съдебна система с нова, изградена по съветски образец. Заварената в съответствие с Търновската конституция и Устройствения закон от 1934 г. организация на съдебната система след един кратък период от време изпада в противоречие с новосъздадените обществени порядки. Това предпоставя и нейното бързо преобразуване при съобразяване с поставените от новото Отечественофронтовско правителство задачи. Те се свеждат до: „евтино и бързо правораздаване, чрез откриване на нови съдилища в по-големите населени места; преустройство на законодателството, съобразно с народния бит и новите стопански и социални задачи; общественно-политическа борба с престъпността и подобряване на наказателния режим“.

Първите крачки в това отношение са направени на 3 октомври 1944 г. с измененията в Устройствения закон от 1934 г., с които се отменя ежегодната процедура за повишение на съдиите и прокурорите. В края на същата година се прави още едно изменение, с което се премахва несменяемостта на съдиите и се променя срокът на законно установения стаж на кандидатите за съдебна длъжност.

През 1947 г. се закриват апелативните съдилища, което създава малък хаос в съдебната система – първоинстанционните дела на областните съдилища започват да се разглеждат в една инстанция по същество и подлежат само на касационно обжалване, като това на практика означава два вида второинстанционно производство – по част от делата то е апелативно, а по останалата част – касационно.

Със Закона за изменение и допълнение на Закона за наказателното производство от м. януари 1948 г. съществуващата от Освобождението триинстанционна съдебна система се преобразува в двуинстанционна.

Конституцията от 1947 г. дава отправната рамка за създаването на новата организация на съдебната система, която се извършва със Закона за устройство на народните съдилища. Той е приет на 4 март 1948 г. (ДВ, бр. 70 от 26 март 1948 г.), като с него се отменя Наредбата-закон за устройство на съдилищата от 1934 г.

В съответствие с чл.1 от закона, правосъдието в България се осъществява от околийски, областни и върховен съд. Закриват се Върховният касационен съд, Върховният административен и Военно-касационният съд, като техните дела се поемат от Върховния съд (ВС), чийто членове заместват представителите на закритите инстанции.

Околийските съдилища заседават в състав един съдия и двама съдебни

заседатели, като понякога околийските съдии правораздават и еднолично. Избират се от околийските народни съвети за срок от три години.

Областните съдилища действат в състав един съдия и двама съдебни заседатели, а в определени от съдопроизводството случаи и в състав от трима съдии – председател и двама членове. Избират се от Околийските народни съвети за срок от пет години, като броят им се определя от Министерството на правосъдието. От него се определят и съдебните райони.

В съответствие с поставените пред новите съдилища цели и задачи се предвиждат и нови изисквания към кандидатите за заемане на съдебната длъжност – да са български граждани, да са завършили правни науки, да са прекарвали успешен стаж и издържан държавен изпит, да не са лишени от права по чл. 30 от Наказателния закон, да не се намират под следствие или съд или да не са осъждани за посочените престъпления, да не са обявени в несъстоятелност и да не са поставени под пълно или ограничено запрещение, да нямат фашистки или реставраторски прояви, да нямат физически и душевни недостатъци, които биха пречили на службата.

Тези изисквания дават възможност новата власт да извърши чистка в съдебната система, като за един кратък период от време са уволнени 145 съдии за фашистки прояви и 82 в интерес на службата.

В съответствие с Устройствения закон от 1948 г. Видинският окръжен съд продължава да съществува и след промените от 1944 г. до края на 1949 г. като областен съд, но изпълнен с ново съдържание, цели и задачи.

С указ 794 от 24 септември 1949 г. (ДВ, бр. 224 от 26 септември 1949 г.) се прави ново административно-териториално деление, като страната се разделя на 14 окръга и 101 околии. В съответствие с това се прави изменение в ЗУС от 1948 г., като областните съдилища, в това число и Видински областен съд, се преименуват и стават окръжни.

През 1951 г. се правят нови изменения в административно-териториалното деление, които засягат и структурата на Видинския окръжен съд. Закриването на Видински окръг и присъединяването му към Врачанския, води и до закриването на Видинския окръжен съд, като той става отделение на Врачанския окръжен съд.

През следващата 1952 г. е приет нов Устройствен закон, публикуван в бр. 92 на в. „Известия на Президиума на Народното събрание“. Новата структура на съдебната система не засяга окръжните съдилища, Видинският продължава да действа като отделение на Врачанския окръжен съд, тъй като в съответствие с чл. 8 на този закон във всеки окръг има по един окръжен съд.

Новото в структурата на съдебната система се отнася до по-долните по ранг съдилища, които вместо околийски, стават народни съдилища, като

във всяка околия и във всеки район в градовете с районно деление има един или няколко народни съдилища. Правосъдието, освен от тези съдилища, се осъществява и от ВС и особените съдилища, каквито са военните и съдилищата по транспорта.

С указ на Президиума на Народното събрание от 22 януари 1959 г. се прави ново административно деление на територията на страната, като съществуващите до момента окръзи се закриват и на тяхно място се обособяват 12 окръга. С последващо изменение в ЗУС от 1952 г. във Видин се открива отново окръжен съд. Следващите новоприети устройствени закони от 1976 г. и 1994 г. и измененията в тях не се отразяват на Видинския окръжен съд като структура, който действа като такъв и към момента.

През тези години председатели на Видинския окръжен съд са били последователно: Никола Иванов, Русин Русинов, Петър Бъчваров, Евстати Цалов, Богдан Минков, Цветан Кръстев и Васил Василев.

С настоящия доклад се опитам да коментирам темата за тенденциите в развитието на Видинския окръжен съд разглеждайки я в нейния исторически аспект. Изхождайки от контекста на темата, предмет на разглеждане на настоящата конференция бихме могли да заключим, че всеки последващ етап от развитието на Видинския окръжен съд представлява крачка напред към по-добро и по-модернистично законодателно разрешение в сравнение с предходния.

Ползвана литература и материали:

1. **Цухлев, Д.** История на града Видин и неговата област (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Ореховско, Вратчанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София: Печатница П. Глушков, 1932.
2. **Вълчев, Г.** Депутатите от Видинска област. Енциклопедия. Част I. Видин: „Бдин Принт“ ООД, 2003.
3. **Йоцов, Й.** Градът на завоя. Видин: Издателство „Витоника – Ванко Иванов“, 2008.
4. **Цанов, Ил.** Из записките ми. Състав. Веселина Антонова. София: Издателство „Сибис“, 2011.
5. Над Гургулово кладенче – първа книга за Видин и Видинско. Състав. Славчо Николов. Шумен: Издателска къща „Славчо Николов и сие“, 2008.
6. **Стоянов, Ив.** История на българското възраждане. В. Търново: Св. Евтимий патриарх Търновски, 1999.
8. **Радев, С.** Строителите на съвременна България. София: Издателство „Български писател“, 1973.

9. **Пантев**, А., И. Божилов и др. Град Видин. Кратък исторически очерк“, София: Анубис, 2008.

10. **Добчев**, П. Върховният касационен съд, 1880 – 2005. Сфия: Издателство “Сиби“, 2005.

11. **Маринов**, Д. История на града Лом и Ломска околия. София: Изток-Запад, 2003.

12. Временни правила за устройство на съдебната част от 1878 г.

13. Закон за устройство на съдилищата 1880, 1899, 1910, 1926, 1952 и 1976 г.

14. Наредба-закон за устройство на съдилищата 1934 г.

15. Наредба-закон за общинските съдилища 1934 г.

16. Закон за устройство на народните съдилища 1948 г.

17. Закон за избиране на народни съдии и съдебни заседатели при народните съдилища 1955 г.

18. Закон за съдебната власт 1994, 2007 г.

19. Указ № 179 от 19.05.1934 г. за обнародване на Наредба-закон за въвеждане на изменения в административно-териториалното деление на Царството.

20. Указ № 352 от 20.09.1935 г. за обнародване на Наредба-закон за въвеждане на изменения в административно –териториалното деление в Царството.

21. Държавен вестник 1879 – 1889

22. ДА – Видин, ф. 30К – Областен съд – Видин.

23. ДА – Видин, ф. 226К – Околийски съд – Видин.

24. Учрежденски архив на Окръжен съд – Видин.

Приложение:

Улица „Александровска“ във Видин, на която се е намирал Окръжния съд.
ДА – Видин, ф. 1217

ПУТЕВИ КУЛТУРЕ ЗА РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ

Драган Живковић

У току последње деценије све више бивају наслеђе, култура и креативне индустрије препознати као мотор локалног економског развоја. Многи тврде да је одавно прошло време када је трговина промовисала културу – сада култура промовише трговину. Стога су и путеви културе један од водећих трендова у туризму данашњице.

Путеви културе су јединствени културно-туристички производи који тематски повезују више атракција и занимљивих дестинација у једној или више земаља. Они промовишу заједничко културно наслеђе Европе и света, повећавају свест о неопходности његовог очувања, истичу оно што одређене области чини посебним на туристичком тржишту. Културне руте подстичу међукултурни дијалог, доприносе очувању културне разноликости, развоју науке, унапређењу образовања кроз неформално учење, али значајно утичу и на развој привредног сектора, кластера, мрежа, подстичу креативност и иновације у свим областима. Оне су и једно од најбољих решења за културни и привредни развој читавих региона.

Савет Европе је установио до сада 24 пута културе, који се протежу кроз 70 земаља на четири континента, и обухватају на хиљаде атрактивних дестинација. Европска рута индустријског наслеђа тренутно представља преко 1 000 локалитета у 43 земаље и има између два и три милиона посетилаца годишње. Индустријско наслеђе у Србији је пак запостављено, а многи га и не препознају као културну вредност.

Као озбиљан туристички производ, културне руте доносе далеко више добити од појединачних културних дестинација. Они су и једно од најбољих решења за одрживост културне баштине, културни и привредни развој читавих региона.

У току последње деценије, наслеђе, култура и креативне индустрије све више бивају препознати као мотор локалног економског развоја. Могућности које нуди култура и наука веома лако могу бити у функцији економије. Путеве културе брендирају одређене области, те читава привреда реагује стварањем ланца тематских производа и услуга. Све то је плодно тло за иновације, специфичне креације малих предузећа (занати, сувенири, амбијентални хотели), запошљавање локалног становништва (аниматори,

интерпретатори), али и развој нових гастрономских специјалитета у складу са темом пута културе.

Пораст дестинација културног туризма широм света само указује на то да су културне руте велики изазов и за културу и за туризам јер могу да доведу до бољег позиционирања на тржишту, да буду мамац за привлачење великог броја посетилаца.

Ко „крстари“ путевима културе?

Према америчким истраживањима, путеви културе углавном привлаче људе између 35 и 55 година, људе у пуној физичкој и економској снази, спремне да своје уживање далеко више плате од пасивног туристе који иде да се купа или скија¹. Аранжмани на путевима културе су увек скупљи од обичних туристичких понуда и подразумевају префињен програм, од специјалног смештаја у хотелу, до посебне услуге у музеју, уз обавезно укључивање туристе у неки вид активности везаних за тему путовања.

Поклоници културног туризма у просеку 2,2 пута више лете авионом од обичних туриста, 1,2 пута остварију више ноћења у земљи коју посете, 1,7 пута више бензина троше, 2,7 пута више потроше на храну и свакодневне потрепштине током путовања, скоро три пута више новца издвоје за сувенире, и куповину уопште, у односу на туристе „доколичаре“.

Све успешне руте су креиране око једне теме, чиме се ствара препознатљив бренд и рута лако позиционира на туристичком тржишту. Са друге стране, брендираност је и нека врста гаранције квалитета, туриста може бити сигуран да ће на свакој тачки руте, чак и у ресторану или хотелу, имати посебан доживљај наслеђа.

Руте повезују државне институције, туристичке и маркетиншке организације на интернационалном, националном и локалном нивоу, успостављају везе међу туристичким операторима, превозницима, јавним институцијама, предузетницима итд. Умрежавањем на једном путу културе, привредници добијају одличан маркетинг, какав им локални туризам сам по себи никада не би донео, а користе и лого и бренд руте у пословним активностима. Што је више људи на једном путу културе, он бива значајнији. Сама мрежа мора да омогући канале комуникације између чланова, а то се најчешће остварује кроз заједничке пројекте и програме: публикације, конференције, семинари и радионице, тренинзи, изложбе, фестивали, као и разни други догађаји.

¹Anderson, B. Cultural & Heritage Travelers, VP American Express Business Insights. Retrieved January 30, 2013, from americanexpress.com/businessinsights, 2011, <iacudit.org/journal/volumes/v3n1/v3n1_24-44.pdf> 2018.

Све успешне руте карактеристичне су по развијеној туристичкој инфраструктури (одморишта, стајалишта), развијеној сигнализацији, као и значајном промотивном материјалу. Кључ успеха лежи и у чињеници да су систем управљања и маркетинга руте институционализовани. Рутом управљају непрофитне организације, фондације, асоцијације, кластери, оформљени специјално за потребе развоја и промоције руте. Трошкове рада управљачког тела носе чланови мреже кроз плаћање годишње чланарине, али су ту и донације и спонзорства, различите државне и приватне инвестиције и улагања, интернационални, национални и локални конкурси подршке пројекатима. Сопствене приходе рута остварује од продаје улазница, лиценце, заштитног знака и ауторских права. Многе руте имају чак и своје прехранбене производе са препознатљивом етикетом руте.

Зашто су путеви културе битни за регион Јужне и Источне Србије?

Како у региону Југоисточне Србије не постоје споменици културе, локалитети, атракције које које изазивају такозвани „*wau!*“ (wow!) ефекат (као египатске пирамиде или Ајфелова кула), потребно је привући туристе на други начин. Нико се не би упутио из неке удаљене земље у Србију да би видео једно римско налазиште или средњовековни град. Тематским окупљањем материјалне баштине у јединствену туристичку понуду, она постаје довољно интересантна да привуче више посетилаца.

Путеви културе истичу јединственост и аутентичност забачених дестинација, локалног знања и традиционалних вештина. Они значајно утичу на развој привредног сектора, кластера, мрежа, подстичу иновације у свим областима и креативност. У току последње деценије све више бивају наслеђе, култура и креативне индустрије препознати као мотор локалног економског развоја. „Некада је трговина промовисала културу, сада култура промовише трговину“, каже Георгес Карабатос, председник једне привредне и индустријске коморе у Грчкој².

Поред тога, путеви културе доносе далеко више добити од појединачних културних дестинација. Уз помоћ њих развијају се културни туризам и креативне индустрије, „продају“ локално знање и вештине, наслеђе и традиција, повећава број културних догађаја и манифестација, расте продаја књига, водича, сувенира, отвара се поље за нове послове разних врста. Културне руте омогућавају малим предузећима да развијају оригинал-

² Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness. <<https://rm.coe.int/1680706995>> 2011.

не производе и услуге засноване на јединственим вредностима културног наслеђа.

Путеви стварају идеалну подлогу за сарадњу на свим нивоима. Оне доприносе формирању и развоју кластера, успостављању веза међу туристичким операторима, угоститељима, превозницима, јавним институцијама, предузетницима. Са једне стране омогућавају сарадњу и умрежавање на међународном, регионалном и локалном нивоу, а са друге, интерресорна и интерсекторска повезивања.

Будући да локална култура и наслеђе могу да буду главни ресурси развоја читавих региона, Завод за проучавање културног развитка мапирао је потенцијалне путеве културе у региону Југоисточне Србије, издвојио занимљиве теме које могу да повежу и остале регионе Србије, али и друге европске земље.

У региону Јужне и Источне Србије су до сада развијана три пута културе: *Путеви римских императора, Тврђаве на Дунаву и Путеве вина.*

Путеви рударства – Балкан колевка металургије

Резултати лабораторијских испитивања, на институтима за археометалургију у Британији показали да је територија данашње Србије колевка светске металургије. Прво топљење метала почело пре 7.000 година у атару села Велико Лаоле, на данашњем локалитету Белводе. Руда се копала на оближној Рудној глави, прерађивала на Беловодама, а претпоставља се да је Плочник, локалитет код данашњег Прокупља, био је нека врста великог праисторијског индустријског центра. **Рудна глава, најстарији рудник на свету.**

Занимљива стара рударска окна, у која се чак може ући, постоје и у Ђавољој вароши. Ако се томе дода Бор, као рударски град у коме постоји и Музеј рударства и посве несвакидашњи, подземни Рударски кафић у Борском руднику, те рудници код Алексинца и Књажевца, добијамо невероватно путовање кроз развој рударства од праисторије до данашњих дана. Такође, у Ђавољој вароши, која је сама по себи изузетна културна атракција, постоје стара рударска окна у која је могуће ући, а надамак Прокупља је и готово напуштено рударско село.

Пут се повезује даље са Сењским рудником, јединим спомеником индустријског наслеђа који се нашао на Европској рути индустријског наслеђа које би требало захваљујући средствима Европске уније да постане живи музеј и посебна туристичка атракција Србије.

Рути се може додати и Врдник чији се рудник мрког угља убраја у ред најстаријих угљенокопа у Југославији, са убедљиво најдубљим окном.

Најпре су руду вадили калуђери Врдничког манастира, а затим је дошао у руке властелин Понграцу, који је искусне рударе довлачио из целе Европе. Зато данас у Врдинку живи чак 28 нација. Након Другог светског рата рудник је поплављен термалном водом и постаје бања. Изузетно су занимљиве, а мало познате, зграде некадашње индустријске архитектуре у Врдинку.

Будући да се обиље рудника налази у Бугарској и Румунији, Путеви рударства имају велике шансе као пројекат прекограничне сарадње.

Основни циљеви су:

- Очување и промоција индустријског наслеђа – европског, регионалног, али и националних специфичности;
- Културно-едукативна и научна компонента – промоција културе и науке, учење кроз забаву и из прве руке;
- Допринос одрживости и промоцији туризма региона - јачање идентитета и видљивости региона кроз међународну сарадњу;
- Подстицање развоја неразвијених подручја, посебно сеоских, њихово економско оснаживање;
- Промоција обновљивих извора енергије.

Туристички производ

Туристички производ подразумева укупна искуства туриста која задовољавају њихова очекивања, укључујући искуства са смештајем, природним и културним атракцијама, забавом, превозом, угоститељством, домаћинима и слично. Србија располаже могућностима за развој и комерцијализацију неколико **туристичких производа** које можемо поделити на краткорочно успешне („quick win“) и дугорочно успешне („long run“). У краткорочно успешне туристичке производе односно производе са највећим приликама да се брзо пласирају на тржиште спадају:

- Градски одмор („City Break“);
- Кружна путовања („Touring“);
- Пословни туризам + MICE;
- Догађаји („Events“);
- Специјални интереси.

Производи који захтевају велика улагања односно дугорочно успешни туристички производи обухватају:

- Здравствени туризам („Spa & Wellness“);
- Планине и језера („Mountain and Lake Holidays“);

- Наутика („Nautics“);
- Рурални туризам.

Приоритет у Републици Србији треба да буду производи са највећим могућностима/потенцијалима за развој и комерцијализацију, који уз најмањи напор могу да дају најбоље ефекте у што краћем року

Значај ових производа за Републику Србију као туристичку дестинацију у највећој мери произилази из чињенице да их у светским размерама одликује велики и константан обим тражње, динамична стопа раста тражње и велика просечна потрошња по дану боравка. У том смислу, интерес Републике Србије за тржиште било ког од ових производа би се у великој мери позитивно одразио на данашњи број и структуру долазака и ноћења, као и на остварену инострану туристичку потрошњу у земљи. На основу кретања на глобалном туристичком тржишту, трендова у коришћењу слободног времена (потреба за краћим, садржајним и кружним путовањима) и променама у захтевима тражње (дружење, провод, одмор, култура, едукација и слично) Република Србија нудећи бројне разлоге за долазак и боравак туриста, представља најбољи избор за други одмор у години (пример Аустрије и Републике Чешке).

„Вени, вино, вици“ – Србија и Бугарска брендирају нови вински пут Видин-Неготин-Књажевац-Кладово.

Регионална агенција за развој Источне Србије покренула је пројекат „Вени, вино, вици“ који ће се реализовати и на подручју општине Неготин. Пројекат, вредан 121.000 ЕУР, финансира се у оквиру ИПА Програма прекограничне сарадње Бугарска-Србија. Како се очекује, пројекат „Вени, вино, вици“ допринеће бољој валоризацији Неготинског виногорја на туристичкој мапи Србије, али и позиционирању неготинских вина на тржишту, објавио је општински сајт.

У оквиру пројекта „Вени, вино, вици“ биће припремљена студија брендирања новог пута вина – Видин, Неготин, Књажевац и Кладово, чиме овај све популарнији вид туризма добија међународну диманзију.

Виноградарство и винарство представљају велику развојну шансу, а Неготин, захваљујући јединственом комплексу Неготинских пивница, већ се наметнуо као незаобилазан на српском путу вина. Општи циљ пројекта је заједнички развој и промоција прекограничног туризма на основу одрживог коришћења ресурса. У оквиру пројекта планирано је формирање и опремање прекограничног музеја вина у оквиру Завичајног музеја у Књажевцу, али и многобројне активности на промовисању винарства и виноградарства у овом прекограничном подручју.

Пројектом ће бити обухваћено 25 произвођача вина, од којих је шест из Бугарске, а 19 из Србије – наведено је на општинском сајту.

Све винарије ће добити сет чаша за дегустацију, таблу за обележавање пута вина и биће представљене у промотивној брошури и на промоцији пута вина. Пројектом је предвиђена и обука за представнике 50 ресторана и хотела из региона за препознавање, односно послужење вина. Овим угоститељским објектима биће понуђено да у своју понуду укључе и локална вина. На крају пројекта, за групу од 25 туроператера организоваће се педодневни обилазак новог пута вина – Видин, Неготин, Књажевац и Кладово са посетом других знаменитости на овом подручју.

ЗАКЉУЧАК

Србија нема туризам „сунца и мора“, а ни атракције које које изазивају такозвани „waw!“ ефекат (попут египатских пирамида или Ајфелове куле). Уколико желимо да привучемо више иностраних туриста, нарочито оне из удаљенијих земаља, неопходно је брендирати територију тематским окупљањем материјалне баштине, умрежити се са околним земљама и понудити јединствене туристичке производе. А ту врсту јединствености може да омогући култура и наука, нарочито културна и индустријска баштина. Пласирање јединствених малих стогодишњих хидроелектрана, какве нема ниједна друга земља Европе, у комбинацији са Теслином заоставштином, која је сама по себи бренд, могу врло брзо побољшати позицију Србије на европском туристичком тржишту. Исто важи и за *Путеве рударства*, истицање Балкана као колевке металургије. Додуше, за овај пут културе била би потребна мало већа улагања него за *Путеве Тесле и Станојевића* чије су хидроелектране у одличном стању. Оба ова пута културе могу знатно скренути пажњу на културу и привреду Србије, омогућити нова улагања и то у складу са одрживим развојем.

Стављање индустријских објеката у туристичку функцију у Србији је јек у зачетку, као и одрживи приступ развоју туризма. Сматрамо да та два сегмента могу у будућности паралелно да се развијају, под позитивним међусобним утицајем. Нарочито је битно да их прати осмишљавање јединствених доживљаја и атракција за анимацију туриста, заснованих на материјалној и нематеријалној баштини.

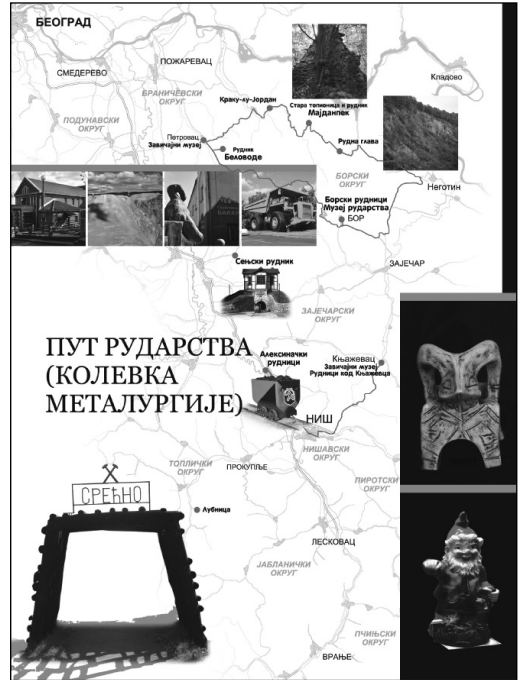
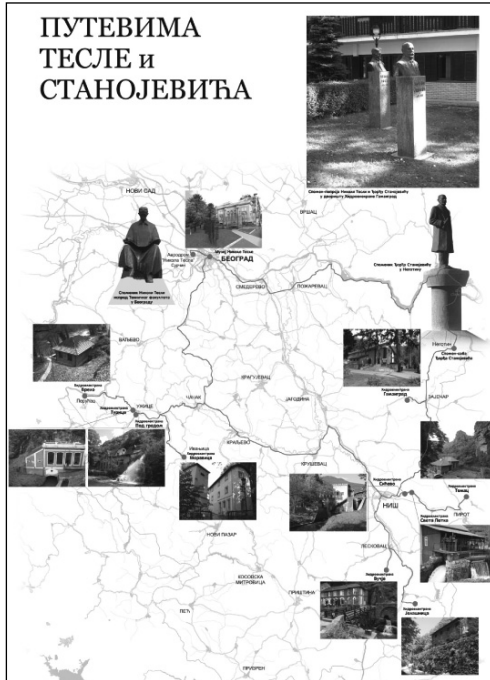
Извор литературе:

1. Еко музеј. Музеј Сењски рудник, Ресавица, <<http://www.resavica.rs/index.php/upoznajte-resavicu/moja-okolina/senjski-rudnik/eko-grad.html>> фебруар 2013.

2. И сину виђело из ријеке. Београд: Електропривреда Србије, 2011. 54 стр.
3. **Граф, М.** Путеви културе. Културно богатство региона Јужне и Источне Србије. Београд: Завод за проучавање културног развитака, 2012.
4. **Масин, М., Пуцар, М., Кораћ, М., Милијић, С.)** Менаџмент природних и културних ресурса у туризму. Београд: Универзитет Сингидунум, 2009.
5. *Музеј Николе Тесле*, Београд <<https://nikolateslamuseum.org/>> фебруар 2013.
6. **Попеску, Ј.** Менаџмент туристичке дестинације. Београд: Универзитет Сингидунум, 2011.
7. **Попеску, Ј.** Маркетинг у туризму. Београд: Висока школа струковних студија у Београду, 2009.
8. **Radivojević, M.** On the origins of extractive metallurgy: new evidence from Europe, <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440310001986>> 2010.
9. **Рогач, Љ.** Србија у Европским путевима културе. Култура, Београд: Завод за проучавање културног развитака, 2010, бр.128, стр. 274–294.
10. Савет Европе (2008) Препорука Савета Европе о промовисању туризма у циљу унапређивања културног наслеђа као фактора одрживог развоја, <<http://www.kultura.gov.rs/?jez=&n=404>> фебруар 2013.
11. Стратегија развоја туризма Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 91, 2006, <<http://www.turizam.mfp.gov.rs/index.php/sr/2010-02-11-19-39-09/2010-01-19-12-39-51>>2013.
12. **Anderson, B.** Cultural & Heritage Travelers, VP American Express Business Insights, 2011, americanexpress.com/businessinsights
13. Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness, Council of Europe, 2011, p. 178.

Пивнице Рајац – Неготин

БУГАРСКА И ЈУГОСЛАВИЈА 1944 – 1980. СУСЕДИ И СУПАРНИЦИ

Петар Драгишић

Прва половина 20. века је обележена је драматичним догађајима у односима Србије (Југославије од 1918. године) и Бугарске. Чињеница да су се две државе у оба светска рата, као и у другом балканском рату, налазиле на супротним странама довела је односе два народа на ниво екстремног непријатељства. Ни у периоду између два рата није дошло до нормализације односа, будући да је македонско питање наставило да омета приближавање Београда и Софије. Отуда се односи ова два народа до завршнице Другог светског рата могу описати као стање готово перманентног сукоба.

Прекретницу у односима Југославија и Бугарске донеле су глобалне промене у финалној фази Другог светског рата. Продор Црвене армије у Бугарску иницирао је и темељне политичке промене у Софији. У влади Кимона Георгијева, формираној септембра 1944. године, бугарски комунисти су играли пресудну улогу и постепено успоставили политички монопол. Са друге стране, у Југославији је у истом периоду, после успешних операција у Србији у јесен 1944. године, такође започело успостављање комунистичке власти. Тако је у обе земље истовремено формиран идентичан идеолошки систем, при чему су и Београд и Софија имали истог политичког патрона – Совјетски Савез.

Чињеница да су две државе крајем 1944. године припале истој, односно совјетској сфери утицаја, и да су се у Београду и Софији на власти налазиле комунистичке партије довео је до прекретнице без преседана у историји југословенско-бугарских односа. У месецима и годинама које су уследиле дошло је до „ресетовања“ билатералних односа и интензивног приближавања две земље, што је кулминирало идејом о стварању федерације „од Трста до Црног мора“.

Драматичну промену југословенско-бугарских односа најавило је учешће бугарских трупа у завршним борбама за ослобођење Југославије на страни Народноослободилачке војске Југославије. Војна сарадња две војске омогућена је договором југословенског лидера, Јосипа Броза Тита, Добрија Терпешава и Петра Тодорова почетком октобра 1944. године у Крајови. Према југословенским изворима до договора о сарадњи бугарских

трупа и јединица Народноослободилачке војске Југославије дошло је на наговор Стаљина¹.

Дејства бугарских трупа у завршним операцијама за ослобођење Југославије била су интензивна и одиграла су се на широком простору, од Македоније, Косова, делова источне Србије, па све до Словеније. Између осталог, трупе отечественофронтовске Бугарске су, према југословенским изворима, учествовале у операцијама за ослобођење Власотинца, Беле Паланке, Ниша, Подујева, Бујановца, Гњилана, Приштине, Косовске Митровице, Новог Пазара, Куманова. Почетком маја 1945. године бугарске јединице су биле активне на самом северозападу Југославије. Бугарска војска је учествовала у акцијама за ослобађање Птуја и Марибора 9. односно 10. маја².

Највиши домет југословенско-бугарског приближавања током завршне фазе Другог светског рата и првих послератних година представљали су преговори о стварању југословенско-бугарске федерације. Радило се о крајње амбициозном пројекту, чији је резултат требало да буде велика јужнословенска држава, која би доминирала Балканским полуострвом. С обзиром на грандиозност овог плана и његове могуће геополитичке последице преговори о стварању југословенско-бугарске федерације изашли су из билатералног контекста и укључили глобалне силе, које су већ у завршној фази Другог светског рата започеле сложена дипломатску борбу за позиције на Балкану.

Према југословенским подацима, идеју о стварању југословенско-бугарске федерације је лансирао Стаљин у разговору са Титом, септембра 1944. године³. Уследили су југословенско-бугарски преговори током којих су две стране предложиле неколико концепата будуће заједничке државе. Пројекат федерације је пропао почетком 1945. године услед притиска Велике Британије и Сједињених Америчких Држава на Москву и Београд да се од тог плана, који би угрозио њихове интересе на Балкану, одустане⁴.

Почетком 1948. године идеја о стварању федерације је обновљена. Иницијатива је поново дошла из Москве, али као и три године раније, није дошло до реализације овог амбициозног плана. Југословенски режим је

¹ **Kljaković**, V. Jugoslovensko-bugarski odnosi u periodu avgust-oktobar 1944. godine u svjetlu sporazuma u Krajovi. – Vojnoistorijski glasnik, 1981, s. 2, 42.

² **Dragišić**, P. Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944 – 1949. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007, 27–31.

³ **Kardelj**, E. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957. Beograd: Radnička štampa, 1980, s. 104.

⁴ **Petranović**, B. Balkanska federacija 1943 – 1948. Beograd: IKZ Zaslona, 1991, 118–135.

одбацио Стаљинову иницијативу, будући да се у предлогу за стварање југословенско-бугарске федерације видела претња југословенској независности⁵.

И поред чињенице да до уједињења две државе није дошло у периоду од краја Другог светског рата до средине 1948. године Југославија и Бугарска су значајно унапредиле међусобне односе, што је потврђено на сусретима Јосипа Броза Тита и Георгија Димитрова на Бледу и у Евксинограду 1947. године, који су довели до склапања југословенско-бугарског Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи. Велики допринос приближавању два народа била је и значајна материјална подршка Бугарске новој Југославији, у оквиру које је током 1945. године Бугарска организовала кампању збрињавања око 12.000 југословенске деце – ратне сирочади, избеглице, деце из сиромашних породица⁶.

Једну од многих ондашњих потврда оптимизма у погледу даљег унапређења односа Југославије и Бугарске налазимо у говору југословенског партијског и државног лидера – Јосипа Броза Тита – у Београду, по повратку са самита у Евксинограду крајем новембра 1947. године. У свом говору Броз је оценио да је потписивање југословенско-бугарског Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи историјски чин и потврда „неразрушивог“ братства два народа, које је у ранијим периодима било ометано од стране „противнародних“ режима у Београду и Софији. Југословенски лидер је такође нагласио топао пријем, на који је наишао на путу од југословенско-бугарске границе до Црног мора:

„(...) Свуда смо наишли на најтоплији пријем, и то што смо видели превазишло је сва наша очекивања. Од границе до Софије, а затим до Варне и од Варне до Софије, другим путем, људи су нас дочекивали, долазећи ноћу по невремену на железничке станице, прелазећи десетине и десетине километара, долезећи из разних удаљених крајева, да би нас видели и поздравили. Било је случајева да су људи ишли стотине километара, долазећи из разних удаљених крајева, да су чекали сатима и сатима да би преко нас послали своје топле поздраве нашим народима.

Ти изрази симпатија бугарског народа изражавају и све оно што је у срцима наших народа, а то је жеља да неразрушиво братство и јединство, које је сада остварено, буде вечито. Ми смо у име народа наше земље дали завет народу Бугарске да ћемо верно чувати и спроводити све оно о чему смо се договорили. Формално је завршено оно што је стварно већ постигнуто одавно. Разматрајући период од Бледа (самита на Бледу – П.Д.) па до данас,

⁵ Ibid.

⁶ **Dragišić**, P. *Jugoslovensko-bugarski odnosi...*, 120–141.

ми смо дошли до заједничког јединственог закључка да је већ досадашња економска и политичка сарадња дала велике плодове. Шта то доказује? То доказује да ће сарадња између наше земље и Бугарске бити од огромне користи за даљи развитак и односе наших земаља.

(...) Ми смо вековима били разједињени, благодарећи противнародним режимима који су владали у Бугарској и Југославији и пре у Србији. Откад је народ узео власт и своју судбину у своје руке у новој Федеративној Народној Републици Југославији и у новој Народној Републици Бугарској, одмах су били створени сви предуслови да се све запреке које су стајале на путу јединству наших народа уклоне и да се наши народи први пут у историји, откад насељавају ове лепе земље на Балкану стварно зближе један са другим. То је велики историјски чин другови. То није само један обичан пакт, то није мртво слово на папиру које смо ми тамо сачинили, већ живот. То је оно што је сазревало и тињало столећима у срцима обичних људи, у души народа, док су противнародни режими и владари чинили све да се народне тежње не остваре.

(...) С дубоком вером да ће ово велико и неразрушиво јединство и братство између народа Југославије и бугарског народа имати огромног утицаја на још бржи напредак у нашим земљама, ја кличем: нека живи, развија се и свестрано продубљује братска и тесна сарадња између народа Федеративне Народне Републике Југославије и Народне Републике Бугарске (...)⁷

Брозов емотивни наступ по повратку из Бугарске указивао је на веру југословенског вође у одрживост достигнутог високог степена југословенско-бугарске сарадње. Само пола године касније стварност је демантовала његов оптимизам у погледу развоја односа Југославије и Бугарске. До нове прекретнице у односима две земље дошло је услед драматичне промене спољнополитичког контекста 1948. године. Сукоб Београда и Москве, који је озваничен резолуцијом Коминформа преко ноћи је довео до раскида односа Југославије са Совјетском Савезом и осталим државама источног блока. Попут осталих држава совјетског блока и Бугарска је одлучно подржала Стаљина у сукобу са одметнутим југословенским руководством. Тако су већ почетком лета 1948. године односи Београда и Софије од блиског савезништва доведени у фазу отвореног непријатељства.

Транспарентна манифестација радикално промењеног курса Софије према западном суседу била је кампања скидања Титових слика у Бугарској. На 16. пленуму бугарских комуниста партија је прекинула процес „македонизације“ Пиринске Македоније, сматрајући да престаје потреба

⁷ Tito, J. B. Govori i članci, 3. Beograd: Naprijed, 1959, 168–171.

за флексибилном македонском политиком, која не би антагонизовала две државе. Бугарска се већ у првој фази сукоба са Југославијом придружила снажној пропагандној кампањи против Југославије.

Резолуција Информбироа тако је поново „ресетовала“ односе две земље и анулирала све што је у периоду од јесени 1944. године до средине 1948. године урађено на приближавању Београда и Софије. У бугарској штампи и иступима највиших представника бугарског естаблишмента понављане су кључне оптужбе Москве и држава Коминформа на рачун Југославије и њеног руководства. Говорило се о југословенској издаји и преласку Југославије у „империјалистички табор“ и нападала се „клика Тито-Ранковић“. Кампања против југословенског партијског и државног врха достигла је врхунац у време процеса против Трајча Костова 1949. године.

Сукоб који је инициран конфликтом Тито-Стаљин и резолуцијом Информбироа довео је односе Југославије и Бугарске на ивицу рата. Најбољи показатељ тензија у односима две земље било је драматично стање на југословенско-бугарској граници од доношења резолуције Информбироа до смрти Јосифа Висарионовича Стаљина 1953. године. Гранични инциденти представљали су готово свакодневицу у граничном појасу. Граница између две земље постала је и поприште интензивних активности обавештајних служби Југославије и Бугарске. Према југословенским подацима, од 1. јула 1948. године до 1. октобра 1952. године у Југославији је откривено око 200 агената и диверзаната, који су из Бугарске убачени у Југославију. Са друге стране, према бугарским изворима само у новембру 1949. године Управа државне безбедности (југословенска обавештајна служба) убацила је 70 својих агената и диверзаната у Бугарску, од којих су већина били бугарски политички емигранти у Југославији⁸.

Нови преокрет у односима Југославије и Бугарске изазван је на идентичан начин као и њихово погоршање у лето 1948. године – дејством спољног фактора. Смрт Јосифа Висарионовича Стаљина, 5. марта 1953. године и почетак постепене нормализације односа Београда и Москве иницирао је и отпочињање поновног приближавања Југославије земљама социјалистичког лагера. Односи са Бугарском при том нису представљали изузетак. Чим је отклоњена кључна препрека сарадњи две земље – Стаљин – југословенско-бугарски односи могли су да крену путем смиривања и постепене нормализације.

Разуме се, побољшању југословенско-бугарских односа претходило је нормализовање односа Југославије и Совјетског Савеза, које је започело убрзо по Стаљиновој смрти. Већ крајем 1953. године дипломатски одно-

⁸ Dragišić, P. Jugoslovensko-bugarski odnosi..., 197–250.

си Југославије и Бугарске подигнути су на највиши ниво, постављањем амбасадора у дипломатским представништвима Југославије у Бугарској и Бугарске у Југославији. Четвртог децембра, касно увече, у Софију је стигао нови југословенски амбасадор. Започела је нова етапа у односима две земље⁹.

Приближавање Југославије и Бугарске убрзо се проширило на различите сфере односа две земље. Важан показатељ нове фазе југословенско-бугарских односа било је смиривање пропагандног рата који је започео после објављивања Резолуције Коминформа почетком лета 1948. године. Поред тога две земље су обновили трговинску размену и поново започеле сарадњу у области културе и спорта. Нормализација односа Београда и Софије добила је додатни импулс посетом Никите Хрушчова Југославији и потписивањем Београдске декларације почетком јуна 1955. године¹⁰.

До новог кварења односа Београда и Софије дошло је након поновних југословенско-совјетских несугласица, крајем 1956. године. Нова криза у односима Југославије и Совјетског Савеза распламсала се у јесен 1956. године, када су две државе испољиле различите приступе кризи у Мађарској. Криза је кулминирала, када је југословенски лидер у свом говору у Пули, пред партијским активом комуниста у Истри, критиковао совјетски кризни менаџмент у Мађарској и заузео амбивантан став према тамошњим совјетским интервенцијама. Он је оправдао другу совјетску интервенцију, назвавши је „мањим злом“, али и осудио совјетску прву интервенцију у Мађарској, која је по њему била „апсолутно погрешна“¹¹. Давање азила Имре Нађу у југословенској амбасади у Будимпешти додатно је закомпликовало односе Москве и Београда.

Нова криза између Југославије и Совјетског Савеза није могла да прође без последица по односе Југославије са земљама Источног блока. Комуникација између Југославије и Бугарске такође је била делимично контаминирана. Бугарска реакција на југословенски приступ мађарској кризи сублимиран је у критици југословенског „ревизионизма“, при чему је југословенска политика означена као претња јачању социјалистичког лагера. На митингу у Софији, почетком априла 1957. године, Тодор Живков је истакао да извесна схватања у Југославији нису на линији „марксизма-лењинизма“,

⁹ **Миљковић**, М. Бурне дипломатске године. Из софијског дневника 1953–1956. Београд: Службени лист СРЈ, 1995, 22.

¹⁰ **Светковић**, V. Lj. Pogled iza гвозdene zavese. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susjedstvu 1953 – 1955. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2013, 46–144.

¹¹ **Tito**, J. B. Govori i članci, 11. Beograd: Naprijed, 1959, 228–229.

због чега, по њему, долази до тешкоћа у развоју односа две земље. Живков је даље навео да југословенска схватања користе „империјалистичком“ блоку у његовом нападу на социјалистички лагер. Критике југословенског курса изазвале су одговор југословенске стране. У разговору са бугарским амбасадором у Београду високи функционер југословенског секретаријата за иностране послове, Добривоје Видић, оштро је критиковао део говора Тодора Живкова у коме су се југословенска схватања доводила у везу са империјалистичким ударима на јединство лагера¹².

Ипак, мађарска криза 1956. године није драматично угрозила односе Југославије и Бугарске. До осетнијег погоршања билатералних односа дошло је годину дана касније, када је нова, озбиљнија криза у односима Београда и Москве довела до поновног погоршања комуникације између Југославије и земаља Источног блока.

До овог захлађења између Југославије и Совјетског Савеза дошло је крајем 1957. године када је југословенски партијски врх, настојећи да се одбије покушаје Москве да Југославију приближи социјалистичком лагеру, одбио да потпише Декларацију 12 комунистичких партија.¹³ Као последица ове одлуке југословенског врха уследило је поновна критика „југословенског ревизионизма“ у Бугарској¹⁴.

До додатног погоршања односа Југославије и земаља социјалистичког блока дошло је почетком 1958. године, када је Савез комуниста Југославије на свом 7. конгресу усвојио нови програм. Совјетима је посебно засметало изједначавање оба блока – социјалистичког и „империјалистичког“ – у тексту програма СКЈ у поглављу о међународним односима и спољној политици Југославије¹⁵.

Као и у претходним кризама у односима Београда и Москве и захлађење изазвано нацртом текстом програма Савеза комуниста Југославије непосредно се одразио и на односе Југославије са земљама совјетског блока. На мети се поново нашао југословенски „ревизионизам“. Попут осталих комунистичких партија источног блока, и Бугарска комунистичка партија бојкотовала је 7. конгрес Савеза комуниста Југославије, који је одржан априла 1958. године у Љубљани. О жестини идеолошког сукоба најбоље је сведочио говор члана Политбироа БКП Димитра Ганева 12. маја у којем је овај високи представник бугарског комунистичког естаблишмента оце-

¹² **Cvetković, V. Lj.** Pogled iza gvozdene zavese..., 392–395.

¹³ **Mićunović, B.** Moskovske godine 1956/1958. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977, 371.

¹⁴ **Cvetković, V. Lj.** Pogled iza gvozdene zavese..., 436–439.

¹⁵ *Ibid.*, 449.

нио да је југословенско руководство усвајањем новог партијског програма „издало ствар мира и комунизма“, те угрозило јединство међународног радничког покрета. Само неколико дана касније *Работническо дело* је оптужило југословенско руководство за мешање у унутрашње ствари других социјалистичких држава¹⁶.

Југословенска страна је оштро одговарала на критике Софије. У говору у Лабину (Хрватска), јуна 1958. године, Јосип Броз Тито је снажно напао бугарске комунисте, при чему је њихове критике југословенског курса упоредио са кинеском кампањом против Југославије. Југословенски председник је оценио да је 7. конгрес Бугарске комунистичке партије био пре свега посвећен нападима на Југославију и њено руководство и критиковао бугарско руководство због, како је истакао, мешања у унутрашње ствари Југославије¹⁷. Неколико месеци касније (октобра 1958. године), у Зеници (Босна и Херцеговина), Броз је још снажније напао Бугарску. Овог пута Тито је владе у Софији и Тирани оптужио за територијалне претензије према деловима југословенске територије – према вардарској Македонији, односно Косову и Метохији. Радило се, истакао је југословенски председник, о иредентизму, који „нема никакве везе са социјалистичким односима“¹⁸.

Криза око усвајања новог програма Савеза комуниста Југославије иницирала је, тако, нове идеолошке конфронтације између Југославије и Бугарске. Уследио је нови период захлађења, који је додатно оптеретио и иначе фрагилне односе Београда и Софије. Тиме је, осим тога, по ко зна који пут демонстриран утицај спољнополитичког контекста на билатералне односе балканских држава. У овом случају поново се клима између Југославије и Совјетског Савеза показала као важан фактор развоја односа Југославије са земљама источног блока. Исти фактор утицаће неколико година касније, почетком шездесетих, на делимично ублажавање југословенско-бугарских несугласица. Иако односи две државе нису прекинути, идеолошки сукоб, који је ескалирао 1958. године, ометао је продубљивање билатералних веза.

Нова фаза извесне нормализације југословенско-бугарских односа уследила је након смиривања тензија између Југославије и Совјетског Савеза, до чега је дошло након посета Југославији Андреја Громика (априла 1962. године) и Леонида Брежњева (септембра 1962. године). Као и у претходним сличним ситуацијама, и овог пута је промена у односима Москве и Београда довела и до поновног успостављања комуникације између комунистич-

¹⁶ Cvetković, V. Lj. Pogled iza gvozdene zavese..., 460–461.

¹⁷ Tito, J. B. Govori i članci, 13. Beograd: Naprijed, 1959, 258–259.

¹⁸ Ibid., 364.

ких елита Југославије и Бугарске. Већ почетком 1963. године Тодор Живков је посетио Југославију, а септембра 1965. године југословенски председник је узвратио посету. Нови самит Живков-Тито одиграо се крајем наредне године¹⁹.

Ипак, резултат ових контаката није био посебно импресиван, јер будући да је македонско питање у великој мери контаминирало односе два суседа интензивна комуникација бугарских и југословенских односа није довела до значајнијег приближавања две земље. Као и више пута пре тога показала се виталност македонског питања, које је у савременој историји представљало кључну јабуку раздора између два суседа. Током посете Београду децембра 1966. године Тодор Живков је на састанку са Јосипом Брозом Титим оштро напао лидера македонских комуниста (председника Централног комитета Савеза комуниста Македоније), Крсте Црвенковског за, како је истакао, денационализацију стотина хиљада Бугара у Вардарској Македонији²⁰.

Пола године касније слична ситуација се поновила приликом посете Црвенковског Бугарској. И овог пута Живков је на дневни ред ставио македонско питање. У разговору са гостом из Скопља Живков је, између осталог оштро критиковао одлуку Коминтерне о признању македонске нације, док је члан Политбироа БКП Борис Велчев истакао да у југословенској Македонији живе Бугари и затражио од власти у Скопљу да то званично призна. Поновно је дошло и до разбуктавања медијског сукоба две државе, као на пример у вези са 65-ом годишњицом Илинденског устанка 1968. године²¹. Осим тога, југословенска штампа је критиковала текстове у бугарским новинама у којима су, по југословенским оценама, глорификоване „санстефанске идеје“²². Средином фебруара у Југославији је оштро нападнут совјетско-бугарски зборник о ослобођењу Бугара од турске власти, који је оцењен као туговање за великом Бугарском²². Маја 1968. године београдски дневник *Политика* напао је софијску штампу због, како је наведено у *Политици*, оспоравања македонског етничког идентитета²³.

До додатних тензија између Београда и Скопља дошло је услед драматичног погоршања односа Југославије и Совјетског Савеза након војне интервенције снага Варшавског пакта у Чехословачкој августа 1968. године.

¹⁹ **Bogetić, D., Kovačević, S.** Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa 1878 – 2003. Beograd: Jugostok XXI, 2003, 136–139.

²⁰ История на Народна република България. Режимът и обществото. Ред. Ивайло **Знеполски**. София: Институт за изследване на близкото минало, 2009, с. 493.

²¹ Исто, с. 494.

²² Политика, 14. 1. 1968; Политика, 12. 2. 1968.

²³ Политика 7. 5. 1968.

Већ септембра исте године на пленарној седници Централног комитета Савеза комуниста Македоније изнета је оцена да су највиши руководиоци Бугарске ангажовани у антијугословенској и антимакедонској кампањи, док је наредног месеца *Политика* оспоравана бугарску тезу о значајној улози бугарске армије и једница Црвене армије у завршним борбама за ослобођење Југославије²⁴.

До нормализације југословенско-совјетских односа дошло је након посета Југославији Андреја Громика (септембра 1969. године) и посебно Леонида Брежњева, две године касније²⁵. Ипак, уклањање тензија између Југославије и Совјетског Савеза није довело до значајнијег приближавања Београда и Софије. Као и у претходном периоду наставиле су се полемике пре свега о македонском питању, али и о темама из ближе и даље историје два народа. При том је са посебном жестином било дебатовано о значају бугарске улоге у ослобођењу Југославије. У разговору са Јосипом Брозом Титом, новембра 1969. године, југословенски дипломата Вељко Мићуновић је приметио да се и после посете Громика Југославији у Бугарској и даље наглашавала бугарска улога у ослобођењу Југославије²⁶.

Повремени контакти високих званичника две земље, попут посете бугарског министра спољних послова Ивана Бушева Југославије, децембра 1969. године, састанка министара иностраних послова Југославије и Бугарске, Милоша Милића и Петра Младенова, новембра 1973. године у Софији и две године касније у Београду, те сусрета високих делегација комунистичких партија Бугарске и Југославије 1973. године, стабилизовали су комуникацију Софије и Београда током седамдесетих година²⁷.

И поред тога тензије између две земље нису биле уклоњене с обзиром да су стари спорови и даље ометали приближавање две земље. И даље су се постојале значајне разлике у погледу вредновања бугарског војног доприноса ослобођењу Југославије од јесени 1944. године до завршетка Другог светског рата²⁸. Кључни камен спотицања у југословенско-бугарској комуникацији седамдесетих година остало је македонско питање. Југославија је наставила да осуђује бугарско непризнавање македонске нације, док је у Бугарској истицано да је македонска нација створена на антибугарској основи²⁹.

²⁴ *Политика*, 18. 9. 1968; *Политика*, 5. 10. 1968.

²⁵ **Мићуновић**, V. *Moskovske godine 1969/1971*. Zagreb: Jugoslovenska revija, 1984, 144–155.

²⁶ *Ibid.*, 67.

²⁷ **Bogetić**, D., **Kovačević**, S. *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa*, 142–147.

²⁸ *Ibid.*, 146; *Политика*, 19. 2. 1970.

²⁹ *История на Народна република България...*, с. 495; *Политика*, 17. 5. 1976; *Политика*, 20.1. 1979.

Историја југословенско-бугарских односа од финалне фазе Другог светског рата и успоставе комунистичких режима у Београду и Софији до смрти југословенског државног и партијског лидера Јосипа Броза Тита 1980. године, што је означило драматичну прекретницу у историји Југославије и почетак њеног постепеног распада, показује да између две државе, са изузетком периода од јесени 1944. године до објаве Резолуције Коминформа почетком лета 1948. године, нису успостављени блиски односи. У периоду од доношења Резолуције Коминформа до нормализације односа Југославије и Совјетског Савеза односи Југославије и Бугарске били су обележени снажним непријатељством, које је било ближе рату него миру. Постепена нормализација односа од средине педесетих година довела је до успостављања редовне комуникације и различитих облика сарадње. До остваривања теснијих веза између Београда и Софије у наредним годинама и деценијама, међутим, није дошло. На путу приближавању две земље стајало је више препрека.

С обзиром да је Бугарска током Хладног рата била лојалан савезник Москве сукоби и помирења Југославије са Совјетским Савезом у периоду од Стаљинове до Титове смрти значајно су утицали на карактер односа Бугарске и Југославије. Бугарска је била кључни совјетски савезник на Балкану и усклађивала је своју спољнополитичку оријентацију са стратегијама Москве. Односи Југославије и Совјетског Савеза нису, међутим, били једини фактор односа Београда и Софије. Комплексно македонско питање је и у другој половини 20. века показало велику виталност и наставило да омета зближавање Југославије и Бугарске и после нормализације билатералних односа средином педесетих година.

УСПОСТАВЉАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ВЛАСТИ У НЕГОТИНУ 1944 – 1947. ГОДИНЕ. ПОЧЕТАК ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ДРУШТВА

Оливера Драгишић

Покушај да се кроз грађу локалног архива прикаже живот у малом српском пограничном граду какав је био Неготин са околином у првим годинама после Другог светског рата, представља историографски релевантну тему из неколико разлога. Прво, четнички покрет Драже Михаиловића је управо на тој територији коначно почео да се осипа после неуспешне мисије четничког првака Крајинског корпуса, Велимира Пилетића, који је у Крајови у Румунији покушао да се код Совјета избори за бољи статус четничког покрета крајем рата у Србији¹, чиме је једна снажна национална идеја коначно почела да губи политичку битку наспрам нове интернационалне – социјалистичке идеје.

Друго, борбе за ослобођење Источне Србије кренуле су из Неготинске крајине ступањем Совјетских трупа на територију Србије 22. септембра 1944. године², за време Титовог боравка у Москви где је он, наводно на Стаљинову молбу, у контексту завршних операција рата, требало да дозволи ступање Црвене Армије на територију још увек окупиране Југославије. Спуштањем фокуса са ширих ратних дејстава на локалне догађаје и хронологију, увиђамо да је Црвена Армија на територију Србије ступила и пре него што је био објављен споразум Тито–Стаљин у вези са привременим уласком совјетске војске на територију Југославије³. То значи да је на те-

¹ **Тимофејев**, Ал. Руси и Други светски рат у Југославији, Београд: Институт за новију историју Србије, 2011, 336–342.

² **Тимофејев**, Ал. Руси и Други светски рат ..., с. 341.

³ Споразум о уласку Црвене Армије на територију Југославије био је објављен 28. септембра 1944. године, што значи да је Црвена Армија, ако се као датум њеног наступања на територији Југославије узме 22. септембар, већ пре објављивања споразума боравила на територији источне Србије. Прецизирање локалне хронологије и њено контекстуализовање у шира ратна дејства Црвене Армије указује на чињеницу да Стаљину није била потребна Титова дозвола да совјетска војска ступи на југословенску територију, која је још увек у то време била под немачком окупацијом. Детаљније о хронологији Титовог боравка у Москви крајем септембра 1944. године видети у **Тимофејев**, Ал. Руси и Други светски рат..., 2011, с. 315. Ширу проблематику око питања уласка Црвене Армије на територију Југославије видети у: **Popović**, N.

рену Црвена Армија ослобађала српски град Неготин без званичне Титове дозволе, иако се њено војно и политичко деловање у југословенској архивској грађи готово не помиње⁴.

Треће, политичка пропаст четничког покрета и ступање Црвене Армије на тло Неготинске крајине су повезани су пре свега са процесом истеривања окупатора из Источне Србије, а тек потом са процесом организовања нове социјалистичке власти у том делу Србије. С обзиром да у Источној Србији у време уласка Црвене Армије није било развијеног партизанског покрета⁵, или боље речено – није га било на начин на који је већ постојао у до тада ослобођеним деловима Југославије, може се поставити питање под каквим условима и под чијим деловањем се у Источној Србији успостављала прва послератна структура власти. Питање на значају добија ако се сагледава из перспективе догађаја који су уследили после Резолуције ИБ-а, јер је велики број Стаљинових присталица био управо из Источне Србије. У том смислу можемо даље поставити питање да ли се „нови човек“ у Неготину са околином у првим и најбитнијим послератним данима, изграђивао под утицајем Совјета (и на који начин) или домаћег партизанског покрета⁶?

Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu 1941 – 1945, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988, и у **Јовановић**, М. „20. октобар: од ослобођења до окупације Београда (радикална трансформација једног политичког симбола)“, – У: Ослобођење Београда 1944. године, Уредник: А. **Животић**, Београд: Институт за новију историју Србије, 2010, 514–518.

⁴ У једној реченици се каже да је било потребно детаљније разрадити историју ослободилачке борбе на конкретним локалним примерима, па се као један од примера помиње и спајање са Црвеноармејцима код Кладова. **Mitrović**, М., **Popović**, Str., KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni komitet 1945 – 1948, Urednik: G. **Krivokapić-Jović**, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Srbije, Istorijski arhiv „Timočka krajina“, 2012, s. 40.

⁵ **Мајданац**, Б. Оснивачки конгрес комунистичке партије Србије, у: „Окружни комитети КПЈ за Србију у припремама за оснивачки конгрес Србије“, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988, с. 22. – Комуниста је на територији Србије било једино на територији Јабланице и Топлице где се до ослобођења Београда налазио главни штаб српских комуниста. Такође видети и у: **Петрановић**, Бр. Србија у Другом светском рату 1939 – 1945, Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992, 335–336.

⁶ Питање је донекле инспирисано информацијама добијеним из интервјуа са једним од тадашњих становника Неготина, Божидаром Драгишићем, вођеним у октобру 2016. године. Драгишић се сећа да су први ослободиоци које је он видео били „Руси“, да су за становништво они, а не домаћи партизани, представљали ослободиоце, као и да је сусрет са „Русима“ био пун емотивног набоја који је произилазио из осећаја ослобођења од окупатора. Тада је први пут од „Руса“ чуо песму Каћуша коју су заједно певали у кафани Драгишићевог оца. Божидар се такође сећа да су у партију први улазили „најсумњивији“ (за које се знало или претпостављало да су радили за окупа-

На крају, проучавање неготинског живота у првим послератним годинама је важно и на нивоу сећања на Други светски рат, јер показује да је Резолуција ИБ-а 1948. године и у том месту за последицу имала уклањање низа спомен обележја борцима Црвене Армије који су погинули у борбама за ослобођење тог краја. У самом Неготину је непосредно по окончању рата на доњем платоу неготинског парка, био поостављен споменик у част палих Црвеноармејаца, али је после Резолуције био уклоњен, а посмртни остаци Црвеноармејаца су били измештени на градско гробље⁷. Услед сукоба Тита и Стаљина, сећање на Црвену Армију и њен допринос ослобођењу зауставило се на границама Југославије: у Брегову са бугарске стране и у Турну-Северину са румунске стране⁸.

Основни процеси у оквиру којих се послератна власт у Крајини изграђивала су били: наступање Црвене Армије кроз Румунију и Бугарску на територију још увек окупиране југословенске територије, политички пораз четничког покрета из чега је произашао и његов коначни војни пораз, протеривање окупаторског режима чиме се, уз пораз четничке војске, отворио простор за изградњу нове власти и коначно, чињеница да се прва структура власти изграђивала под јаким утиском да су ослободиоци Крајине били пре свега Совјети, а тек потом домаћи партизани.

Изградња социјализма у периоду „народне демократије“ је, како су то победнички идеолози предвидели, требало да почива на „новом“, „социјалистичком човеку“. Процес преваспитавања „социјалистичког човека“ у „либералног човека“ после слома социјалистичких режима у Источној

торски режим или за четнички покрет); Две трећине Црвеноармејаца (око 66%) били су етнички Руси. Овај проценат је и већи (око 75%) ако се у обзир узму и војници из источне Украјине и Белорусије, чије је становништво званична совјетска статистика водила као Украјинце и Белорусе. У: **Тимофејев, Ј. Алексеј**, Руси и Други светски рат..., с. 365

⁷ Информација на основу интервјуа са Божидаром Драгишићем, становником Неготина у послератно време, дата октобра месеца 2016. године.

⁸ У центру Брегова, првог насеља на које се наилази после српско-бугарске границе, и данас постоји споменик Црвеноармејцима. Споменик је очуван и на њега се полажу венци у знак сећања на догађаје из Другог светског рата. У Румунији у Турну-Северину постоји споменик за који се у Турну-Северину мисли да је подигнут у част Црвеноармејаца. Вероватноћу да се ради о споменику посвећеном борцима Црвене армије појачава чињеница да се споменик налази на путу који ка граду води из правца Крајове. Тај споменик је руиниран, али су на њему извршене интервенције које скривају сврху споменика: на руинирани споменик постављена је нова мермерна бела табла на којој пише само „споменик хероја“ из чега се не може видети ни којој епохи споменик припада, ни на које се хероје мисли, ни у славу којих догађаја је подигнут што се може изједначити са рушењем споменика.

Европи, обавезује нас да се, макар у оквирима студије случаја, запитамо над процесом изградње социјалистичког човека у време „народне демократије“. Истраживање такве, у основи културолошке теме, би у науци требало да проблематизује питање да ли је идеологија била претходница изградње новог социјалистичког система у Источној Европи, па тиме и у Југославији, или је изградња „социјалистичког“, односно „новог човека“ била последица ратних успеха Совјетског Савеза и послератне капитализације тих успеха у виду наглог територијалног јачања Совјетског Савеза на територији Источне Европе. Отуда ће у овом истраживању нагласак бити на типу људи који су у првим послератним годинама чинили заметке нове структуре власти, намећући са својих нових, утицајних позиција у партији и државним структурама нове моделе понашања у својим срединама, мењајући дотадашње културне матрице⁹.

Кадровска комисија: социјални статус, политичко и идеолошко уверење нових партијаца

Шта нам архивска грађа о комплексном питању изградње власти говори? Архив је, испоставило се поново, место које нас упозорава чега све у архивској грађи нема. Примера ради, у иначе оскудној послератној државној и партијској грађи, нема трагова о маханизмима успостаљања нове структуре власти од септембра 1944. године до оснивачког конгреса српске комунистичке партије на пролеће 1945. године. То значи да најважнији период изградње власти остаје нерасветљен¹⁰. Тиме једна од основних теза о повезаности војне силе и успостављања новог социјалистичког режима – тешко може бити проверена, као и теза о утицају совјетске војске на структурирање власти. Нема података о номенклатури, нити о грађанским странкама, црква се такође слабо помиње, као и многи аспекти приватног

⁹ **Крстић**, Др. Психолошке белешке 1960 – 1967, Нови Сад: Балканија, 2014, 242–244. – Аутор из психолошког дискурса објашњава услед чега долази до формирања друштвене хијерархије која није заснована на критеријумима саморегулације друштва, по којима се најквалитетнији појединци налазе на врху друштвене или административне лествице и какви психолошки проблеми личности произилазе из хијерархије засноване на принципу оданости Партији. Каже: „Питање „поузданости“ (личне политичке оданости) по правилу је супростављено критеријуму способности јер су по природи ствари те две димензије у противуречју“.

¹⁰ **Mitrović, M., Popović**, Str. KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni ..., s. 15. – Приређивачи збирке извора су почели од Извештаја Окружног комитета Централном комитету из 25. јула 1945. године.

живота. Са друге стране, читајући документа кадровске комисије, посебно карактеристике будућих партијаца, а у оквиру њих поглавље у којем кандидат објашњава под каквим околностима се определио за Партију, може се угрубо реконструисати ток локалне историје: партизански покрет је у Крајини постојао до новембра 1941. године, након чега је територију, напоре са окупаторским режимом, контролисао четнички покрет Драже Михаиловића, да би, са приближавањем Црвене Армије кроз Румунију и Бугарску, партизански покрет поново јачао крајем 1944. године, када је четнички покрет почео да губи политичку и војну битку.

Извори сведоче да се број партијаца у последњој ратној години повећао највише у периоду између новембра 1944. године и маја 1945. године¹¹. Тај талас пријема кадрова у Партију уклапа се хронолошки у процес изградње српске комунистичке партије која је била конституисана тек у мају 1945. године. Прва задужења у вези са организацијом Оснивачког конгреса КП Србије, који је требало да претходи оснивању Српске комунистичке партије, окружни комитети су добили 28. новембра 1944. године. Том приликом је од окружних комитета било захтевано да пошаљу испуњене „листе за кадрове“ на основу достављених образаца, а дан касније је стигло и обавештење да ће Централни комитет КПС бити изабран у јануару 1945. године. Према упутству је требало одржати састанке основних партијских јединица на којима је требало изабрати представнике за среске партијске конференције. Срески комитети су даље бирали кандидате за окружне комитете, који би потом даље предлагали делегате за Конгрес. Прва окружна партијска конференција је била одржана управо у Зајечару, 5. јануара 1945. године, чијој територијално-партијској организацији је припадао и неготински срез. До 20. априла су се сви подаци слили у окружне комитете, а одатле у покрајински комитет Србије чиме су припреме биле завршене¹². Такав след догађаја указује на чињеницу да је изградња српске партије почела са територије Источне Србије, али као што су истраживачи већ приметили, списак имена и позиција које су први партијци заузимали у структури партије и у државној управи (номенклатура) – у српским архивима није сачуван¹³.

¹¹ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

¹² Мајданац, Б. „Окружни комитет КПЈ за Србију у припремама за оснивачки конгрес КП Србије“. – У: Оснивачки конгрес комунистичке партије Србије, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988, 71–74.

¹³ Тај списак би било могуће донекле реконструисати једино истраживањима у локалним архивима бележењем имена која се помињу на некадашњим нивоима среских и окружних комитета. За разлику од југословенског, српског случаја, у којем не постоје тако ране номенклатуре, у Бугарској је прва номенклатура била позната већ

Према исказима самих партијаца може се видети да међу члановима Партије није било индустријских радника¹⁴. Доминирали су сељаци и занатлије, неколико људи школованих на факултету од којих су само тројица завршили студије: један теолог и двојица правника, од којих је један био судија. Осим њих сви су своје материјално стање описивали као изузетно слабо, класификујући породице из којих су потекли као сиромашне. У два случаја налазимо податак да је међу сељацима, на основу површине земље коју су обрађивали, било два „средњака“¹⁵. Управо је таква ситуација, карактеристична и за остале источноевропске државе, била разлог партијског инвентовања синтагме „радни народ“¹⁶. Циљ такве идеолошке конструкције је био двострук: прво, локалне партије су под притиском политичког присуства Западних савезника у Источној Европи прикривале намеру потенцијалног увођења социјализма у тим земљама, па се речи попут „комунизма“ или „револуције“ нису смеле помињати, а друго, супротно Марксовим претпоставкама, ситуација је била таква да се „револуција“ у источноевропским земљама морала извести ангажовањем сељака, а не индустријских радника којих за такав подухват није било довољно¹⁷. Због тога је „радни народ“, према замислима источноевропских партија, била синтагма којом је требало обухватити и сељаке и мали број индустријских

1945. године, а друга 1947. године. – **Везенков**, Ал. Властовите структури на бугарската комунистическа партија 1944 – 1989, Софија: Ciela, 2008, 44–45.

¹⁴ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952; **Mitrović**, М., **Popović**, Str. KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 19, 20, 33, 29. – У целој окружној партијској организацији је било 29% радника што је било мало посебно са обзиром на чињеницу да је рудник Бор територијално припадао управо том Окружном комитету.

¹⁵ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952; **Mitrović**, М., **Popović**, Str. KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 20. – У целокупној партијској структури окружног комитета у Зајечару је било 37% земљорадника, а „процент сиромашних сељака не задовољава јер средњих и богатих сељака има више од пола“.

¹⁶ О тактичкој потреби партије да током процеса изградње власти под своје окриље окупи сељаке и раднике, што је у оба случаја представљало проблем за Партију, видети детаљније у: **Mitrović**, М., **Popović**, Str. KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., 15–29.

¹⁷ Ако би развијеност комунистичких партија узели као претпоставку могућег увођења револуције, онда источноевропске земље не би имале никакву шансу наспрам западноевропских држава које су још пре рата имале огромно партијско чланство – Шпанија око 300 000 комуниста, Француска око 270 000, Чехословачка око 60 000, Швајцарска 19 000, Велика Британија 18 000, Холандија 10 000, Белгија 7 000 чланова. – **Sassoon**, D. *Togliatti e il partito di massa. Il PCI dal 1944 al 1964*, Roma: Castelvechi, 2014, s. 11–12.

радника, и такозвану поштену интелигенцију, као и све друге присталице разних форми Народног фронта. Носилац нове структуре власти је, по природи ствари – био сељак.

У рубрици у којој су у упитнику образлагали мотиве свог уласка у Партију готово сви су писали о тешком материјалном стању својих породица, односно о фрустрацијама које су из таквог стања проиозилазиле: илустративан је пример сељака који дуго није могао да се ожени због бедне ситуације у којој се налазио и који је више пута био одбијан од девојака са тим образложењем, такође је интересантан и пример човека који, упркос свом таленту, није могао да се школује као сликар, ту је и пример жене која је као кројачица издржавала петочлану породицу и болесну сестру, или младића који је неколико дана морао да надничу на имању шнајдеровог оца како би му овај сашио одело за које није имао довољно новца¹⁸. Остали примери сведоче о томе да је нови систем, од два потребна елемента остваривања „револуције“ – радништва и класног незадовољства, располагао само са овим другим, али убојитим средством легитимисања новог поретка. Такве људе кадровска комисија није видела као осветољубиве, користољубиве или каријеристичне, већ као оне чији је историјски тренутак управо наступио. Детектовано је тек наколико каријериста којима улазак у партију из тог разлога није био дозвољен¹⁹. Каријеризам је за Партију био погубан због тога што је код поједница искључивао идеолошко уверење, те је такав појединац био подложен утицајима било кога другог ко би од партије могао понудити више. У том смислу, „нови човек“ не смо да је требало да има јака идеолошка уверења и изражену класну свест, већ је било потребно да има и специфичан однос према Партији. Отуда је једна од главних карактеристика која је некога препоручивала да постане члан Партије била да је „одан партији“, „према партији осећа одговорност“, „воли партију“, „предан“, „заузимљив“²⁰.

Слабост партије, оличена у броју њених чланова и у њиховој идеолош-

---

¹⁸ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952; „Увек ће се у сваком народу, па и у српском, наћи изванредан број оних који ће „пристати“ на хијерархијске улоге које не одговарају њиховим стварним способностима. Њихова мотивација није само материјалне природе и вероватно је много значајнији онај њен део који произилази из статусних тежњи и има компензациону природу управо у односу на осећање мање вредности“. У: **Крстић**, Др. Психолошке белешке 1960 – 1967, Нови Сад: Балканија, 2014, с. 244.

¹⁹ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²⁰ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

кој неизграђености, одбацује као могућност спонтану изградњу социјализма²¹. Са друге стране, припадност најнижем социјалном слоју и бедно материјално стање оних људи који су улазили у партију после рата, за Партију су представљали управо онај елемент на који је она могла рачунати на свом путу ка освајању власти, нудећи таквом слоју људи излазак из сопствене мизерије, односно, нудећи им осећај личне победе над неправдом.

Степен идеолшке свести међу партијским кадровима

Љути сељак је, према изворима, најчешће био идеолошки потпуно необликован и необавештен јер већина њих никада ништа није прочитала из марксистичке лектире, нити је икада прошла било какав партијски курс²². Због тога су занимљивији примери оних који наводе да су из идеологије марксизма-лењинизма нешто прочитали: један од најобразованијих међу њима, професор и касније члан кадровске комисије, читао је Маркса, Енгелса, Плеханова, Кауцког; други члан, несвршени студент права, опуномоћеник ОЗНЕ, је читао Достојевског, Пушкина, Горког, Леонида Леонова, Феђина, док су сви остали прочитали тек по неку брошуру или су кроз партијске курсеве успели да обраде до тада по две до три теме, углавном везане за национално питање и улогу партије у друштву²³. Прво, уочљиво је да су два идеолошки најизграђенија човека добила и веома високе и одговорне позиције у Партији – кадровска комисија и ОЗНА, и друго, видимо да је образовани партијац партијском литературом сматрао и дела Пушкина или Достојевског. Одакле је такво разумевање руских класика долазило? Управо из лењинистичке идеологије јер је, плашећи се конкуренције авангардне уметности која је у време револуционарне 1917. године била на свом врхунцу, и која је, као и Партија, претендовала да своју авангардност наметне као основну друштвену идеју, Лењин промовисао руске реалисте и романтичаре попут Пушкина, Чехова, Тургеева, Толстоја. Њихова књижевност је, наспрам авангардне, била народна, педагошка, разумљива, једноставна, стара и добра²⁴. Достојевског на списку Лењинове литературе

²¹ Сачувано је тек око тридесетак карактеристика за 1945. годину у неготинском архиву. – Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²² Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²³ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²⁴ **Милорадовић**, Горан, Лепота под надзором, совјетски културни утицаји у Југославији 1945 – 1955, Београд: Институт за савремену историју, 2012, с. 70–71.

нема, али је, како неки правци савремене критике разумеју његову књижевност, Достојевски у својим романима регистровао појаву „новог човека“ као носиоца „новог друштва“, посебно у „Злочину и казни“ и „Злим дусима“²⁵. Отуда је он, пре свега на инстинктивном нивоу, комунистима могао бити привлачан.

Још једна од рубрика у кадровској комисији је речита када говоримо о трансформацији друштва у једном малом граду попут Неготина: партијци су описивали свој политички развој до датума уласка у Партију. Већина кандидата није имала ни статус „кандидата“ у партијском смислу те речи, нити је припадала СКОЈ-у, нити је икада била члан неке друге партије. Известан број људи ипак, извршио је политички, а неретко и идеолошки, заокрет ступањем у комунистичку партију јер су најчешће долазили из демократске странке, неколико њих из радикалне странке, један Црногорац је припадао црногорским Клубашима, а неколико њих је четовало са Дражом Михаиловићем што су често правдали принудном мобилизацијом, пар кандидата је имало искуство синдикалног рада и социјалдемократских идеја²⁶. Такви примери су изузетно важни и захтевају деликатнију статистичку и аналитичку обраду јер би најречитије сведочили о сужавању идеолошко-политичког спектра од вишепартијског ка једнопартијском током фазе „народне демократије“ у процесу изградње социјализма. Њихове биографије би расветлиле најважнију улогу коју су Партија и Народни фронт имали: да се изведе трансфер власти не само са вишепартијских, либерално демократских, предтарних система на једнопартијски послератни, већ и да се политички потенцијал свих левих идеологија и партија утопи у једну – комунистичку партију.

Центри регрутовања и изградње партијских кадрова и институције отпора новом систему

У рубрици у којој кандидати описују свој идеолошки развој и прве контакте са комунистичком идејом, налазимо податке да је један од центара ширења комунистичке идеје била средња пољопривредна школа у Букову. Отуда је Партија тражила карактеристику свих запослених и свих свршених средњошколаца те установе²⁷. Поред буковске школе, у Крајини су постојале и друге

²⁵ Из психолошког аспекта о значају књижевности Достојевског у: **Крстић**, Др. Психолошке белешке 1960 – 1967, Нови Сад: Балканија, 2014, с. 67, 140–141, 153, 291–292, 369,

²⁶ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²⁷ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952; Са неготинском гимназијом је било више

организације које су деловале међу омладином попут Црвеног крста, Трезвене младежи, Извидника и планиника, литерарне дружине Напредак и тд.²⁸

Највећи проблем за Партију је представљао Неготински суд у којем су радиле четири судије, али који је, током 1945. године био проширен за једног судију лаика²⁹. Од четири судије је само један био одан комунистама, док је са осталима проблем био што су имали интегритет, што су у Народном фронту били ближи демократама, што нису могли да се помире са губитком тек извојеване судске аутономије за коју су се лично борили, а за партију је посебан проблем био што су судили „по старом“, што су старим пријатељима „чинили услуге“, што су били угледни у грађанству и што нису ни могли, ни хтели да разумеју присуство судије лаика (присудитеља) у процесу суђења. Наведено је да се „не удубљују у стварност прекршаја с обзиром на данашње потребе“, односно да суде „формалистички“.³⁰

Партија је проблем неготинског суда почела да решава у мају 1945. године, када је од Министарства захтевала да се у Суд запосли још један судија лаик (комуниста), а да се један од најнепозданијих, судија Петар Шурлан, премести на место секретара суда. На крају, тројица од пет судија и даље нису била наклоњена новом режиму, по политичком опредељењу су били демократе, извесно са везама са Дражом Михаиловићем. Борба за придобијање неготинског суда је, из перспективе Партије – тек требало да почне.

Влашко питање и успостављање нове структуре власти

Поред осталог, Други светски рат је на простору Крајине за последицу имао и афирмацију „влашког питања“. Порекло идеје о њиховој националној афирмацији, потреба да се то питање актуелизује одмах после рата и евентуална директива из ЦК Србије – остају скривени, али извештаји са терена сведоче о интезивном раду Партије на укључивању Влаха у новонастајуће структуре власти.

Власи су, према партијским извештајима, чинили скоро половину ста-

---

проблема од средње пољопривредне школе у Букову јер је изврстан број гимназијске омладине припадао грађанској, ројалистичкој организацији Белим орловима. – У: **Mitrović, M., Popović, Str., KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni ...**, s. 25, 50.

²⁸ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

²⁹ О значају судства за процес успостављања социјализма погледати детаљније књигу **Vodušek Starič, J. Kako su komunisti osvojili vlast 1944 – 1946**, Zagreb: P.I.P. Ravičić, 2006, у којој се судство третира као један од стубова власти.

³⁰ Историјски архив Крајине, Пореча и Кључа у Неготину, Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1945 – 1952.

новништва (46%) у зајечарском округу³¹, док су у самом граду Неготину Влаши били мањинско становништво распоређено по периферији града, окружено богатим, чисто влашким селима³². Партијска саветовања сведоче да је један од основних циљева било „буђења националне свести код Влаха“ и „остваривање њихових националних права као мањине“³³. Истовремено је био заузет и став да „комунисти морају чврсто да држе у рукама вођење националне политике Влаха да се не би претерало и отишло у другу крајност“. Таква бојазан је била реална јер су комунисти знали да су током окупације, преко извесног попа Ђорђа Сувејкића који је службовао у селу Михајловац (влашко село на путу од Неготина ка румунској граници), Румуни деловали ширењем књига и штампе на влашком језику са циљем „придобивања Влаха за себе“³⁴. Желећи да „влашко питање“ изузму из домена румунског деловања и да га држе под својом контролом, комунисти су предузели низ корака – ораганизовали су дилетантске групе и хорове који су певали на влашком језику, штампали су песме и лист *Ворба ностра* на ћирилици на влашком језику³⁵, створен је актив агитатора од Влаха који је требало на влашком језику да делује у влашким срединама (превасходно у оквиру Народног фронта), предвиђено је масовно укључивање Влаха у „народну власт“ са циљем да „се широким влашким слојевима пружи прилика да слободније критикују власт и да је осете својом“³⁶.

³¹ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 18; Има основа за сумњу у висину процента влашког становништва (46%) с обзиром да је према попису из 1948. године у Србији живело око 103 000 Влаха а само пет година касније, према југословенским статистичим подацима, број Влаха био је мањи од 37 000. Другим речима, за само пет година „нестало“ је готово 70 000 Влаха. Мислимо да разлика у броју на пописима није производ миграција јер су оне почеле почетком 60-их година, већ производ идеолошко-политичких манипулација влашким идентитетом. Попис детаљније погледати у: **Petranović, Br., Zečević, M., Jugoslavija 1918 – 1988. Tematska zbirka dokumenata, Beograd: Rad, 1988, s. 1198.**

³² Историјски архив Крајине, Срески комитет СКК Неготин, Записници и материјали са састанака С. КСКС. 1947 – 1955.

³³ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 18;

³⁴ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 18;

³⁵ Није постојало писмо на којем би се новине Ворба ностра штампале, па су штампане на ћирилици, али уз напомену партијског руководстав да ће се кроз те новине развити и језик и писмо Влаха. – У: **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 18, 41, 65.

³⁶ Упркос чињеници да је влашког становништва у зајечарском округу било око 46%, у Партији их је до јула 1945. године било 18%. На пример у Бољевцу је од 17 000 Влаха у Партији било само троје. – У: **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., 18–20.

Партија је планирала да у влашка села са својом пропагандом доспе преко влашке омладине. Ипак, то за Партију није био лак задатак јер се влашка омладина осећала „неравноправном“ са српском омладином, јер је реч „Влах“ звучала погрдно, јер су се плашили да се изјашњавају као Власи под теретом оптужби за склоност ка великорумунским идејама још из предратног времена. Због тога је Партија морала да преваспитава српску омладину, критикујући њено потцењивање влашке омладине, што је био први корак ка даљој афирмацији Влаха у друштву. Посебан проблем за Партију представљало је укључивање Влахиња у структуре власти јер су оне најчешће остајале „код куће“³⁷, као и укупна културна и економска заосталост влашких села³⁸. Партија је планирала и отварање школа на влашком језику, одржавање партијских састанака на влашком језику, образовање домаћег руководећег кадра од Влаха, њихово убацивање у одборе Народног фронта³⁹. Руководство партије је планирало да „учини све“ да развој влашког идентитета иде „правилним путем“ што је било предвиђено да траје „годинама“. Основни проблем је био стварање азбуке и уџбеника на влашком језику јер Партија у то време није имала снаге за такве ствари, док истовремено међу Власима није било много интелектуалаца па није било могућности за формирањем једног одбора који би се бавио чисто „влашким питањем“⁴⁰. Низ извештаја из 1945. године потврђује да су наведене „мере“ ипак биле предузете⁴¹.

Остаје питање чему је у политичком погледу национална афирмација Влаха служила у новонастајућој држави ако се има у виду да намера Партије није била да источни део Србије препусти Румунији преко афирмације влашког националног питања. Један од могућих одговора је да се таква политика Партије по инерцији надовезивала на предратну коминтерновску политику која је као свој циљ у Југославији имала сузбијање „српског фактора“ на свим могућим позицијама.

ЗАКЉУЧАК

Успостављање новог социјалистичког система власти у Неготинској крајини се одвијало у контексту неколико сукцесивних процеса: приближавања Црвене Армије кроз суседне државе Румунију и Бугарску, поли-

³⁷ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 25.

³⁸ Историјски архив Крајине, Срески комитет СКК Неготин, Записници и материјали са састанака С. КСКС. 1947 – 1955; **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni, s. 69.

³⁹ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 26, 30.

⁴⁰ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., s. 41.

⁴¹ **Mitrović, M., Popović, Str.** KPS u Istočnoj Srbiji, Okružni..., 40–70.

тичког и војног пораза четничког покрета у том крају који се хронолошки поклопио са процесом истеривања окупатора и његових сарадника са простора источне Србије, јачања партизанског покрета и његовог садејства са јединицама Црвене Армије које су крајем септембра 1944. године ступиле на територију тада још увек окупиране Србије.

Најважнији период успостављања нове социјалистичке структурне власти (од септембра 1944. године до пролећа 1945. године) је тешко реконструисати услед оскудности домаће архивске грађе. Процес успостављања новог система јасније се може пратити од маја 1945. године, када је била основана Комунистичка партија Србије.

Основни проблеми са којима су се руководиоци окружне комунистичке партије сусретали при успостављању система власти односили су се на кадровска решења. Према комунистичкој идеологији, Партији су за извођење „револуције“ били потребни пре свега индустријски радници којих у источној Србији, услед њене индустријске неразвијености – није било много. Отуда је Партија била приморана да у структуру власти, односно Народног фронта који су контролисали комунисти, убаци превасходно сељаке, по могућству што сиромашније. Суд је био институција са којом су нове власти имале великих тешкоћа у погледу кадрирања јер предратне судије, које су се пре рата бориле за слободу суда, није било могуће „елиминисати“ са позиција које су заузимале. Њихова аутономија и лични интегритет били су нагрижени запошљавањем судија лаика у општински Суд. У првој послератној години Црква за Партију још увек није представљала политичко-друштвени проблем. Извори сведоче да је теже било изборити се са неготинском гимназијском омладином која је углавном припадала грађанској организацији *Бели орлови*. Са друге стране, средња пољопривредна школа у Букову код Неготина је била извор регрутације младих партијских кадрова. Идолошка свест партијаца је била на изразито ниском нивоу, а чињеница да су у Партију били примани и они кадрови са „сумњивом“ прошлосту сведочи о начину на који су комунисти после рата решавали комплексно политичко питање.

Један од главних задатака Партије је био инкорпорирање што већег броја Влаха у партијску и државну структуру власти уз интезивне и разрађене стратегије њиховог „националног буђења“. Нејасно је ко је и када издао директиву да се Власи „национално оствесте“ и политички афирмишу кроз партијску и државну структуру власти после рата. У том процесу кључну улогу је имао влашки језик на којем су ћирилицом биле штампане и прве послератне влашке новине *Ворба ностра*. Поред сиромашних сељака, занатлија, „поштене интелигенције“ и Влаха, Партија је као посебно

важне друштвене групе видела жене и омладину, које је после рата својим деловањем такође успела да обухвати.

Друштвена трансформација у Неготинској крајини је почела са успостављањем новог комунистичког система власти. У „власт“ више нису улазили најспособнији људи који су својим умењима и знањима могли да помогну локалној заједници. Улазак појединца „у власт“ је постао строго контролисан процес, док је основни параметар била оданост Партији, а не способност кадрова. На то се може додати чињеница да је, из недовољно расветљених разлога, Партија прибегла стратегији фаворизовања Влаха у партијским и државним структурама, постављајући их чак за партијске руководиоце где је то било изводљиво, иако су их и сами партијски „известници са терена“ квалификовали као сиромашно, необразовано и економски неразвијено становништво наспрам српског становништва. Укључивањем Влаха и сиромашних земљорадника у структуру власти, што је био идеолошко-политички императив Партије, почео је процес својеврсне инверзије вредности у локалној заједници. Њиховим укључивањем у структуру власти „партијска оданост“ је постала институционализована вредност што је за последицу имало почетак вредносне регресије читавог друштва.

Степен промена кроз које је локална заједница пролазила на нивоу колективног идентитета, могуће је приказати и кроз дискурс „сећања“: непосредно по проласку Црвене Армије кроз источну Србију, у Неготину и низу села око града, су били подигнути споменици у знак сећања на пале борце Црвене Армије. Само неколико година касније, после сукоба Тита са Стаљином, споменици су уклоњени, а сећање на ослободиоце Крајине је затирано. Из истог разлога ни архивска грађа нам не говори много о присуству и улози Совјета у процесу изградње власти у првим послератним данима на простору Неготинске крајине.

Снимки от конференцията

д-р Сашка Бизеранова, Велибор Тодоров, Ангелина Емилова

Участници и гости

д-р Сашка Бизеранова

Лелица Бошковиц

Участници и гости

Зоран Янкович

Агим Янузи

Презентация

Цветан Кръстев, Мария Новакова, д-р Петар Драгишич

Драган Живкович

д-р Петар Драгишич

Оливера Драгишич

Нинко Заяков участва в дискусията

За авторите в сборника

д-р Сашка **Бизеранова** е етнограф в Регионалния исторически музей – Видин

Лелица **Бошкович** е архивен помощник в Историческия архив „Тимочка крайна“ – Зайчар

Оливера **Драгишич** е сътрудник в Института за нова история на Сърбия

д-р Петар **Драгишич** е висш научен сътрудник в Института за нова история на Сърбия

Ангелина **Емилова** е началник-отдел на Държавен архив – Монтана

Драган **Живкович** е архивист в Историческия архив „Тимочка крайна“ – Зайчар

д.и.н. Стоянка **Кендерова** е професор, дългогодишен директор на Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Светлана **Кръстева** е началник-отдел на Държавен архив – Видин

Цветан **Кръстев** е юрист, дългогодишен председател на Окръжния съд във Видин

Мария **Новакова** е главен експерт в Държавен архив – Видин

Велибор **Тодоров** е директор на Историческия архив „Тимочка крайна“ – Зайчар

Зоран **Янкович** е архивист в Историческия архив „Тимочка крайна“ – Зайчар

Агим **Янузи** е висш архивист в Историческия архив „Тимочка крайна“ – Зайчар

